

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a **Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported** (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

2606

2607

2608

2609

2610

2611.

9147.9251

t-40

100
ՀՈՒԿԱՍԵԱՆ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ

Ե Ղ Ի Շ Ե Ի
Պ Ա Տ Մ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն
Վ Ա Ր Դ Ա Ն Ա Ն Ց

Ը Ս Ց

ԱՆՁԵՒԱՑԵԱՑՆ ՕՐԻՆԱԿԻ

Printed in Turkey

Տ Փ Խ Ի Ս

Արագածիպ Մն. Մարտիրոսեանցի, Պուշկինեան փողոց, 12.

1904.

9(47.925)

Ե-40

W.

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ՄԱՍԻՆՈՒԹԻՒՆ

ԵՂԻՇԷԻ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

ՎԱՐԴԱՆԱՆՑ

Ը Ս Տ

ԱՆՁԵԻԱՅԵԱՅՆ ՕՐԻՆԱԿԻ

1010
40889
4

Տ Փ Խ Ի Ս

Նրազատիկ Մն. Մարտիրոսեանցի, Պուշկինեան փողոց, 12.

1904.

2004

12781

1878

1878

1878

1878

Дозволено цензурою. 27 Апрель 1904 г. Тифлисъ.

1878

2012

1878

1878

1878

726/10947
170

730

1878

1878

1878

Եղիշէի սրբոյ Վարդապետին մերոյ Հնաշխարհիկն Պատմութիւն նահատակութեան Վարդանանց ի վերայ մերոյս ազգի և եկեղեցւոյ՝ մի է ի հոյակապ հնութեանցն նշխարելոց մեզ ի հինգերորդ դարէ նախնեացն մատենագրութեան:

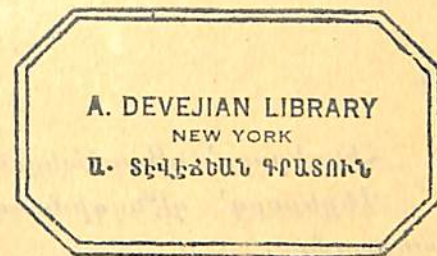
Այս երկասիրութիւն ականատես պատմագրին՝ Իւրովն հոգելից յօրինուածով, գեղեցկահիւս ոճով, յստակ հայկաբանութեամբ և եռանդուն աշխուժիւք, ոգեպարար իմն ճարակ է մտաց և սրտի ամենայն առն Հայոյ աստուածասիրի և հայրենասիրի, և մանկուոյն մերոյ դաստիարակութեանն սնունդ ախորժահամ և յոյժ ցանկալի: Այսր իսկ աղագաւ իրաւամբ համեմատեալ գտանի սա յոմանց Քսենոփոնտեայ հելլենացւոյ քաղցրաբանութեանն զուգահաւասար, յայլոց Յուլեայ Կեսարու հռովմայեցւոյ կորովաբան պատմագրութեանն, և յայլոց ևս Ֆենելոնի գաղղիացւոյ յստակախօսութեան նմանատիպ: Որում քաջ խելամտեալ մերոցն բանասիրաց՝ իբր ի հարիւրոց ամաց հետէ և այսր բազում անգամ ի բազում տեղիս հրատարակեալ են զսա տպագրութեամբ, ի Բիւզանդիոն ասեմ և ի Պետերբուրգ, ի Վենետիկ և ի Թէոդոսիա:

ԳԱՐՐԻԷԼ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԱՅՎԱԶԵԱՆ

170-2014

№ 169

Վ. Ա. Ս Ն

ՎԱՐԴԱՆԱՅ

Ե Ի

ՀԱՅՈՑ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻՆ

ԴԸԻԹԻ ԵՐԻՑՈՒ ՄԱՄԻԿՈՒԻ ՀԱՅՅԵԼ

Բանն զոր պատուիրեցեր՝ արարի,
նվ քաջ. վասն Հայոց պատերազմին
հրամայեցեր, յորում բազումք առաքինացան
քան զսակաւս:

Ահա նշանագրեցի յայսմ եւթն յեղա-
նակիս,

Առաջին՝ զժամանակսն:

Երկրորդ՝ զԻրացն պատահումն յիշխա-
նէն արեւելից:

Երրորդ՝ զՄիաբանութիւն ուխտին եկե-
ղեցւոյ:

Չորրորդ՝ զԵրկպառակութիւն ոմանց բա-
ժանելոց ի նմին ուխտէ:

Հինգերորդ՝ զՅարձակումն արեւելեաց:
Վեցերորդ՝ զԸնդդիմանալն Հայոց պա-
տերազմաւ:

Եւթներորդ՝ զՅերկարումն իրացն իւր-
ռովութեան:

Յայսմ յեւթն գլուխս կարգադրեալ և
եղեալ ծայրալիւր պարապմամբ զսկիզբն և
զսիջոցն և զկատարածն, զի հանապազորդ
ընթեռնուցուա, լսելով զառաքինեացն զքա-
ջութիւն, և զյետս կացելոցն զվատթարու-
թիւն. ոչ յանձին կարօտութիւն երկրաւոր
առատ գիտութեանդ լուման, այլ յայցելու-
թիւն երկնաւոր տնտեսութեանն՝ որ մա-
տակարարէ յառաջգիտութեամբ զհատուց-
մունս երկոցունց կողմանցն, որ երեւելեօքս
զաներեւոյթսն գուշակէ:

Այլ դու, ո՞վ մեծ ի գիտութեանն Աս-
տուծոյ, առ ի՞նչ արդեւք հրամայեսցես քան
եթէ հրամայիցիս լաւագունացն: Որպէս
երևի ինձ և այնոցիկ որ զեղերեցին յիմաս-
տասիրութիւն՝ երկնաւոր սիրոյ է ի քեզ
այս նշանակ, և ոչ երկրաւոր փառասիրու-
թեան. քանզի և ասացին իսկ ոմանք ի քաջ
պատմագրացն. «Զուգութիւն է մայր բա-
րեաց, անզուգութիւն ծնող չարեաց»:

Որպէս և մեր իսկ հայեցեալ ի սուրբ

սէր քոյոյ հրամանիդ՝ ոչ ինչ դանդաղեալ
վեհերեցաք հայելով ի մեր ազգիտութիւնս:
Քանզի բազում ինչ է սրբութիւն՝ սատար
լինել անօտութեան, որպէս աղօթք՝ գիտու-
թեան, և սէր սուրբ՝ միաբան օգտից:

Զոր և մեր ընդ հրամանին քում ընկա-
լեալ՝ յօժարութեամբ ձեռնարկեցաք զայս
ինչ, որ է մխիթարութիւն սիրելեաց և յոյս
յուսացելոց, քաջալերութիւն քաջաց, կա-
մակարութեամբ յարձակեալ ի վերայ մա-
հուան, առաջոյ տեսանելով զգօրագլուխն
յաղթութեան, որ ոչ ումեք ոտնհար լինի
թշնամութեամբ, այլ ամենեցուն ցուցանէ
զիւր անպարտելի զօրութիւնն: Եւ ահա ո՞
որ կամեսցի՝ ընդունի իբրև զնահատակ ա-
ռաքինի: Եւ քանզի բազմադիմի է նահատա-
կութեանդ անուն, և նա բազմադիմի շնորհս
բաշխեաց ամենեցուն. զոր և մեծ իսկ քան
զամենայն՝ զսէր սուրբ յաննենդ մտաց գի-
տեմք:

Այս պարզութիւն զվերնոյն բերէ զնմա-
նութիւն. զոր և մեր ի քեզ տեսեալ, մոռա-
ցաք զմեր բնութիւնս: Եւ ահա վերաբերիմք
ընդ քեզ ճախրելով, և իբրև բարձրաթուիչս
եղեալ՝ զամենայն փասակար մրրկածին օ-
ղովքդ անցանիցեմք, ծծելով փոքր ի շատէ

յանապական վերին օդոցն՝ առնուցումք ըզգիտութիւն ի փրկութիւն անձանց և ի փառս ամենայաղթ եկեղեցւոյ: Ուստի և բազում սուրբ պաշտօնեայքն զուարթութեամբ կատարեսցեն զսպաս վիճակին իւրեանց, ի փառս Հօրն բոլորեցուն. ուր ընդ նմին սուրբ Երրորդութիւն ցնծացեալ բերկրիցի յանտրտմական յիւրում էութեանն:

Printed in Turkey

ԱՌԱՋԻՆ ՅԵՂԱՆԵՂ

ԺԱՄԱՆԱԿԻՆ

Արդ որովհետեւ ընկալաք զհրամանս պատուիրանի յաննախանձ քոյոց բարուց բնութեանդ, սկըսցուք ուստի արժան է սկսանել. թէպէտ և ոչ յօժարիցեմք զթշուառութիւն մերոյ ազգիս ողբալ: Ահա ոչ ըստ կամաց արտօսրալիւր ողբովք ճառազրեմք զբազում հարուածսն՝ յորում պատահեցաք և մեք իսկ աւանատեսը լինելով:

Քանզի ի բառնալ ազգին Արշակունեաց, տիրեցին աշխարհիս Հայոց ազգն Սասանայ պարսկի, որ վարէր զիւր իշխանութիւնն օրինօք մոգուցն. և բազում անգամ մարտընչէր ընդ այնոսիկ՝ որ ոչ ընդ նովին օրինօքն մտանէին, սկիզբն արարեալ յամաց Արշակայ արքայի որդւոյն Տիրանայ, և կոռէր

մինչև ցամաք վեցերորդ Արտաշիսի արքայի Հայոց, որդւոյն Վռամշապհոյ: Եւ իբրև գնաւս մերժեաց ի թագաւորութենէն, ի նախաբարան Հայոց անկանէր թագաւորութիւնն. զի թէպէտ և գանձն յարքունիս Պարսկաց երթայր, սակայն այրուծին Հայոց բովանդակ ի ձեռն նախարարացն առաջնորդէր ի պատերազմի: Վասն որոյ և աստուածալաշտութիւնն բարձրագլուխ կամակարութեամբ երևելի լինէր յաշխարհին Հայոց, ի սկզբանց տէրութեանն Շապհոյ արքայից արքայի մինչև ցամաք երկրորդ Յազկերտի արքայից արքայի՝ որդւոյ Վռամայ՝ զոր եգիտ սատանայ իւր գործակից, և զամենայն մթերեալ թոյնսն թափեաց ի բաց, և ելից գնաւ իբրև զպատկանդարան զեղեալ նետիւք: Եւ սկսաւ եղջեւր ածել անօրէնութեամբ, գոռոզանայր, և գոռալով հող հանէր ընդ շորս կողմանս երկրի, և թշնամի և հակառակորդ երևեցուցանէր իւր զհաւատացեալքս ի Քրիստոս, և նեղեալ տագնապէր անխաղաղասէր կենօք:

Քանզի յոյժ սիրելի էր նմա խռովութիւն, արիւնհեղութիւն, վասն այնորիկ յանձն իւր տարաբերէր, եթէ յո՞ թափեցից զգառնութիւն թիւնից, կամ ո՞ւր բացատրեցից զբազմութիւն նետիցն: Եւ առ յոյժ յիմարութեանն

իբրև զգազան մի կատաղի յարձակեցաւ ի վերայ աշխարհին Յունաց. եհար մինչ ի քաղաքն Մծբին, և բազում գաւառս Հոռոմոց աւերեաց ասպատակաւ, և զամենայն եկեղեցիս հրձիգ արար. կուտեաց զաւար և զգերի, և ահաբեկ արար զամենայն զօրս աշխարհին:

Իսկ երանելին Թէոդոս կայսր՝ քանզի խաղաղասէր էր ի Քրիստոս, ոչ կամեցաւ ելանել ընդ առաջ պատերազմաւ. այլ այր մի Անատոլ անուն, որ էր նորա սպարապետ արևելից, առաքեաց առ նա բազում գանձիւք: Եւ արք պարսիկք, որք փախուցեալ էին վասն քրիստոնէութեան և էին ի քաղաքի կայսեր, կալաւ և ետ ի ձեռս նորա: Եւ զամենայն զոր ինչ ասաց ի ժամանակին՝ կատարեաց ըստ կամաց նորա, և արգել գնալ ի բազում բարկութենէն, և դարձոյց անդրէն իւր քաղաքն Տիգրոն:

Եւ իբրև ետես անօրէն իշխանն եթէ յաջողեցաւ չարութիւնն նորա, սկսաւ այլ ևս խորհուրդ յաւելուլ, իբր ոք զի ի հուր բորբոքեալ յաւելլով բազում նիւթս փայտից: Քանզի ուստի սակաւ մի կասկածոտն էր՝ անտի աներկիւղ հաստատեցաւ. վասն այնորիկ զրդուեցոյց զբազումս ի սուրբ ուխ-

տէն քրիստոնէից, էր՝ զոր բանիւք ոպառնալիօք, էր՝ զոր կապանօք և տանջանօք, և էր՝ զոր չարաչար մահուամբ վախճանէր: Յափշտակութիւն առնէր ընչից և արարոց, և մեծաւ անարգանօք տանջէր զամենեան: Եւ իբրեւ ետես՝ եթէ վայրատեալ ցրուեցան ի բազում կողմանս, ի խորհուրդ կոչէր ըզպաշտօնեայս ձախակողմանն՝ որք կապեալ էին ի կռապաշտութեան անլուծանելի հանգուցիւք, վառեալք և ջեռեալք իբրեւ զհնոց առ այրել զուխտ սուրբ եկեղեցւոյ:

Քանզի էին իսկ այնպիսիքն բնակեալ ի կեանս իւրեանց իբրեւ ի թանձրամած խաւարի, և ոգիքն արգելեալք ի մարմնի իբրեւ զկենդանի ի գերեզմանի, յորս ամենևին չըծագէ նշոյլ սուրբ լուսոյն Քրիստոսի: Նա և արջք օրհասականք ընդ վախճանել շնչոյն հզօրագոյնս կռուին. յորոց և իմաստունքն տեղի տուեալ փախչին ի նոցանէ: Այսպիսի իմն եկեալ հասեալ է վախճան տէրութեանն. եթէ հարկանին՝ չզգան, և եթէ հարկանեն՝ չիմանան. և իբրեւ ոչ գտանի արտաքին թըշնամի, ընդ անձինս իւրեանց մարտ եղեալ կռուին: Իդէպ իսկ ելանէ բան մարգարէին ի վերայ նոցա. «Այր, ասէ, առ քաղցի՝ իւրում շրջեսցի և կերիցէ զկէս անձին իւրոյ»:

Նման ամին և Տէրն ինքնին ասէ. «Ամենայն տուն և թագաւորութիւն՝ որ յանձն իւր բաժանի, ոչ կարէ կալ հաստատուն»:

Արդ զի՞ կոծիս, զի՞ մրցիս, զի՞ այրիս, զի՞ բորբոքիս, զի՞ ոչ շիջանիս. զի՞ կոչես ի խորհուրդ զայնոսիկ՝ որոց զոգիսն ձեր ի ձէնջ քաղեալ՝ հանեալ է զանապականդ յապականութիւն, և զապականելի մարմինդ դէշաքարշ արարեալ իբրեւ զազիր մեռելոտի ի բաց ընկեցեալ: Ապաքէն զայդ կամիս՝ զի ծածկեսցի խորհուրդն ամբարշտութեան. տեսչիր յորժամ յայտնեսցի, ասլա գիտացես զելս կատարածի դորա:

Ասեն մողքն. «Արքայ քաջ, աստուածքն ետուն քեզ զտէրութիւնդ և զյաղթութիւն. և ոչ ինչ կարօտին նոքա մարմնաւոր մեծութեան. բայց եթէ ի մի օրէնս դարձուցանես զամենայն ազգս և ազինս՝ որ են ի տէրութեան քում. յայնժամ և աշխարհն Յունաց հնազանդեալ մտցէ ընդ օրինօք քովք: Արդ զբանս զայսոսիկ վաղվաղակի կատարեալ դու, արքայ. զօր գումարեա և գունդ կազմեա, խաղա գնա դու յաշխարհն Քուշանաց. և զամենայն ազգս ժողովեա և անցո ըստ Պահ դուն ի ներքս. և դու անդէն արա քեզ բնակութիւն: Յորժամ արգելուս և փակես

զամենեւեան ի հեռաւոր օտարութեան, կատարին խորհուրդք կամաց քոյ. և որպէս երևիս մեզ ի գենիս մերում՝ տիրես դու և երկրին Քուշանաց, և Յոյնք իսկ ոչ ելանեն ընդ քո իշխանութիւնդ: Բայց միայն զազանդ քրիստոնէից բարձ ի միջոյ»:

Հաճոյ թուեցաւ խորհուրդն թագաւորին և մեծամեծացն, որ էին ի նմին բանի. հրովարտակս գրէր, պնդագեսպանս արձակէր յամենայն տեղիս տէրութեան իւրոյ: Եւ այս է պատճէն հրովարտակին.

«Առ ամենայն ազգս տէրութեան իմոյ Արեաց և անարեաց, բազմասցի ի ձեզ ողջոյն մարդասիրութեան մերոյ. դուք ողջ լերուք, և մեք մեղէն ողջ եմք գիցն օգնականութեամբ»:

«Առանց զձեզ ինչ աշխատ առնելոյ խաղացաք գնացաք յերկիրն Յունաց, և առանց գործոյ պատերազմի՝ սիրով մարդասիրութեամբ նուաճեցաք զամենայն երկիրն մեզ ի ծառայութիւն: Դուք զբարի զմտաւ ածէք, և անսպառ լերուք յուրախութեան. բայց բան զայս կատարեցէք վաղվաղակի, զոր ասեմք»:

«Մեք ի մօտ եղաք անվրէպ խորհրդովք

խաղալ գնալ յաշխարհն արեւից, աստուածոցն օգնականութեամբ դարձուցանել ի մեզ զտէրութիւնն Քուշանաց. դուք իբրև գնորդարտակս զայս տեսանէք՝ անխափան վաղվաղակի այրեձի գումարեցէք առաջի քան զիս, յանդիման լերուք ինձ յԱպար աշխարհին»:

Ըստ այսմ պատճենի հրովարտակ եհաս յաշխարհն Հայոց, ի Վրաց և յԱղուանից և ի Լինաց, ի Ծաւղէից և ի Կորդուաց, յԱղճնեաց և բազում այլ տեղեաց հեռաւորաց, որոց ոչ էին օրէնք երթալ զայն ճանապարհ յառաջ ժամանակաւ: Գունդ կազմէր ի Հայոց մեծաց զազատ և զազատորդի, և յարքունի տանէ զոստանիկ մարդիկ. ըստ նմին օրինակի ի Վրաց և յԱղուանից և յաշխարհէն Լինաց, և որ այլ ևս ի կողմանց կողմանց հարաւոյ մերձ ի սահմանս Տաճկաստանի և ի Հոռոմոց աշխարհն և ի Կորդուաց և ի Գդացն և ի Ծաւղէիցն և յԱրզնարդիւն, որք էին ամենեքեան հաւատացեալք ի մի կաթողիկէ առաքելական եկեղեցի:

Եւ անմեղութեամբ ոչ գիտացեալ զերկգիմի միտս թագաւորին՝ խաղացին գնացին յիւրաքանչիւր աշխարհաց լրջմտութեամբ և

անտրտում խնդութեամբ և տիրաաէր խորհրդովք, կատարեալ զսպաս զինուորութեան աներկբայ վաստակովք: Բարձին ևս ընդ իւրեանս սուրբ կտակարանս բազում պաշտօնէիւք և բազմագոյն քահանայիւք: Բայց հրաման տուեալ աշխարհի՝ ոչ իբրեւ յակնկալութիւն կենաց, այլ իբրեւ ի վճարումն վախճանի, յանձն առնելով միմեանց զոգիս և զմարմինս: Զի թէպէտ և խորհուրդ թագաւորին չէր յայտնեալ նոցա, սակայն կարծիք իմտի էին ամենեցուն. մանաւանդ իբրեւ բեկեալ տեսին զգորութիւնն Յունաց առաջի նորա՝ յոյժ հարեալ խոցեցան ի խորհուրդ իւրեանց:

Բայց քանզի պատուիրանապահք էին սուրբ կտակարանացն Աստուծոյ, հանապաղ յիշէին զպատուիրեալսն ի Պաւղոսէ, եթէ «Ծառայք, հնազանդ լերուք տերանց ձերոց մարմնաւորաց. մի սուտակասպաս և առ աչս աչառելով. այլ սրտի մտօք ծառայել իբրեւ Աստուծոյ և մի իբրեւ մարդկան. քանզի ի Տեսառնէ է հատուցումն վաստակոց ձերոց»:

Եւ ամենայնիւ այսու բարեմտութեամբ յուզարկեալք յաշխարհէ և յանձն եղեալք սուրբ Հոգւոյն, յանդիման լինէին փութով կատարեալ զհրամանն, և զամենայն արա-

րեալ ըստ կամաց նորա: Յոյժ ուրախ լինէր թագաւորն, իբր այն եթէ կատարեցան կամք կարծեաց նորա. և ահա առնէր ընդ նոսա զայն ինչ զոր պաշտօնեայքն ամբարշտութեան նորա խրատեցին:

Արդ իբրեւ ետես թագաւորն զամենայն կազմութիւն և զբազմութիւն գնդի բարբառոսաց, որք սրտի մտօք եկեալ էին ի վաստակ արքունի, առաւելապէս ուրախ եղև առաջի մեծամեծացն և ամենայն բազմութեան զօրաց իւրոց: Ի վերին երեսս թաքուցանէր զկամս մտացն իւրոց, և ակամայ առաւելապէս պարգևէր զնոսա: Խաղաց զընաց միանգամայն ի վերայ տէրութեանն Հոնաց աշխարհին, զոր Քուշանս անուանեն, և զերկեամ մի կռուեալ՝ ոչ ինչ կարաց ազգել նոցա: Ապա արձակեաց զմարդիկսն յիւրաքանչիւր տեղիս, և զայլսն ինոցա տեղիս փոխանակ առ իւր կոչեաց նովին պատրաստութեամբ: Եւ այսպէս ամ յամէ սովորութիւն կարգեաց, և իւր անդէն քաղաք բնակութեան շինեաց. սկսեալ ի Հորրորդ ամէ տէրութեանն իւրոյ մինչև յամս մետասաներորդ թագաւորութեանն:

Եւ իբրեւ ետես եթէ հաստատուն կացին Հռոմք յուխտին իւրեանց զոր եղին ընդ

նմա, և դադարեցին խայլնդուրք ելանել ընդ պահակն Ճորայ, և յամենայն կողմանց խաղաղութեամբ բնակեաց աշխարհ նորա, և ի նեղ ևս էարկ զթագաւորն Հոնաց, քանզի աւերեաց զբազում գաւառս նորա, աւետաւորս առաքեաց ընդ ամենայն ատրուշանս աշխարհին իւրոյ. ցլուք սպիտակօք և գիսաւոր նոխազօք առատացոյց զգոհս կրակի, և խիստ թանձրացոյց անդադարութեամբ զպաշտօն պղծութեանն իւրոյ. պսակօք և պատուովք մեծարեաց զբազումս ի մոգաց և զբազմագոյնս ի մոգակետաց: Եւ և հրաման յափշտակել զքրիստոնէից զինչս և զստացուածս, որք էին ի մէջ Պարսկաց աշխարհին:

Եւ այսպէս հպարտացաւ բարձրացաւ ի միտս իւր, ի վեր քան զմարդկային բնութիւն ընդվզեալ ապարասանէր, ոչ միայն յիրս մարմնական պատերազմացն, այլ մեծ ոմն զինքն կարծէր քան զբնութիւն հայրենի կարգին. վասն այնորիկ կեղծաւորութեամբ թագուցանէր զինքն ըստ կարծեացն, և որպէս երևէր իմաստնոցն՝ յանմահից իմն կարգի դնէր զինքն: Եւ յոյժ էր ցասուցեալ ընդ անունն Քրիստոսի, յորժամ լսէր թէ տանջեցաւ, խաչեցաւ, մեռաւ և թաղեցաւ:

Եւ իբրեւ այսպէս օր ըստ օրէ ի սոյն միտս ցնորեալ դանդաչէր, մի ոմն մանկագոյն ի նախարարացն Հայոց ընդդէմ բանս եղ և ասէ. «Արքայ քաջ, դու ուստի՞ զիտես զայդպիսի բանս խօսել զՏեառնէ»: Եւ պատասխանի թագաւորն և ասէ. «Իմ իսկ առաջի ընթերցան զգիրս մոլորութեանն ձերոյ»: Եւ պատասխանի անդրէն պատանին և ասէ. «Ընդէ՞ր, արքայ, ցայդ վայր միայն ետուր ընթեռնուլ. այլ յառաջ ևս մատուցարդացումն, և լսես անդ զյարութիւնն, զյայտնութիւնն առ բազումս, զվերացումն յերկինս, զնստելն ընդ աջմէ Հօր, զխոստումն երկրորդ գալստեան՝ զհրաշակերտ յարութիւնն առնելով բոլորեցունց. զհամառօտ հատուցմունս արդար դատաստանին»: Իբրեւ լուաւ զայս թագաւորն, ի խոր խոցեալ վեր ի վերոյ ծիծաղեցաւ և ասէ. «Ամենայն այդ խաբէութիւն է»: Եւ պատասխանի զինորդն Քրիստոսի և ասէ. «Եթէ հաւատարիմ են քեզ մարմնաւոր չարչարանք նորա, հաւատարմագոյն ևս լիցի քեզ չերկրորդ ահաւոր գալուստն նորա»:

Եւ զայս լսելով թագաւորին՝ բորբոքեցաւ իբրեւ զհուր հնոցին ի Բաբելոնի, մինչ

և իւրքն իսկ անդէն դեռ ևս իբրեւ դժադ-
դէացիան այրեցեալ լինէին:

Յայնժամ զբոլոր բարկութիւն սրամտու-
թեանն եհեղ յայրն երանելի՝ որում անուն
էր Քարեգին: Կապեալ ոտիւք և կապեալ
ձեռօք զերկեամ մի տուաւ ի չարչարանս,
և հանեալ ի բաց գտէրութիւնն ի նմանէ՝
ընդունէր զվճիռ մահու:

ԵՐԱՐՈՐԳ ՅԵՂԱՆԱԿ

ԻՐԱՅՆ ՊԱՏԱՀՈՒՄՆ

ՅԻՇԽԱՆԷՆ ԱՐԵՒԵԼԻՑ

Որոց ոգիքն թուլացեալ են յերկնա-
ւոր առաքինութենէն՝ յոյժ ընդ անիւ
անկեալ է բնութիւն մարմնոյ. յամենայն
հոգմոյ շարժի և յամենայն բանէ խռովի, և
յամենայն իրաց դողայ. երազագէտ է այն-
պիսին ի կեանս իւրում, և յանգիւտ կո-
րուսան յուղարկի ի մահուան իւրում: Որ-
պէս և ասաց ոմն ի հնոցն, մահ ոչ իմացեալ՝
մահ է, մահ իմացեալ՝ անմահութիւն է: Որ
զմահ ոչ գիտէ՝ երկնչի ի մահուանէ. իսկ որ
գիտէ զմահ՝ ոչ երկնչի ի նմանէ:

Եւ այս ամենայն չարիք մտանեն ի միտս
մարդոյ յանուսումնութենէ: Կոյր զրկի ի
ճառագայթից արեգական, և ազիտութիւն
զրկի ի կատարեալ կենաց: Լաւ է կոյր աչօք

քան կոյր մօօք: Որպէս մեծ է հոգի քան
զմարմին՝ այսպէս մեծ է տեսաւորութիւն
մօտաց քան զմարմնոց:

Եթէ ոք կարի առաւելեալ իցէ աշխար-
հական մեծութեամբ, և մօօքն աղքատագոյն,
այնպիսին ողորմելի է քան զբազումս. որ-
պէս և տեսանեմք իսկ՝ ոչ միայն ի չափաւոր
մարդիկ՝ այլ և յոր մեծն է քան զամենայն:
Թագաւոր եթէ ոչ ունի զիմաստութիւն ա-
թոռակից իւր, ոչ կարէ ի վիճակին իւրում
վայելուչ գոլ: Իսկ եթէ առ մարմնաւորս
այսպէս, որչափ ևս առաւել առ հոգեւորսն:

Բոլոր մարմնոյս հոգի է կենդանութիւն,
իսկ մարմնոյ և հոգեոյ միտք են կառավար.
և որպէս առ մի մարդ՝ այսպէս առ բոլոր
աշխարհս: Թագաւոր ոչ զիւր միայն տացէ
պարտիս, այլ և որոց եղև պատճառք ի կո-
րուստ:

Բայց մեք թէպէտ և ոչ ունիմք հրաման
բամբասել զիշխանն, բայց և ոչ գովողք կա-
րեմք լինել այնմիկ՝ որ աստուածամարտն
լինիցի: Այլ զանցս իրացն պատմեմք որ ի
նմանէ ընդ սուրբ եկեղեցիսն էանց, և ոչ
դանդաղիմ. ոչ բամբասասէր մօօք, այլ ճշ-
մարտութեամբ զելս իրացն ասելով ոչ լռե-
ցից: Ոչ ի կարծ ընդոստուցեալ, և ոչ ի լուր

զարթուցեալ. այլ ես ինքնին անձամբ անդէն
ի տեղուջն պատահեցի և տեսի և լուայ
զձայն բարբառոյ յանդգնաբար խօսելով.
իբրև զհողմ սաստիկ՝ զի բախիցէ զծով մեծ,
այնպէս շարժէր և տատանէր զամենայն բազ-
մութիւն զօրացն իւրոց: Եւ հանդէս առնէր
ամենայն ուսմանց, և անդաճէր զմոգութիւն
և զքաւզէութիւն և զամենայն ուսմունս աշ-
խարհին իւրոյ: Արկանէր ի ներքս և զքրիս-
տոնէութիւն կեղծաւորութեամբ, և ասէր
զայրացեալ մօօք. «Հարցէք, քննեցէք, տե-
սէք. թող որ լաւն է ընտրեալ կալցուք»:
Եւ փութայր որ ինչ իմօին էր՝ զի վաղվա-
ղակի կատարեսցի:

Իսկ ի կողմանց կողմանց քրիստոնեայքն
որ ի զօրուն էին՝ իմացան զխորհուրդն որ
ծածուկ վառեալ բորբոքէր, և կամէր հրդե-
հել զլերինս և զդաշտս առհասարակ: Ջեռան
և նոքա անծախական հրով, և սաստկապէս
պատրաստեցան առ փորձութիւն գաղտնի
մեքենայիցն:

Սկսան այնուհետև բարձր բարբառով,
սաղմոսիւք և երգովք հոգեւորօք և մեծապայ-
ծառ վարդապետութեամբ յայտ յանդիման
մեծի բանակին զպաշտօնն ցուցանել, և ան-
երկիւղ առանց զանգիտելոյ՝ ո՞րք և երթայր

առ նոսա ուսուցանէին կամակար: Եւ Տէր յաջողէր նոցա նշանօք և արուեստիւք. քանզի բազում հիւանդք ընդունէին զբժշկութիւն ի հեթանոսական զօրուն:

Իսկ անօրէն իշխանն իբրև զխառն եթէ յայտնեցաւ խորամանկութիւն խորհրդոյն, և պատրաստեալ հուրն՝ մինչչև ուրուք ի նա փչեալ՝ վառումն նորա յայտնի իմացաւ երկիւղածացն Աստուծոյ, սկսաւ ծածուկ նետիւք խոցոտել զմիտս իւրոյ չարութեանն. և անբժշկական վերս յոգիս և ի մարմինս տեսանէր:

Մերթ շանթէր գալարէր իբրև զօձ թուհաւոր, մերթ պարզէր գոշէր իբրև զառիւծ զայրացեալ. գելոյր և տապալէր երկզիմի մտօք. զխորհուրդս կամացն կամէր կատարել: Քանզի ձեռն արկանել և ունել ոչ կարէր,—վասն զի ոչ էին համագունդ ի միում վայրի առ նմա,—սկսաւ այնուհետև յառաջ կոշել զկրտսերս յաւագաց և զանարգս ի պատուականաց և զտգէտս ի զխանոց և զանարիս ի քաջ արանց. և զի՞ մի մի թուիցեմ, այլ զամենայն արժանաւորսն յետս տանէր. մինչ և զհայր և զորդի քակէր ի միմեանց:

Եւ թէպէտ ընդամենայն ազգս առնէր զանկարգութիւնս զայս, առաւել ընդ Հայոց

աշխարհին մարտնչէր. քանզի տեսանէր ըզնոսա ջերմագոյնս յաստուածպաշտութեան. մանաւանդ որք էին յազգէ նախարարացն Հայոց, և անմեղութեամբ ունէին զսուրբ քարոզութիւն առաքելոցն և զմարգարէից: Պատրէր զոմանս ի նոցանէ ոսկւով և արծաթով, և զբազումս այլով ևս առատ պարգևօք. իսկ զոմանս ազարակօք և մեծամեծ գեղօք, զոմանս պատուովք և իշխանութեամբք մեծամեծօք: Եւ այլ ևս սնտաի յոյս ոգւոց առաջի գնէր. և այսպէս հրապուրէր և յորդորէր հանապազ. «Եթէ միայն, ասէ, զօրէնս մոգութեան յանձին կալջիք, և զձեր մոլորութիւնդ սրտի մտօք դարձուցանիցէք ի ճշմարտութիւն երևելի մերոց դիւցազնական օրինացս, ի մեծութիւնս և յաւագութիւնս հասուցից հաւասար իմոյ սիրելի նախարարացս, նա առաւել ևս զանցուցից»: Եւ այսպէս կեղծաւորութեամբ խոնարհեցուցանէր զինքն առ ամենեւեմն, խօսելով ընդ նոսա ի պատճառս սիրոյ, զի խորամանկութեամբ որսալ մարթասցէ գնոսա ըստ առաջին խորհրդականացն խրատուց: Եւ զայս առնէր սկսեալ ի չորրորդ ամէն մինչև ի մետասաներորդ ամն իւրոյ տէրութեան:

Եւ իբրև ետես եթէ ոչինչ յարգեցաւ

ծածուկ հնարագիտութիւնն, այլ ընդդէմքն յողովագոյն գործէին—քանզի տեսանէր ըզքրիստոնէութիւն՝ որ օր քան զօր յորդեալ տարածանէր ընդ ամենայն կողմանս հեռաւոր ճանապարհին ընդ որ ինքն անցանէր,—սկսաւ հաշել և մաշել և հառաչելով յողոց հանել։ Յայտնեաց ականայ զծածուկ խորհուրդան. ետ հրաման բարձր բարբառով և ասէ. «Ամենայն ազգ և լեզուք՝ որ են ընդ իմով իշխանութեամբ՝ դադարեացին յիւրաքանչիւր մոլոր օրինաց, և միայնոյ եկեացեն յերկրպագութիւն արեգական, զոհս մատուցանելով և աստուած անուանելով, և սպաս ունելով կրակի. և ի վերայ այսր ամենայնի և զմոգութեան օրէնս կատարելով, մի՛ ինչ ամենևին պակաս առնիցեն»։

Զայս ասելով քարոզ կարդայր ի մեծի կարաւանին, և պատուէր սաստիւ ի վերայ զնէր ամենեցուն. և դեսպանս ստիպաւ արձակէր յամենայն ազգս հեռաւորս, զգոյն պատուէր հրամանի առ ամենեսեան արկանէր։

Արդ ի սկզբան երկոտասաներորդ ամի թագաւորութեան իւրոյ՝ գունդ գումարէր անհամար բազմութեամբ, յարձակեալ հասանէր յերկիրն թիտաղական։

Զայս տեսեալ թագաւորին Քուշանաց՝ ոչ հանդուրժէր ընդ առաջ ելանել նորա պատերազմաւ. այլ խոյս տուեալ ի կողմանս ամուր անապատին, թագստեամբ ապրէր հանդերձ ամենայն զօրօքն իւրովք։ Իսկ սա ասպատակ արձակէր գաւառաց, տեղեաց, վայրաց. առնոյր զբազում բերդս և զքաղաքս, և կուտէր զգերին, զառ և զապուռ և զաւար, ամէր հասուցանէր յերկիր իւրոյ տէրութեանն։ Եւ անդ այնուհետեւ յընդունայն եղեալ ի նոյն խորհուրդս՝ հաստատէր ի կարծիս մոլորութեան, ասելով ցալաշածնեայս ամբարշտութեանն. «Զի՞նչ հատուցուք մեք աստուածոցն փոխարէնս այս մեծի յաղթութեանս՝ որ ոչ ոք կարաց ելանել ընդդէմ մեր պատերազմաւ»։

Յայնմ ժամանակի առ հասարակ մոգք և քաւդեայք բարձին զձայնս իւրեանց միաբան և ասեն. «Աստուածքն որ ետուն քեզ գտէրութիւն և զյաղթութիւն ի վերայ թըշնամեաց քոց, ոչ ինչ կարօտ են խնդրել ի քէն յերևելի պատուականացս, այլ զի բարձցես զամենայն ուսմունս մոլորութեան մարդկան, և ի մի դարձուցես օրէնս զբազաշտական պատուիրանին»։

Հաճոյ թուէր բանն առաջի թագաւորին

և ամենայն մեծամեծացն, մանաւանդ որ էին առաջակայք օրինացն: Խորհուրդ ի մէջ առեալ յաղթէր խրատն:

Անդէն ի ներքոյ Պահ դրանն արգելոյր զբազմութիւն այրուծիոյն Հայոց և զՎրաց և զԱղուանից, և զամենեցուն՝ որ էին հաւատացեալ ի սուրբ աւետարանն Քրիստոսի: Եւ հրաման սաստիւ զոնապանացն առնէին, եթէ որ յարեւիս առ մեզ գայցէ՝ թողցեն, իսկ յարեւից յարեւմուտս անանց լիցի ճանապարհ:

Եւ իբրեւ արգել և փակեաց զնոսա յամուր և յանել գառազիղն, — և յիրաւի սասցի ամուր և անել, քանզի չիք անդ տեղի փախտի և թաքստի, վասն զի շուրջանակի թշնամիք են բնակեալ —, յայնմ ժամանակի ձեռն արկանէր ի նոսա, մեծաւ չարչարանօք և պէսպէս տանջանօք վատթարէր զբազումս ի նոցանէ, և ստիպէր ուրանալ զճշմարիտն Աստուած, և խոստովանել զերեւելի տարերս: Իսկ զօրականքն առ հասարակ գեղեցիկ խորհրդով, քաջապէս զօրութեամբ միաբան աղաղակէին և ասէին. «Վկայ են մեզ երկինք և երկիր, ոչ ներքէք հեղգացեալ եմք յարքունի վաստակս, և չոչ խառնեալ վատութիւն

ընդ արութիւն քաջութեան. ի զուր և անողորմ են հարուածքս ի վերայ մեր»:

Եւ բազմանայր գոչումն աղաղակի նոցա, մինչև ինքնին թագաւորն աւանատես լինէր իրացն յանդիմանութեան, և անդէն վաղվաղակի երգմամբ հաստատէր և ասէր. «Ոչ թողացուցից ձեզ, մինչև կատարեսցիք զամենայն կամս հրամանաց իմոց»:

Եւ անա իշխանութիւն առեալ չարաչար սպասաւորացն, զշորս զինուորսն ի բուն աւագացն մատուցին ի փորձութիւնս տանջանաց: Եւ զառաջեաւ դատեալ բազում հարուածովք, նովին կապանօք անցուցին ի տեղիս արգելանին: Իսկ այլոցն խաբէութեամբ առ ժամանակ մի թողութիւն արարեալ, և զամենայն վնասունս պատճառս արկանէր զկապելովքն. և գայս առնէր սատանայական խրատուն:

Իսկ յետ երկոտասան աւուր հրաման տայր ընթրիս զործել առատութեամբ և աւելի քան զաւուրց սովորութիւն, և կոչէր զբազումս ի զինուորական քրիստոնէիցն: Եւ ի ժամ գահու պատրաստութեան զիւրաքանչիւր տեղի շնորհէր նոցա զբազմականին. և սիրով խոնարհութեամբ խօսէր ընդ նոսա ըստ առաջնում կարգին, զի թերեւ հաւա-

նեսցին ուտել զմիս զոհեալ, զոր ոչ էր երբէք օրէն ուտել քրիստոնէից: Իբրև ոչ կալան յանձին՝ ամենեքին, ոչ ինչ կարի ստիպեաց, այլ հրամայեաց մատուցանել նոցա զսովորական կերակուրն, և առաւել զինեօքն յաւելոյր ի տաճարին զխրախութիւն:

Եւ անտի իբրև ի դուրս ելին ի սրահն արքունի, արգելին զոմանս ի նոցանէ ձեռս յետս կապելով, և զխոնջանունսն կնքելով. և զգուշութեամբ պահէին՝ էր որ զերկուս աւուրս, և էր որ զերիս: Բազում և այլ ևս յանարժան հարուածս չարչարէին, զոր ոչ ընդ գրով իսկ արժանի համարեցաք արկանել: Եւ զոմանս ի նոցանէ ընդ քարշ վարէին յօտարութիւն յազնուական պատուոյն անարգեալ:

Եւ գունդս գունդս դարձեալ գումարէին ի նոցանէ յերկիր հեռաստան՝ յամուրս անապատին՝ ի մարտ պատերազմի թշնամեացն արքայի. և բազմաց իսկ անդէն հասանէր վախճան մահու սրով: Եւ զամենեցունց զկարգեալ թոշակն նուագեցուցանէին, և քաղցիւ և ծարաւով տառապեցուցանէին զնոսա, և ձմերոցի տեղիս զդժնեայ վայրսն հրամայէին նոցա. և անարգս և վատթարս յաչս ամենեցուն զնոսա ցուցանէին:

Իսկ նոքա առ սէրն Քրիստոսի յոյժ խընդութեամբ ընդունէին զամենայն չարչարանսն վասն մեծի յուսոյն որ առաջոյ պատրաստեալն կայ պատուիրանապահ համբերողացն: Որչափ չարութեամբ զանարգութիւնն բազմացուցանէր, նոքա ևս քան զևս զօրանային ի սէրն Քրիստոսի. մանաւանդ զի բազումք ի նոցանէ զգիրս սուրբս ուսեալ էին ի մանկութենէ, այնու զանձինս միխթարէին և զընկերսն քաջալերէին, և աչկարայ զպաշտօնն ունէին և բազմացուցանէին:

Վասն որոյ և բազումք ի հեթանոսաց՝ որոց հեշտ և ցանկալի ձայնքն թուէին, քաջալերէին զնոսա, և ասէին բանս միխթարութեան, իբրև եթէ լաւ իցէ մարդոյ մահու չափ ճգնել՝ քան յայդպիսի օրինաց ուրանալ:

Բայց սակայն թէպէտ և նոքա առ սէրն Քրիստոսի յոյժ գուարթութեամբ խնդային ըստ ներքին մարդոյն, արտաքին տեսիլն կարի ողորմ էր յօտարութեանն: Այսպիսի պատուական զինուորութիւն հասեալ էր ի չարաշուք անարգութիւն, և հայրենի ազատութիւնն չարաչար կայր ի ծառայութեան մարդախոշոշ բռնաւորին, որ և ըստ հեթանոսաց օրէնս անցանէր արիւնհեղութեամբ,

և ամենևին չկարծէր՝ թէ գուցէ այսր ամենայնի վրէժխնդիր յերկնից:

Նա և ոչ զերկրաւոր վաստակս ուրուք յիշէր. և որ մեծն քան զամենայն է ըստ մարմնաւոր կարգի, քանզի գոյին ոմանք ի նախարարացն Հայոց՝ որոց զեղբարս նորասնուցեալ էր մայրենի կաթամբն իւրեանց, առաւել քան զամենեւեան զնոսա դատէր:

Եւ յայսր ամենայնի վերայ այլ ևս չարութիւն խորամանկեաց: Զմի ոմն ի հաւատարիմ ծառայիցն իւրոց ի գործ առաքէր յերկիրն Հայոց՝ որում անունն էր Դենշապուն. որ եկեալ հասեալ հրամանաւ արքունի, գողջոյն բերեալ զմեծ թագաւորին, և խաղաղասէր կեղծաւորութեամբ աշխարհագիր առնելով ամենայն երկիրն Հայոց ի թողութիւն հարկաց և ի թեթեւութիւն ծանրութեան այրեծիոյն: Թէպէտ և ի վերին երեսս կեղծաւորէր, այլ ի ներքոյ խորհուրդք չարագոյն ցուցանէին:

Առաջին, զազատութիւն եկեղեցւոյ արկանէր ի ծառայութիւն:

Երկրորդ, միայնակեաց քրիստոնեայք որ բնակեալ էին ի վանորայս, ընդ նովին աշխարհագրով էարկ:

Երրորդ, զհարկ աշխարհին առաւել ծանրացոյց:

Զորրորդ, զնախարարեանն բանսարկութեամբ արկ ընդ միմեանս, և յամենայն տան արար խռովութիւն:

Եւ զայս ամենայն առնէր՝ զի թերևս զմիաբանութիւնն քակտեացէ, և զուխան եկեղեցւոյն ցրուեացէ, և զմիայնակեացսն փախուցէ, և զշինականսն վատնեացէ. և առ յոյժ աղքատութեանն՝ ակամայ դիմեացեն յօրէնս մոգուց:

Եւ եւս չարագոյն հինգերորդն. քանզի որ հազարապետն էր աշխարհին՝ իբրև զհայր վերակացու համարեալ էր աշխարհականացն քրիստոնէից. գրգռեաց յարոյց զամբաստանութիւն ի վերայ նորա, և հանեալ զնա ի գործոյն՝ փոխանակ նորա պարսիկ ած յաշխարհն, և մեւս ևս մոգպետ դատաւոր աշխարհին, զի զեկեղեցւոյ փառս աղաւաղեացեն:

Բայց սակայն թէպէտ և ամենայն գործքս այս դժնեայ էին, չէ էր ուրուք ձեռն արկեալ յայտնի յեկեղեցին. վասն այնորիկ և ոչ ոք ընդդիմացաւ նմա, թէպէտ և էր ծանրութիւն հարկացն: Քանզի ուստի արժան էր առնուլ հարիւր դահեկան, նոյնչափ

կրկնէին և առնուին. սոյնպէս և եպիսկոպոսաց և երիցանց գնէին, ոչ միայն շինաց՝ այլ և աւերակաց: Նա բնաւ ո՞վ իսկ կարէ պատմել վասն ծանրութեան մտից և սակից, բաժից և հասից, լերանց և դաշտաց և մայրեաց: Ոչ ըստ արքունի արժանաւորութեանն առնուին, այլ հինաբար յափշտակելով, մինչև ինքեանք իսկ մեծապէս զարմանային՝ թէ ուստի այս ամենայն դանձ ելանէ՝ զի՞նք շէն կայցէ աշխարհն Հայաստանեայց:

Եւ իբրև տեսին՝ թէ այսու ամենայնիւ չկարացաք ձանձրացուցանել, յայնժամ յայտնապէս հրաման ետուն մոզաց և մոզպետաց նամակ մի գրել ըստ ձախողակի դենին իւրեանց: Եւ է պատճէն նամակին այս.

«ՄԻՀՐՆԵՐՍԵՀ ՎԶՈՒՐԿ, հրամանատար երան եւ Աներան, Հայոց մեծաց ողջոյն շատ».

«Դուք գիտասջիք, ամենայն մարդ՝ որ բնակեալ է ի ներքոյ երկնի, և ոչ ունի զօրէնս դենի մաղդեգն, նա խուլ է և կոյր, և գիւաց Հարամանոյ խաբեալ:

«Քանզի մինչ չե էին երկինք և երկիր, Զրուան մեծն աստուած յաշտ առնէր զհազար ամ՝ և ասէր. «Թերևս լիցի իմ որդի

Որմիզդ անուն, արասցէ գերկին և գերկիր»:
Եւ յղացաւ երկուս յորովայնի. մի վասն յաշտ առնելոյ՝ և զմեւսն ևս ի թերևսն ասելոյ:
Իբրև գիտաց, եթէ երկու են յորովայնիս, «Որ վաղ եկեսցէ, ասէ, նմա տաց զթագաւորութիւնս»:

«Իսկ որ էր ի թերահաւատութենէն յըղացեալ՝ պատառեաց զորովայնն և ել ի դուրս: Ասէ ցնա Զրուան. «Ո՞վ ես դու»: Ասէ. «Որդին քո եմ Որմիզդ»: Ասէ ցնա Զրուան. «Իմ որդին լուսաւոր է և անուշահոտ, դու խաւարային ես և չարասէր»:
Եւ իբրև կարի դառնապէս ելաց, ետ ցնա զթագաւորութիւնն հազար ամ:

«Իբրև ծնաւ զմեւս ևս որդի, անուանեաց զնա Որմիզդ. եհան զթագաւորութիւն յԱրհմնէ, և ետ ցՈրմիզդն, և ասէ ցնա. «Տայժմ ես քեզ յաշտ արարի, արդ դու ինձ արա»:
Եւ Որմիզդ արար գերկինս և գերկիր. իսկ Արհմն ընդգէմ չար գործեաց:

«Եւ այսպէս բաժանին արարածքս. հրեշտակք՝ Որմիզդի են, իսկ դեքն Արհմնոյն. և ամենայն բարիք որ յերկնից և այսր լինին՝ Որմիզդի են, և ամենայն վնասք որ անտի և այսր գործին՝ զայն Արհմն արար: Սոյնպէս յերկինս որ ինչ բարի է՝ զայն Որմիզդն ա-

լար, և որ ոչն է բարի՝ զայն Արհմն արար. որպէս զմարդ՝ Որմիզդ արար. և զախտս և զհիւանդութիւնս և զմահ՝ Արհմն արար: Եւ ամենայն թշուառութիւնք և պատահարք որ լինին, և պատերազմունք դառնութեան, չարին մասին արարածք են. իսկ յաջողութիւն և տէրութիւնք և փառք և պատիւք և առողջութիւնք մարմնոց, գեղեցկութիւնք դիմաց և ճարտարութիւնք բանից և երկայնակեցութիւնք ամաց, այդ ի բարւոյն առնուն զգոյացութիւն. և ամենայն որ ոչ այդպէս է՝ ի նա չարի մասն խառնեալ է:

«Եւ ամենայն մարդիկ մոլորեալ են որ ասեն՝ եթէ «Զմահ Աստուած արար, և չար և բարի ի նմանէ լինին»: Մանաւանդ որպէս քրիստոնեայք ասեն՝ թէ «Աստուած նախանձոտ է. վասն թղի միոյ ուտելոյ ի ծառոյն՝ Աստուած զմահ արար, և զմարդն արկ ընդ այնու պատուհասիւ»: Զայդպիսի նախանձ և ոչ մարդ առ մարդ ունի, թող թէ Աստուած առ մարդիկ. զի որ զայս ասէ՝ նա խուլ է և կոյր, և ի դիւաց Հարամանոյ խաբեալ:

«Դարձեալ մեւս ևս այլ մոլորութիւն. «Աստուած որ գերկինս և գերկիր արար՝ եկն, ասեն, և ի կնոջէ ումեմնէ ծնաւ՝ որում առնուն էր Մարիամ, և առն նորա Յովսէփ».

այլ ճշմարտութեամբ՝ Բանթուրակայ ուրումն եղեալ նա որդի յանկարգ խառնակութենէ: Եւ զհետ այսպիսի մարդոյ մոլորեալ են բազումք.

«Եթէ աշխարհն Հոռոմոց առ յոյժ յիմարութեան տգիտաբար մոլորեալ են և զրկեալ ի կատարեալ դենէս մերմէ, յանձանց պայմանեն զվնասն իւրեանց. դուք ևս ընդէր զհետ նոցա մոլորութեանն ցնորիք: Այլ զոր օրէնս տէրս ձեր ունի՝ զնոյն և դուք կալարուք. մանաւանդ զի և առաջի Աստուծոյ վասն ձեր համարս ունիմք տալ:

«Մի հաւատայք առաջնորդացն ձերոց՝ զոր Նաժրացիսդ անուանէք. քանզի յոյժ են խաբեբայք. զոր բանիւք ուսուցանեն՝ գործովք ոչ առնուն յանձն: «Միս ուտել, ասեն, ոչ են մեղք», և ինքեանք ուտել ոչ կամին. «Կին առնել արժան է», բայց ինքեանք և հայել ի նա ոչ կամին. «Կարասի որ ժողովէ, ասեն, մեղք են յոյժ», բայց զաղքատութիւն առաւել քան զյոյժ գովեն: Յարգեն զթշուառութիւն, և պարսաւեն զյաջողուածս. ծաղր առնեն զանուն բախտի, և զփառաւորութիւն յոյժ այսպանեն. սիրեն զանշքութիւն հանդերձից, և յարգեն զանարգս քան զպատուականս. գովեն զմահ՝ և պարսաւեն զկեանս.

անարգեն զծնունդս մարդոյ, և գովեն զանորդութիւն: Եւ եթէ լսէք դոցա և ի կանայս ոչ մերձենայք, աշխարհիդ վախճան վաղվաղակի հասանէ:

«Այլ ես ոչ կամեցայ զամենայն ըստ մասանց ընդ գրով արկանել առ ձեզ. զի բազում այլ ինչ է զոր խօսին դոքա: Որ չաբազոյն ևս է քան զոր գրեցաքդ, զԱստուած ի խաչ ելեալ ի մարդկանէ քարոզեն, և զնոյն մեռեալ և թաղեալ, և ապա յարուցեալ և վերացեալ յերկինս: Ո՞չ ահա ձեզէն իսկ արժան էր անդէն դատաստան առնել վասն այդպիսի անարժան ուսմանց: Դեւք որ չարք են՝ ոչ ըմբռնին և տանջին ի մարդկանէ, թող թէ Աստուած արարիչ ամենայն արարածոց. զոր ձեզ ամօթ է ասել, և մեզ կարի անհաւատալի բանք:

«Արդ երկու իրք կան առաջի ձեր. կամ արարէք բան առ բան նամակիս պատասխանի, և կամ արիք ի Դուռն եկայք, և յանդիման լերուք մեծի հրապարակին»:

ԱՆՈՒԱՆՔ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍՍՅՆ

որք պատասխանեցին նամակին.

ՅՈՎԱԿԻՓ եպիսկոպոս Այրարատայ.
ՍԱՀԱԿ եպիսկոպոս Տարօնոյ.

ՄԵԼԻՏԷ եպիսկոպոս Մանազկերտոյ.
ԵԶՆԻԿ եպիսկոպոս Բագրևանդայ.
ՍՈՒՐՄԱԿ եպիսկոպոս Բզնունեաց.
ՏԱՃԱՏ եպիսկոպոս Տայոց.
ԹԱԹԻԿ եպիսկոպոս Բասենոյ.
ՔԱՍՈՒՆ եպիսկոպոս Տուրուբերանոյ.
ԵՐԵՄԻԱ եպիսկոպոս Մարդաստանի.
ԵԻԼԱԼԻ եպիսկոպոս Մարդոյ աղւոյ.
ԱՆԱՆԻԱ եպիսկոպոս Սիւնեաց.
ՄՈՒՇԷ եպիսկոպոս Արծրունեաց.
ՍԱՀԱԿ եպիսկոպոս Ուրշտունեաց.
ԲԱՍԻԼ եպիսկոպոս Մոկաց.
ԳԱԴ եպիսկոպոս Վանանդայ.
ԵՂԻՇԷ եպիսկոպոս Ամատունեաց.
ԵՂԲԱՅՐ եպիսկոպոս Անձևացեաց.
ԵՐԵՄԻԱ եպիսկոպոս Ապահունեաց:

Այս ամենայն եպիսկոպոսք և բազում քորեպիսկոպոսք և պատուական երիցունք ի տեղեաց տեղեաց հանդերձ սուրբ ուխտիւ եկեղեցւոյ՝ միաբանք և միահաւանք, միահամուռ ժողովեալք ի թագաւորանիստ քաղաքն յԱրտաշատ, հաւանութեամբ մեծամեծ նախարարացն և ամենայն բազմութեամբ աշխարհին արարին նամակին պատասխանի:

«ՅՈՎՍԷՓ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ»

«Հանդերձ ամենայն միաքանելովքս ի մեծամեծաց մինչեւ ցփոքունս, Միհրնեբսեհի մեծի հազարապետիդ Արեաց եւ Անարեաց՝ քաղում խաղաղասէր մտօք քաղմասցի ողջոյն առ քեզ եւ ամենայն մեծի սպահիդ Արեաց».

«Ի նախնեաց ունիմք սովորութիւնս աստուածատուր պատուիրանաւ՝ աղօթս առնել ի վերայ կենաց թագաւորի, և անձանձրոյթ խնդրել յԱստուծոյ վասն երկայն ժամանակաց դորա, զի խաղաղութեամբ վարեացէ գտիեգերական իշխանութիւնդ զոր աւանդեալ է դմա յԱստուծոյ. զի ի դորա յերկար խաղաղութեանն և մեք առողջութեամբ և աստուածապաշտութեամբ կատարեցուք զկեանս մեր»:

Վասն նամակին զոր քո ի մեր աշխարհս տուեալ էր, յառաջ ժամանակաւ մի ոմն ի մոգպետաց, որ կատարելագոյն էր ի դենիդ ձերում, և զուրք առաւել քան զբնութիւն մարդկան ի վեր համարէիք զնա, հաւատաց նա յԱստուած կենդանի յարարիչն երկնի և երկրի, և բան առ բան ելոյծ և իմացոյց ձեզ զօրէնս ձեր: Եւ իբրեւ ոչ կարացին բանիւ զգէմ ունել նորա, քարկոծեալ մեռաւ

յՈՐմդդէ արքայէ: Եւ եթէ հաւատարիմ համարիցիս զմեր բանս լսել, ի քաղում տեղիս այդր աշխարհիդ ձերոյ գտանին զիրք նորա. ընթերցիր, այտի տեղեկանաս:

«Այլ վասն օրինացս մերոց, ոչ ինչ աներևոյթ են, և ոչ յանկեան ուրեք աշխարհի քարոզի. այլ համատարած ընդ ամենայն երկիր, ընդ ծով և ընդ ցամաք և ընդ կղզիս. ոչ միայն ընդ արեւմուտս, այլ և ընդ արեւելս, այլ և ընդ հիւսիս և ընդ հարաւ և ի միջոցս ի է հոծութեամբ: Ոչ ի մարդ ապաստան՝ եթէ վերակացուաւ տարածեսցի ընդ աշխարհս. այլ ինքն յինքենէ ունի զհաստատութիւն: Ոչ առ այլովք վատթարօքն վեհ երևի, այլ ի վերուստ յերկնուստ ունի զանսուտ օրէնսդրութիւնն. ոչ միջնորդաւ, զի մի է Աստուած, և չիք այլ ոք բաց ի նմանէ, ոչ երիցագոյն և ոչ կրտսերագոյն»:

«Ոչ սկիզբն առեալ յումեքէ լինել Աստուած, այլ ինքն ինքեամբ մշանջենաւոր. ոչ ի տեղւոյ ուրեք, այլ ինքն ինքեան տեղի. ոչ ի ժամանակի իմիք, այլ ժամանակք ի նմանէ գոյացան. ոչ միայն քան զերկինս երիցագոյն, այլ և քան զկարծիս մտաց մարդկան և հրեշտակաց: Ոչ ձևանայ ի տեսիլ տարրեղէն, և ոչ անկանի ընդ տես-

լեամբ ական. և ոչ միայն ձեռին չգննի, այլ և ոչ ընդ միտս ուրուք հարկանի, ոչ միայն ընդ մարմնականացս՝ այլ և ընդ անմարմին հրեշտակացն. բայց եթէ ինքն կամի, իւրոց արժանաւորացն մտաց իմանի, այլ ոչ աշաց տեսանի, և մտաց՝ ոչ երկրաւորացս, այլ որ Սատուած են հաւատացեալ ճշմարտիւ:

«Եւ անուն նորա Արարիչ երկնի և երկրի. իսկ յառաջ քան զերկին և զերկիր, որպէս ինքնագոյ՝ ինքնանունն է: Ինքն անժամանակ է, իսկ արարածոցս յորժամ կամեցաւ՝ սկիզբն արար լինելոյ, ոչ յընչէ՝ այլ յոչընչէ. զի ինչ՝ նա միայն է, և այլս ամենայն ի նմանէ ընչացաւ: Ոչ եթէ իբրեւ յետոյ իմացաւ և արար, այլ մինչ չև արարեալ էր նորա՝ ի կանուխ գիտութեանն իւրում տեսանէր զարարածս. որպէս և այժմ մինչ չև է գործեալ մարդոյ բարի ինչ կամ չար, Աստուծոյ յայտնի է անգործք մարդկան: Սոյնպէս և յայնժամ մինչ չև էր, ոչ խառն ի խուռն ինչ ճանաչէր զանեղսն, այլ կարգեալ և յարմարեալ կային առաջի նորա իւրաքանչիւր մասանցն տեսակք. իսկ մարդկան և հրեշտակաց՝ և տեսակքն և որ ի տեսակին լինելոց էին:

«Եւ քանզի արարող զօրութիւն է, ոչ

կարէր խափանել զնորա բարերարութիւնն՝ մեր չարութիւնս. որպէս և եղև իսկ, և ունիմք դատաւոր զաջն արարիչ: Ձեռք որ զերկինս և զերկիր հաստատեցին՝ նոյն և տախտակս քարեղէնս փորագրեցին եւ ետուն մեզ զպրութիւն՝ որ ունի զօրէնս խաղաղականս եւ փրկականս. զի գիտացուք զմի Աստուած արարիչ երեւելեաց եւ աներեւութից. ոչ այլ եւ այլ, իբր թէ ոմն բարի եւ ոմն չար, այլ մի եւ նոյն համակ բարի:

«Բայց եթէ թուիցի քեզ չար ինչ գոյ յարարածս Աստուծոյ, ասա համարձակ, զի թերևս ուսցին զճշմարիտն բարի: Զդեւ չար ասացեր. գոն և դեք բարի՝ զոր և դուք և մեք Հրեշտակս անուանեմք. եթէ կամին՝ և դեք բարի լինին, և եթէ կամին՝ և հրեշտակք չար լինին: Այդ և ի մարդիկ երեւի, և առաւել ի միոյ հօր որդիս. է որ հնազանդ և հպատակ է հօրն, և է որ չարագոյն քան զսատանայ: Նա և ինքն իսկ մարդն առանձին յերկուս բաժանեալ տեսանի, երբեմն չար՝ և երբեմն բարի. և որ բարին էր՝ նոյն և չարացաւ, դէպ եղև զի դարձեալ անդրէն ի բարին շրջեցաւ, և բնութիւն մի է:

«Բայց այն որ ասեսն, եթէ վասն թը-

զոյ միոյ մահ արար Աստուած, վատթարագոյն է պատառ մի մագաղաթ քան ըզթուգ. ապա եթէ քան թագաւորին նկարի ի նմա՝ ո պատառէ զնա՝ մահու ընդունի զպատուհաս: Իսկ արդ չար արժան է աւել թագաւորին. քաւ, ես ոչ ասեմ, այլ խրատ ի գործ արկեալ և զայլս ուսուցանեմ: Յայնժամ էր Աստուած նախանձոտ՝ թէ չէր պատուիրեալ չուտել ի ծառոյ անտի. ապա եթէ յառաջագոյն զգուշացաւ, զգութ բնական սիրոյն իւրոյ յայտնեաց ի նմա: Իսկ արհամարհելով մարդ՝ ընկալաւ զպատիժս մահուն:

«Բայց այն զոր ասացեր՝ եթէ Աստուած ի կնոջէ ծնաւ, յայդմ չէր արժան քեզ խորշել և փախչել. զի ահաւասիկ Արհմն և Որմիզդ ի հօրէ ծնան և ոչ ի մօրէ. որում եթէ քաջ միտ զնես, և ոչ դու յանձն առնուս: Եւ մեւս ևս այլ ծանրագոյն քան զայդ, Միհր աստուած ի կնոջէ ծնաւ, եթէ ոք ընդ իւրում ծնողին անկցի:

«Այլ սակաւիկ մի եթէ ի բաց թողացուցանէիր զփքումն տէրութեանդ, և ընկերաբար գայիր ի պայքար, գիտեմ զի իբրև այլովդ ամենայնիւ յոյժ իմաստուն ես, և վասն ծննդեան Տեառն մերոյ ի սուրբ Կու-

սէն՝ ոչ աւելաբանութիւն համարէիր, այլ առաւել քան զարարչութիւնն յոչընչէ զաշխարհս՝ մեծագոյն զվերջին փրկութիւնն իմանայիր, ազատութեան մարդոյն զյանցաւորութիւնն զնէիր, և բարերարութեանն Աստուծոյ՝ զազատութիւնն ի ծառայութենէ:

«Քանզի յորժամ լսես եթէ յոչընչէ արար Աստուած զամենայն աշխարհս, բանիւ ծնունդ իմասջիր զարարածս: Իսկ քանզի Աստուած որ զայս մեծ մարմին առանց չարչարանաց ծնաւ, ապաքէն իբրև զհայր գութ ունի ընդ սմա: Զի որ ինքն անապական է՝ և զարարածս առանց ապականութեան ծնաւ. իսկ սա կամօք գլորեալ ապականեցաւ, և անձամբ ևս ոչ կարէր կանգնել կալ ի վերայ ոտից: Վասն զի էր ի հողոյ, անձամբ անձին արարեալ՝ անդրէն ի նոյն բնութիւն դարձաւ. և իբրև ոչ եթէ յօտար զօրութենէ չարի ինչ ընկալաւ ուրուք զպատիժս պատուհասին, այլ ի յիւրմէ հեղգութենէն չլսել բարերար պատուիրանին, խրատեցաւ ծառայական մասնն մահուամբ զոր կրեաց յանձն իւր:

«Արդ եթէ զմահ չար աստուածն արար, զի՞նչ գոյացութիւն երևի մահու ի միջի. և ոչ ինչ:—Բայց զբարի Աստուծոյ զարա-

բաժան խանդարեաց:—Եթէ այդ այդպէս է՝ նմա և բարի իսկ ասել ոչ մարթի, այլ կիսագործ ապականացու: Եւ որոյ աստուծոյ արարածքն ապականելիք են և եղծանելիք՝ նմա անեղծ Աստուած չմարթի ասել: Տի օն անդր թողէք գլխմարութեան բարբառնջմունսդ:

«Միոյ աշխարհի երկու գեհապետք ոչ լինին, և ոչ միոյ արարածոյ երկու աստուածք: Եթէ ժպրհեսցին և լինիցին երկու թագաւորք միոյ աշխարհի, աշխարհն եղծանի և թագաւորութիւնքն խանդարին:

«Աշխարհս նիւթեղէն է, և նիւթքս որիչ որիչ են և ընդ միմեանս հակառակ. մի է արարիչ հակառակորդացս՝ որ ածէ գոսսա ի սիրելութիւն հաւանութեամբ. որպէս մալեալ կակղէ զՅերմութիւն հրոյն՝ օգոյս հովութեամբ, և զապառումն բրտութիւն օգոյն՝ հրոյն եռանդմամբ. սոյնպէս և զմանրամաղ փոշիացեալ հողս՝ ջրոյն խոնաւութեամբ զանգանէ, իսկ զ'իվայր ծորելի բնութիւն ջրոյն՝ սալայատակ տրամացուցեալ հողոյն կափմամբ:

«Զի եթէ միաբանէին տարերքս, գուցէ ոք ի կարճամտաց և Աստուած անապական գոսսա կարծէր, և թողեալ զարարիչն՝ ա-

րարածոյս զերկրպագութիւն մասուցանէր. վասն այնորիկ որ արար զսա՝ զգուշացաւ յառաջագոյն, զի հայեցեալ մարդիկ ի յանդիմանութիւն ապականացու տարերացս՝ անապական միայն զկառավար սորա իմասցին, զմի և ոչ զերկուս. զնոյն արարիչ չորեքիկն նիւթոյս՝ յորմէ ամենայնքս ծննդագործին հրամանաւ արարողին իւրեանց:

«Եւ շրջագայութեամբք չորեք յեղանակք կատարեալ գործեն գտարևոր սպասաւորութիւնն. և չորեքեան հային կամաց ակնարկելոյ արարչին իւրեանց, և անզգայութեամբ լծեալ են ի գործ հարկաւորութեանն, չափշտակելով զկարգ պատուոյն ի միմեանց:

«Եւ ահա պարգաբան լուսաւորութիւն՝ զիւրատար ի յականջս ամենեցուն:

«Զի այն որ հուրն է՝ գոյացութեամբ և գորութեամբ խառնեալ է յերիսն ևս մասունս. իբրև զի գտանի ջերմութիւնն յոլովագոյն ի քարինս և յերկաթս, և սակաւագոյն ի յօդ և ի ջուր, և ինքն առանձին ուրեք ոչ երևի: Իսկ ջրոյ բնութիւն զոյ առանձինն, զոյ և ի խառնուածն երից ևս մասանց, յոլովագոյն ի հողաբոյսս և սակաւագոյն ի յօդ և ի հուր: Իսկ օդն թափանցանց է ընդ հուրն և ընդ

Նուր, և ի ձեռն ջրոյն ընդ կերակուրս աճեցականս:

«Եւ այսպէս խառնեալ են տարերքս այս, և գոյացեալ իբրեւ զմի մարմին, և ոչ կորուսեալ զիւրաքանչիւր բնութիւնս, և ոչ երբէք զկայան առեալ հակառակութեամբ, հայելով ի մի իշխանն յանխառնն՝ որ ըզխառնուածսն յարմարեալ կազմէ առ ի բնակութիւն կենդանեաց ամենեցուն, և տեղութիւն յարակայութեան բոլոր աշխարհիս:

«Իսկ եթէ առ անբան աշխարհս այսպէս հոգ տանի Աստուած, որչափ ևս առաւել առ բանաւոր աշխարհս՝ մարդն:

«Զոր և ձեր ոմն քաջ յիմաստնոցն ասաց, եթէ Միհրն աստուած մայրածին էր ի մարդկանէ, և թագաւոր աստուածագաւալ է, և համհարզ քաջ եւթներորդաց աստուածոց: Եւ եթէ հաւատալ արժան է առասպելաբանութեանդ—զոր դուք և գործովք իսկ կատարեալ ցուցանէք ի գենիդ ձերում—մեք ոչ ևս առասպելացն հաւատամք, այլ աշակերտք եմք մեծին Մովսիսի մարգարէին՝ ընդ որում Աստուած խօսեցաւ ի մորենուջն և ի Սինէ, և դէմ յանդիման օրէնս գրեաց և ետ ցնաւ. և ծանոյց գնիւթեղէն աշխարհս իբրեւ զարարածս, և զիւր աննիւթ էութիւնն՝

արարիչ նիւթոցս յոչընչէ. և զերկիրս երկրաւորօքս և զերկինս երկնաւորօք եցոյց նմա՝ զի գործք ձեռաց նորա են: Բնակիչք երկնի՝ հրեշտակք, և բնակիչք երկրի՝ մարդիկ. բանաւոր՝ մարդ և հրեշտակ միայն, և Աստուած ի վեր քան զերկինս և զերկիր:

«Եւ ամենայն արարածք անբանութեամբ կատարեն զհրամանս պատուիրանի նորա, և ոչ երբէք անցանեն ըստ եղեալ սահմանն իւրեանց. բայց մարդ և հրեշտակ ազատ թողեալ ի կամս անձին, քանզի մտաւորք են, եթէ կայցեն ի հրամանի նորա, անմահք են և որդիք Աստուծոյ: Զբոլոր արարածս տուեալ է ի ծառայութիւն, զերկիրս՝ մարդկան, և զերկինս՝ հրեշտակաց. ապա եթէ ստունդանիցեն և անցանիցեն զպատուիրանաւ, զընդդէմսն գործեսցեն Աստուծոյ, յիւրաքանչիւր պատուոցն զանարգանս ընկալցին. զի երևեսցի տէրութիւնն անբամբաս, և յանցաւորք յանցանացն ամօթալից:

«Իսկ եթէ դու ի տգիտութեան վրիպեալ իցես, ես որ հաստատունս գիտեմ՝ ոչ կարեմ գալ զկնի քո մոլորութեանդ: Եթէ աշակերտիմ անուսումնութեանդ՝ երկոքինս յանգիւտ կորուստն մատնիմք, թերևս ես չարագոյն քան զքեզ, քանզի վկայ ունիմ ինձ

զինքնասաց ձայնն Աստուծոյ. «Ծառայ, ասէ, որ ոչ զիտէ զկամս տեսուն իւրոյ, և արժանի գանի ինչ գործ գործէ, ըմպել ըմպէ գան, այլ սակաւագոյն. իսկ որ տեղեկագոյն է կամաց թագաւորին, և յանցանէ ինչ առաջի նորա, առանց բարեխօսի բազմապատիկ տանջի»:

«Արդ ազաչեմ՝ զքեզ և զամենեսեան որ ընդ քոյով իշխանութեամբ են. մի՛ դու ընդ իս բազմապատիկ տանջիր, և ոչ ես ընդ քեզ սակաւագոյն. այլ ես և դու և ամենայն բազմութիւնդ հանդերձ արի թագաւորաւդ այնպէս աշակերտեսցուք աստուածային զըրոյ՝ զի ի տանջանացն ապրեսցուք, և զդըժոխս առ ոտն կոխեսցուք, և յանշէջ հրոյն զերծանիցիմք, և զարքայութիւնն ժառանգիցեմք, և անցաւոր կենօք զանանց մեծութիւնն անվախճան ունիցիմք:

«Բայց յորմէ դուդ զարհուրեալ ես՝ դիւրահաւան լեր, և վաղվաղակի աշակերտիս ճշմարտութեանն:

«Ոմն ի հրեշտակաց յանմահիցն գնդէն ստամբակեալ ի բաց գնաց յերկնից, և ի մեր աշխարհս եկեալ՝ պատիր բանիւք և սուտ խոստամամբ զանլինելի յոյսն առաջի դնէր՝ իբրեւ տղայ մանկան՝ անփորձ և անկիրթ

նորաթեք մարդոյն, ի վեր հայեցուցանելով զմիտս նորա, ուտել ի պտղոյ ծառոյն—յոր հուպն չհրամայեաց երթալ—զի լիցի աստուած: Իսկ նորա մոռացեալ զպատուիրանն Աստուծոյ, խաբեցաւ զկնի մոլար խաբէութեանն, կորոյս զոր ունէր զփառս անմահութեանն, և չեհաս երազայոյս կարծեացն: Վասն որոյ և մերժեալ ի կենաց տեղոյն, ընկեցաւ յապականելի աշխարհս՝ յորում և դուք էք բնակեալ այժմ, և ցնորեալ մոլորիք զկնի նորին խրատաւութիւն. ոչ ևս ուտելով ի պատուիրեալ ծառոյն, այլ զարարածս աստուած ստելով, և անխօս տարերցս երկիր պագանելով, և անորովայն դիւաց կերակուր մատուցանելով, և յարարչէն բոլորեցունց ի բաց մերժելով:

«Ոչ յագի չար խրատաւուն, այլ կամի զի քան զինքն չարագոյնս արասցէ: Քանզի դեւքն ոչ եթէ բռնաբար վարեն զոք ի կորուստ, այլ զմեղս քաղցրացուցանեն ի կամս մարդոյն, և ողորանօք որսան զանուսմունս ի խաբէութիւն, որպէս բազում մարդիկ զընկերս իւրեանց ի գողութիւն և յաւազալութիւն: Իբր ոչ եթէ բռնի ինչ վարելով, այլ պատիր խաբէութեամբ տան գործել բազում չարիս, զոմանս ի կախարդութիւն,

և զոմանս ի պոռնկութիւն, և զոմանս յանթիւ ի բազում յայլ իրս աղտեղութեան: Եւ արդար դատաւորք վրէժ առնուն մահու չափ. իբր ոչ եթէ բարի Աստուծոյ դատաւորք իցեն բարեգործ, և չարին չարագործ. զի բազում անգամ է զի ի բարի մարդկանէ չարք լինին, և յետոյ ի չարագուցից անտի կատարելագոյն բարիք:

«Եւ դատաւորք ստոյգ՝ որք դատին ըզչարագործս, ոչ եթէ չարք անուանին և չարչարիչք, այլ յոյժ բարիք և բարեգործք. և բնութիւն մի է, և ոչ երկու. իսկ ի միջէ անտի գործք երկուութեան երևին. ոմանց սատակիչք, և ոմանց պարգևատուք: Եւ եթէ առ մարդիկ այս պաշտի, ի ձեռն թագաւորական վիճակին խրատուն խնամ տանել իւրում իշխանութեանն, ռըչափ ևս առաւել Աստուծոյ բոլոր աշխարհս, որ ընդ ամենեցուն կեանս կամի և ոչ զմահ: Եւ ահա ուր բազմացաւ յանցաւորութիւն՝ տանջեաց զամենեւեան մահուամբ. իսկ ուր եղև ունկնդրութիւն հնազանդութեան՝ շնորհեաց պարգևս անմահութեան:

«Այն է ճշմարիտ Աստուած՝ բոլորեցունց մեր արարիչ, զոր դու աներասանակ արձակ բերանով՝ անահ աներկիւղ համարձակ հայ-

հոյես: Թողեալ զՅիսուս Քրիստոս զիրկական անունն՝ Բանթուրակայ որդի անուանես, և մարդ մոլորեցուցիչ կարծես. և զերկնաւոր փրկութիւնն աղաւաղես և անարգես ի կորուստ անձին և բոլոր աշխարհիդ: Զոր տալոց և հատուցանելոց ես զանանցական վրէժ տանջանացն յանշէջ հուրն սպառնացեալ գեհենին, հանդերձ ամենայն գործակցօք քոյովք, առաջնովք և միջնովք և վերջնովք:

«Այլ մեք այսպէս գիտեմք զԱստուած, և ի սոյն հաւատամք ի յաներկբայս:

«Եւ որ արար զաշխարհս՝ նոյն եկն և ծնաւ ի սուրբ Կուսէն Մարիամայ, յառաջագոյն նկատելով մարգարէիցն, առանց իրիք պատճառանաց մարմնաւոր կարգի: Որպէս յոչընչէ արար զայս մեծամարմին աշխարհս, սոյնպէս առանց իրիք մարմնական միջնորդի առ զմարմինն յանփորձ Կուսէն ճշմարտիւ, և ոչ ստուերագիր երևամբ: Էր Աստուած ճշմարտիւ, և եղև մարդ ճշմարտիւ. ոչ ի լինելն մարդ՝ կորոյս զաստուածութիւնն, և ոչ ի կալ մնալն Աստուած՝ աղաւաղեաց զմարդկութիւնն, այլ նոյն և մի:

«Այլ քանզի ոչ կարէաք տեսանել զանտեսանելին և մերձեալ յանմերձեալին, եկն եմուտ ընդ մերով մարդկութեամբս,

զի և մեք մտցուք ընդ նորա աստուածութեամբն: Ոչ անարգս ինչ համարեցաւ զգե-
նուլ զիւր ստեղծուած մարմինս, այլ մեծա-
րեաց իբրեւ աստուածաստեղծ զիւր գործ:
Ոչ առ սակաւ սակաւ շնորհեաց ինչ սմա
զանմահութեան պատիւն՝ իբրեւ զանմարմին
հրեշտակաց, այլ միանգամայն զբոլոր բնու-
թիւնն մարմնով՝ շնչով և հոգեով զգեցաւ,
և միաբանեաց ընդ աստուածութեանն. միու-
թիւն, և ոչ երկուութիւն. և այսուհետեւ մի
գիտեմք զաստուածութիւնն, որ յառաջ էր
քան զաշխարհս, նոյն և այսօր և յաւիտեան:

«Այս Յիսուս Քրիստոս՝ որ յիւր մար-
մինն փրկեաց զբոլոր աշխարհս, սա եկն
կամօք ի մահ. և որպէս ինքն աստուածու-
թիւնն գիտէ՝ թանձրացաւ յանարատ կու-
սէն, և ծնաւ և պատեցաւ ի խանձարուրս
և եղաւ ի մսուր, և շարժեաց ած զմոզսն
յարեւելից կողմանցս յերկրպագութիւն. սնաւ
իբրեւ զտղայ կաթամբ, աճեաց և մեծացաւ
ամս երեսուն, մկրտեցաւ ի Յովհաննէ ի
յամլորդւոյն ի Յորդանան գետ: Արար նը-
շանս մեծամեծս և արուեստս ի մէջ Հրէիցն.
մատնեցաւ ի քահանայից, զատապարտեցաւ
ի Պիղատոսէ պոնտացւոյ: Խաչեցաւ, մեռաւ,
թաղեցաւ, յարեաւ յաւուր երրորդի. երե-

ւեցաւ երկոտասան աշակերտացն և այլոց
բազմաց աւելի քան զհինգ հարիւրոցն: Եւ
շրջելով ընդ նոսա զաւուրս քառասուն՝ վե-
րացաւ յերկինս ի լեռնէն Ջիթենեաց յան-
դիման իւրոց աշակերտացն, ել և նստաւ ի
հայրենի աթոռն: Խոստացաւ երկրորդ ան-
գամ զալ ահաւոր զօրութեամբ յարուցանել
զմեռեալս, նորոգել զբոլոր աշխարհս, առ-
նել զատաստան արդար ի մէջ արդարոց և
մեղաւորաց, տալ պարգևս արժանաւորաց,
և հատուցանել պատիժս չարագործաց՝ որ
այսմ ամենայնի բարերարութեանց ոչ հա-
ւատան:

«Յայսմ հաւատոց զմեզ ոչ ոք կարէ
խախտել, ոչ հրեշտակք և ոչ մարդիկ, ոչ
սուր և ոչ հուր, ոչ ջուր, ոչ ամենայն զինչ
և են դառն հարուածք:

«Ամենայն ինչք և ստացուածք մեր ի
ձեռս քո, և մարմինք մեր առաջի քո կան.
Ըստ կամաց քոց արա զինչ և կամիս: Եթէ
սովին հաւատովք թողուս, ոչ յերկրի այլ
տէր փոխանակեմք ընդ քեզ, և ոչ յերկինս
այլ Աստուած փոխանակեմք ընդ Յիսուսի
Քրիստոսի, որ չիք այլ Աստուած բաց ի
նմանէ:

«Ապա եթէ յետ այսր մեծի վկայութեան

այլ ինչ հարցանես, աւաւիկ կամք, դբոլոր մարմին տուեալ ի ձեռս քո. վաղվաղակի արա զինչ և կամիս: Ի քէն տանջանք և ի մէնջ յանձնառութիւնք. սուր քո՝ և պարանոցք մեր: Չեմք ինչ լաւ մեք քան զառաջինսն որ յայսր վկայութեան վերայ եղին զինչս և զստացուածս և զմարմինս իւրեանց:

«Զի եթէ անմահք իսկ էաք, և մարթ էր մեզ մեռանել վասն սիրոյն Քրիստոսի՝ արժան էր. քանզի և նա անմահ էր, և այնչափ սիրեաց զմեզ՝ մինչև մահ ի յանձն էառ, զի և մեք նորա մահուամբն յաւիտենական մահուանէն ապրեսցուք: Եւ եթէ նա յիւր անմահութիւնն ոչ խնայեաց, մեք զի կամօք եղաք մահկանացուք, կամօք մեռցուք վասն սիրոյ նորա, զի կամօք յանձն առցէ զմեզ յիւր յանմահութիւնն. մեռցուք իբրեւ զմահկանացուս. զի ընկալցի զմեր մահն իբրեւ զանմահից:

«Այլ դու յայսր ամենայնի այլ զմեզ մի հարցաներ. զի ոչ եթէ ընդ մարդոյ է ուխտ հաւատոց մերոց, եթէ պատրիցիմք իբրեւ զաղայս. այլ անլուծութեամբ ընդ Աստուծոյ՝ որում չիք հնար քակտել և ի բաց ելանել, ոչ այժմ և ոչ յապա, և ոչ յաւիտեանս, և ոչ յաւիտենից յաւիտեանս»:

Ի ամին մեծի հաւանութեան ամենայն բազմութիւնն միաբանեաց ի մեծամեծաց մինչև ցփոքունս. անսուտ երդմամբ եղին վկայութիւն՝ կենօք և մահու ի նմին կալ հաստատուն:

Եւ իբրեւ եհաս նամակն յարքունիս՝ և ընթերցան ի մեծի խոնաստանի յանդիման ամենայն բազմութեան կարաւանին, բազումք նշնոքիկ էին որ իբրեւ լսէին՝ գովէին զպատասխանիսն: Թէպէտ և երկնչէին յահէ տէրութեանն՝ սակայն ի ծածուկ առ միմեանս զնոյն վկայութիւնս գովութեանց տային. առաւել քան ընդ ճարտարաբանութիւնն՝ ընդ համարձակութիւն աներկիւղութեանն զարմանային: Եւ բազումք յահաբեկելոց սկսան զրահել պնդապէս, և զնոյն շշնջիւն լսէին յամենայն շրթանց:

Իսկ չարասէր մոգպետն հանդերձ մեծ հազարապետուն շնչեաց չարախօսութիւն, և բորբոքեաց զթագաւորն իբրեւ զհուր անշիջանելի: Եւ սկսաւ կրճտել զատամունսն իբրեւ զօրհասական վիրաւոր. և յայտ յանդիման ձայն արկեալ ի մեծ հրապարակին, և ասէ. «Գիտեմ ես զչարութիւն բազմու-

Թեան մարդկանս՝ որ թերահաւատեն ի մե-
լոց օրինացս, և զկնի կախարդութեան մո-
լորեալ են անդարձութեամբ: Եւ իմ եղեալ
է իմտի՝ թէ ոչ ումեք թողացուցից ի մե-
ծամեծ հարուածոցն՝ մինչև ակամայ ի բաց
կացցեն յայնպիսի վրիպական օրինաց. եթէ
ոք կարի ի մերձաւորաց իցէ, զնոյն անցս
և ընդ նոսա անցուցից»:

Յայնժամ ծերն դառնացեալ բանս ի
ներքս ընկէց, և ասէ ցթագաւորն. «Առ
ի՞նչ է քո այդ մեծ տրտմութիւնդ. զի եթէ
կայսր չելանէ ըստ քո հրաման, և Հոնք
կան քեզ ի ծառայութեան, զոր մարդ է
յերկրի՝ եթէ կարող է ընդդէմ դառնալ քում
հրամանիդ: Տիրաբար հրաման տուր ի ներքս,
և ամենայն որ ինչ և ասես՝ վաղվաղակի
կատարի»:

Եւ անդէն թագաւորն ի ներքս կոչեալ
զգալրապետն, հրամայէր գրել հրովարտակ.
և ոչ ևս ըստ սովորութեանն, այլ բանս
զայրագինս իբր առ ատելիս և անպիտանս,
չյիշելով ամենեւին զմեծամեծ վաստակս տի-
րասէր մարդկանն. այլ միայն կոչոյ հրաման
տուեալ յականէ, յանուանէ զարս զոր ինքն
ճանաչէր: Եւ այս անուանք են նախարարացն.
Ի տոհմէն Սիւնեաց ՎԱՍԱԿ անուն:

Ի տոհմէն Արծրունեաց ՆԵՐՇԱՊՈՒՀ անուն:
Ի տոհմէն Ռըշտունեաց ԱՐՏԱԿ անուն:
Ի տոհմէն Խորխոռունեաց ԳԱԴԻՇՈՅ անուն:
Ի տոհմէն Մամիկոնէից ՎԱՐԴԱՆ անուն:
Ի տոհմէն Մոկաց ԱՐՏԱԿ անուն:
Ի տոհմէն Ապահունեաց ՄԱՆԷՃ անուն:
Ի տոհմէն Ամատունեաց ՎԱՀԱՆ անուն:
Ի տոհմէն Վահեունեաց ԳԻԻՏ անուն:
Ի տոհմէն Անձեացեաց ՇՄԱԽՈՆ անուն:

Զայս նախարարքս յականէ յանուանէ
կոչեցին ի դուռն արքունի. և կէսքն առ նմա
իսկ էին ի կարաւանին, և այլքն ի կողմանց
հիւսիսոյ ի Հոնաց պահակին. թողեալ էր զո-
մանս ի նախարարացն անդէն յաշխարհին
Հայոց:

Արդ թէպէտ և ոչ համագունդ ի միոջ
վայրի զիպեցան ամենեքեան, սակայն յա-
ռաջագոյն զիտացեալ զխորհուրդս չարա-
բարոյ բռնաւորին, և զհեռաւորսն ևս իբրեւ
զմերձաւորսն ի միոջ վայրի առ միմեանս
համարէին:

Եւ ի ձեռն Յովսեփու մեծի եպիսկոպոսի
նովին ուխտիւ հաստատեալ՝ խաղացին զը-
նացին յիւրաքանչիւր տեղեաց ի դուռն ար-
քունի: Եւ յոյժ փութային վասն եղբարց և
որդեաց և սիրելի դայեկասնունդ բարեկա-

մացն՝ որ չարաչար կային ի մեծի նեղութեանն: Վասն որոյ և նոքա զանձինս ի մահ մատնեցին՝ ոչ ինչ զանգիտելով իբրեւ զանարի վատասիրտս. այլ յոյժ քաջութեամբ պնդէին զանձինս, զի թերեւ կարասցեն փրկել զնոսա ի մեծամեծ հարուածոցն:

Եւ իբրեւ հասին ի դուռն արքունի, ի մեծի շաբաթու Զատիկին յանդիման լինէին թագաւորին: Բայց թէպէտ եւ տեսանէին զեղբարս իւրեանց ի մեծամեծ վիշտս տառապանաց՝ որ վասն անուանն Քրիստոսի ճգնեալք էին պնդապէս, ոչ ինչ տրտում եւ տխուր գերեսս ցուցանէին հրապարակին: Եւ որչափ նոքա զուարթագին երեւէին ամենեցուն՝ առաւել զարմանային չարասէրքն:

Եւ զի օրէնք էին յառաջ ժամանակաւ, յորժամ ի Հայոց այրուծի ի դուռն երթայր, ի ձեռն պատուաւորի զօրագլխի ուրուք, այր ընդ առաջ յղէր, եւ հարցանէր զողջոյն եւ զխաղաղութիւն Հայոց աշխարհին, և երկիցս եւ երիցս անգամ զնոյն առնէր. և զհանդէս գնդին ինքնին տեսանէր թագաւորն եւ յառաջ քան զգործ պատերազմին հասանել զգալն իսկ առ նա՝ մեծի շնորհակալութեան համարէր, եւ առաջի աթոռակցացն իւրոց եւ ամենայն մեծամեծացն՝ գովութիւն մա-

տուցանէր ամենեցուն, եւ յիշէր զնախնեացն զվաստակս, եւ զառն առն քաջութիւն պատմէր նոցա:

Իսկ այն օր ոչ մի ինչ յայսցանէ ամենեւին ինչ ոչ յիշեաց. այլ իբրեւ զչարագեւ մի՝ ոչ զադարէր յուզել եւ շարժել զբուք ձմերայնոյ: Որպէս և նմանեալ իսկ էր ծովածուփ ալէկոծ խռովութեան, ոչ գուզնաքեայ վեր ի վերոյ, այլ անդատին յանդնդոց բարձրանայր փրփրեալ կուտակեալ, եւ վիշապաձայն որոտալով, զազանաբար գոչելով առ հասարակ դողացուցանէր զտիեզերական իշխանութիւնն, որպէս թէ փլեալ տարածանիցի համատարած ամենայն ի վերայ լերանց, խորոց և ձորոց՝ ապականել միանգամայն զլայնութիւն զաշտացն վայելչութեան:

Մոնչելով բարբառ արձակեալ և առէ. «Երդուեալ իմ յարեգալին, ի մեծն աստուած — որ ճառագայթիւքն իւրովք լուսաւորէ զամենայն տիեզերս, եւ ջերմութեամբն կենդանածնէ զամենայն գոյացեալսն — եթէ ոչ վաղիւ ընդ առաւօտն, ընդ երեւումն սքանչելւոյն, ընդ իս զիւրաքանչիւր ծունր նմա ոչ կրկնեսջիք՝ խոստովանելով զնա աստուած, ոչ ինչ թողացուցից ձեզ՝ զամե-

Նայն նեղութիւնս չարչարանացն ի վերայ ածելով, մինչեւ ակամայ կատարիցէք զկամս հրամանաց իմոց»:

Իսկ հաւատացեալքն հաստատեալք ի Քրիստոս՝ ոչ ի սառնամանեաց ձմերայնւոյն հովանային, և ոչ ի տապոյ խորշակին ջեռնուին, և ոչ յահագին ձայնէն սարսէին, և ոչ ի սպառնալեաց տանջանացն զանգիտէին. այլ ի վեր հայեցեալք զգորութիւնն Քրիստոսի յօգնութիւն եկեալ տեսանէին. և զուարթագին դիմօք և համեռտ բանիւք յառաջ մատուցեալ՝ տային սկստասխանի թագաւորին.

«Խնդրեմք ի քէն, արքայ քաջ, ունին դիր սակաւ բանից մերոց, և քաղցրութեամբ լուիցես զոր ասելոցս եմք:

«Քանզի յիշեցուցանեմք քեզ զժամանակն Շապոյ արքայից արքայի, որ էր հայր հաւուն քո Յագկերտի. և ետ նմա Աստուած գերկիրն Հայոց ի ժառանգութիւն սովին օրինօք որով և մեք իսկ վարիմք այժմ, և հարքն մեր և հաւք հարցն մերոց կացին նմա ի ծառայութեան վաստակս, և սիրով կատարէին զամենայն հրաման բանի նորա, և բազում անգամ ի նմանէ մեծապարգեք ելանէին: Եւ յայնց ժամանակաց մինչև ի

քո հայրենի աթոռ՝ և մեք զնոյն ծառայութիւն ծառայեցաք. բայց թերեւ քեզ լաւագոյն քան զառաջնոցն»:

Զայս ասելով ցուցանէին զքաջութիւն արութեանցն լաւագոյն քան զառաջնոցն ըստ զինուորութեան կարգի: Իսկ զմօից և զսակից, և որ այլ ևս էին հարկ աշխարհին, բազմագոյն քան առ հարբն նորա երթայր յարքունիս:

«Նա և ի սուրբ եկեղեցւոյն, որ էր ազատ ի Քրիստոս ըստ կարգի նախնեացն մերոց ի սկզբանէ, և դու ընդ հարկաւ եղիր. և մեք առ սէր քոյոյ տէրութեանդ ոչ ինչ ընդդիմացաք քեզ: Արդ վասն էր յուզեալ իցէ ցասումնս այս ի վերայ մեր. առա դու մեզ զպատճառս վնասուն. եթէ օրէնքն մեր պատճառք իցեն անվաստակ լինելոյ առաջի քո»:

Իսկ չարազն լի ամենայն նենգութեամբ՝ գերեսս ի մի կոյս դարձուցեալ և ասէ. «Վնաս համարիմ ընդունել ի գանձ արքունի գհարկս աշխարհին ձերոյ, և անօգուտ ըզքաջութիւն արութեան ձերոյ. քանզի տգիտաբար մոլորեալ էք ի ճշմարիտ օրինացս մերոց, և զաստուածս անարգէք և զկրակ սպանանէք և զջուրս պղծէք, և զմեռեալս

ի հող թաղելով գերկիր ապականէք, և քրքրափկար չառնելով ոյժ տայք Հարամանոյ. և որ մեծ քան զամենայն՝ զի հանապազ ի կանայս ոչ մերձենայք. և մեծապէս լինի զիւաց խնդութիւն, չխրատելով ձեր և չըպահելով զամենայն կարգս մոգաց: Տեսանեմ զձեզ իբրեւ զխաշինս ցրուեալս և վայրատեալս յանապատի, և յոյժ գեղջ է մտաց իմոց՝ թէ գուցէ աստուածքն բարկացեալ վասն ձեր՝ ի մէնջ վրէժս առնուցուն: Այլ դուք եթէ կամիք կեալ և կեցուցանել զանձինս ձեր, և մեծարանօք անդրէն յուղարկիլ, զոր ասացի՝ վաղիւ վաղվաղակի կատարեցէք»:

Յայնժամ երանելի նախարարքն առ հառարակ զձայնս իւրեանց բարձին և ասեն յանդիման ամենեցուն. «Մի դու, արքայ, և մի զայդ այլ ևս առ մեզ ասեր. քանզի ոչ է եկեղեցի շինուած մարդոյ, և ոչ տուրք արեգական, որպէս դուդ այլ ընդ այլոյ կարծես՝ թէ աստուած իցէ. ոչ միայն զի աստուած չէ, այլ և կենդանի չէ: Այլ եկեղեցիք ոչ են պարզեք թագաւորաց, և ոչ արուեստ ճարտարութեանց, և ոչ զիւտք իմաստնոց, և ոչ աւար քաջութեան զինուորաց, և ոչ պատիր խաբէութիւնք զիւաց. նա և բնաւ իսկ ամենևին զինչ և ասասցես

յերկրաւորացս, կամ ի վեհից կամ ի վատթարաց, բնաւ ուրեք եկեղեցի ի նոցանէ ոչ գտցի: Այլ շնորհք են մեծին Աստուծոյ, ոչ միում ումեք ի մարդկանէ տուեալ, այլ ամենայն բանաւոր ազգաց որք վիճակեալք են ի բնակութիւն ի ներքոյ արեգականս: Հիմունք նորա եղեալ են ի վերայ հաստատուն վիմի. ոչ ներքինք շարժել կարեն, և ոչ վերինք զրդուեցուցանել: Եւ զոր երկինք և երկիր ոչ գողացուցանէ՝ մի՛ ոք ի մարդկանէ խրոխտասցի յաղթել նմա: Հապա, որով օրինակաւ զինչ կամիս առնել՝ կատարեա. պատրաստ եմք ամենեքեան առ ամենայն մեքենայս հարուածոցն տանջանաց զոր ըսպառնացար. ոչ միայն ի չարչարել՝ այլ և ի մեռանել: Եւ եթէ դարձեալ ևս զնոյն բանս հարցանես՝ ի միովէ միովէ լուիցես առաւել քան զդոյն պատասխանի»:

Յայնժամ դառնացեալ քան զլեզի թագաւորն՝ փլուզանէր անդէն ի փորին զծով կամաւոր մաղձոյն իւրոյ. և ընդ քիթսն և ընդ բերանն առ հասարակ գոլոշի ջերմախառն ելանէր, իբրեւ ի սաստիկ հնոցէ ծուխ թանձրացեալ: Եւ առ չհանդուրժել սրտին իւրոյ՝ կոտորէր զգորութիւնս մարմնոյն, և ծակոտէր զբազմամիտք աման խորհրդոցն,

ցրուէր և վասնէր զամենայն խորհումն նենգութեան: Եւ զոր ոչ երբէք կամէր իւրոց սիրելեացն յայանել՝ ահամայ առաջի ծառայիցն Քրիստոսի մերկանայր և դնէր զամենայն կարգաւ:

Երեքինէր և չորեքինէր զանսուտ երգումն յարեգակն, և սսէր այսպէս. «Ոչ կարէք աւերել զանխաբ ամուրս իմ, և ոչ որում ցանկացեալդ էք՝ վաղվադակի տամ զտանել ձեզ. այլ զամենեսեան զձեզ և որ ի գնդիս են՝ չարաչար կապանօք ի Սագաստան տամ անցուցանել ընդ անճանապարհ տեղիս, որ և բազումք ի ձէնջ ի խորշակէ յերթալն սատակիցին, և մնացեալքն անկցին ի բերդս ամուրս և ի բանդս անելս: Եւ ի ձեր աշխարհն առաքելից զօրս անթիւս հանգերձ փղօք, և զկին և զորդիս ի Սուժաստան տամ խաղացուցանել. և զեկեղեցիս, և զոր անուանէք վկայարանս՝ քակեցից, քանդեցից և յապականութիւն դարձուցից. և եթէ որ ընդդէմ դարձեալ գտցի՝ կոխան եղեալ զազանաց անողորմ մեռանիցի: Եւ զամենայն ասացեալս արարից և կատարեցից առ մնացորդս աշխարհին»:

Եւ վաղվադակի հրամայէր զպատուական նախարարսն հանել մեծաւ անարգանօք յե-

րեսաց իւրոց. և զգուշութեամբ հրաման տուեալ զանճապետին՝ առանց կապանաց յիւրաքանչիւր վանս պահել, և ինքն զառածեալ անդրէն դառնայր անմխիթար տրամութեամբ յօթեանսն անկանէր:

Իսկ հաւատացեալքն ճշմարտութեամբ ի Քրիստոս՝ ոչ ինչ երկմտութեամբ թերահաւատէին յառաջին խրատուէ սուրբ վարդապետացն իւրեանց. այլ տակաւին խնդրէին հնարս իրացն, թէ որպէս զանձինս և զսիրելիս հանցեն ի մեծ նեղութենէն: Եւ բազում անգամ ջանալով, և մեծամեծացն որ օգնականք էին նոցա ի Դրանն արքունի՝ խոստմունս մեծամեծս առաջի դնէին առ ի յոյս կարաւոյ, և ոչ սակաւ գանձս առ ժամայն ծախէին նոցա:

Եւ իբրեւ յամենայն կողմանց եկն փակեցաւ անել արդելան նոցա, յայնժամ զխորհուրդն Աբրահամու ի մէջ առեալ՝ աղաղակէին և ասէին ի սիրտս իւրեանց. «Ամենեցուն մեր նուիրեալ և եղեալ զեղբարս և զորդիս և զամենայն սիրելիս ընդ կապանօք իբրեւ զՍահակ ի վերայ սուրբ սեղանոյն, ընկալ, Տէր, զկամաւոր պատարագս մեր, և մի՛ տար զեկեղեցի քո յայսն կատականաց անօրէն իշխանիս այսորիկ»:

Մի ոմն ներքինի ի խորհրդակցացն արքայի ի ծածուկ ունէր զանբակ նէրն ի Քլրիստոս—քանզի մկրտեալ իսկ էր յաւագանն կենդանի—և մեծապէս հոգ տանէր հնարից կենաց վշտացելոցն։ Եւ իբրեւ ստուգեաց ճշմարտիւ, եթէ զոր բազում սպառնացաւ թագաւորն չարիս՝ զամենայն կամի անցուցանել ընդ աշխարհն Հայոց, թէպէտ և ոչ ամենեցուն՝ այլ սակաւուց ի նոցանէ խրատեաւ և ուսոյց ելաւ հնարից, զի առ անգամ մի ի նեղութենէ անտի զանձինս ապրեցուցեն։

Եւ մինչդեռ գունդ կազմէին՝ որ զնոսա շխոթակ արասցեն յանդարձ օտարութիւն—որպէս զբազում նախարարսն ի Վրաց աշխարհէն արարին—ի նմին ժամանակի գութկան հասանէր ի կողմանցն Քուշանաց՝ եթէ գունդ հասաւ ի թշնամեացն, որ ելին աւերեցին զգաւառս բազումս արքունի։ Եւ այս լինէր մեծ օգնականութիւն նոցա յերկնից։ Եւ անօրէնն ճեպեալ տազնապէր զայրուծին յառաջ արձակեալ, և ինքն փութայր ստիպաւ զհետ երթալ. և ի խոր խոցեալ ի խորհուրդսն՝ ցրուէր զառաջին հաստատուն երդումն։

Իսկ երկիւղածացն Տեառն զայս տեսեալ՝ մեծաւ յուսով աղօթելով ասէին միաբանս. «Դու Տէր ամենայնի, որ գիտես զծածկեալս

սրտից մարդկան, և յայտնի են առաջի քո ամենայն աներևոյթ խորհրդոց, և ոչ ինչ խնդրես վկայութիւն յերևելեաց. որպէս զի և զանգործս մեր տեսին աչք քո. արդ առաջի քո հեղումք զխնդրուածս մեր։ Ընկալ, Տէր, զծածկութիւն աղօթից մերոց, և կատարեալ զմեզ ի հաճոյս պատուիրանաց քոց, զի ամաչեսցէ չարն որ խրոխտացեալ մարտնչի ընդ մեզ իշխանութեամբ անօրինին։ Շարժեա, Տէր, զկամակոր խորհուրդս նենգաւորին, և խափանեցո զկամս ամբարշտութեան նորա, և դարձս զմեզ խաղաղութեամբ խորհրդոցն անդրէն ի սուրբ եկեղեցին. զի մի՛ յանկարծակի յափշտակեալ աւերեսցի չարաչար ի թշնամեաց»։

Եւ անձամբք իւրեանց զայս ուխտ եղեալ անբակութեամբ ընդ Աստուծոյ, զի հաստատուն կացցեն ըստ առաջին խորհրդոցն, պատգամ ի ներքս յղէին զնոյն խրատտուն իւրեանց, իբր թէ կատարեսցին կամք անօրէնութեան նորա։

Զայն իբրեւ լուաւ թագաւորն՝ յոյժ ցրնծացեալ բերկրեցաւ, կարծեցեալ զգիտն հասանել նմա յօգնականութիւն, շրջեալ և աւերեալ զհաստատուն խորհուրդս ծառայիցն Աստուծոյ. զի ահա մատուցանեն երկրպա-

գութիւնն արեգական, պատուեալ զնա զոհիւք և ամենայն օրինօք մոգութեանն:

Եւ զայն ոչ կարաց իմանալ ցնորեալն՝ եթէ անստուեր լոյսն արեգականն արդարութեան սպասէր և մաշէր զխաւարային խորհուրդս նորա, և եղծեալ ապականէին ամենայն խեղաթիւր կամք նորա: Եւ կուրացեալ ի ճշմարտին յայտնութենէ՝ ոչ ինչ իմացաւ զպատրանս խաբէութեանն որով վրիպեացն: Հեղոյր արկանէր առաջի նոցա զպարգևս երկրաւորս, և վերստին ամենեցուն զստախաւս և զգահսն նորոգէր, յառաջ մատուցանելով և երևելի առնելով ընդ ամենայն տիեզերական իշխանութիւնն: Եւ անբաւ առատութեամբ ազարակս և աւանս միում միում նոցա յարքունուստ շնորհէր. սիրելիս և բարեկամս կարգայր զնոսա, և առ հպարտ յանդգնութեան մտացն կամակորութեան՝ կարծէր եթէ փոխանակիցի ճշմարտութիւնն ընդ ստութեան:

Եւ զայս արարեալ, բազում այրուծի գումարէր ընդ նոսա, և ի մոգուցն ոչ սակաւս, աւելի քան զեւթն հարիւր վարդապետս յղէր ընդ նոսա, և զմեծ ոմն իշխան մոգպետ կացուցանէր ի վերայ նոցա: Խոնարհէր և աղաչէր պատուիրելով, թէ մինչ

ես ի պատերազմէս դարձեալ գայցեմ խաղաղութեամբ, ձեր արարեալ և կատարեալ իցէ զամենայն ըստ կամաց իմոց: Եւ այսպէս շքով և պատուով առաջնորդէր նոցա զերկայնութիւն ճանապարհին անդրէն յերկիրն Հայոց: Եւ ինքն աւետիս խնդալիս առաքէր յատրուշանս բազումս, զրէր և ցուցանէր մոգաց և մոգպետաց և ամենայն մեծամեծաց կողմանց կողմանց աշխարհաց՝ որպէս զիցն օգնականութեամբ զգործ քաջութեան իմոյ յառաջ մատուցեալ:

Իսկ խոհերականքն այնուհետև յարուցեալ յիւրաքանչիւր խաւարային դարանաց՝ իղձ լինէին վաղվադակի զհրամանն կատարել. ձայն արարեալ յաշխարհս հեռաւորս՝ միանգամայն խաղալ զնալ յերկիրն արեւմտից: Եւ մինչ չև հասեալ էին ի մեծ յաշխարհն Հայոց, փայտ ընկենուին և վիճակս արկանէին, թէ որ լեզու որում դասու հասցէ յաշակերտութիւն: Զի առհասարակ հրաման առեալ էր յարքունուստ, որպէս Հայոց աշխարհին՝ նոյնպէս և Վրաց և Աղուանից և Լինաց, Աղձնեաց և Կորդուաց և Ծօղէից և Դարսան և որ այլ ևս ուրեք ուրեք ի ծածուկ իշխանութեանն Պարսից ունէին զբրիտոնէութիւն:

Եւ անգգայ յարձակմամբ յաւարի առնուլ փութային զգանձս սուրբ եկեղեցեացն. և իբրեւ զգեալ այնուհետեւ առ միմեանս հասանէին: Եւ լինէր զունդ զօրաց բազմաց, և չարասէրն սատանայ իբրեւ զօրավար ի մէջ նոցա երևէր, և անգագար յորդորելով զամենեսեան ճեպեալ փութացուցանէր: Կէտ եղեալ զժամանակն՝ զամիսն վեցերորդ, տագնապէին և ստիպէին արքունի հրամանաւ:

«Մինչև ի նաւասարդէ ի նաւասարդ, աւսէ, յամենայն տեղիս՝ որ իցեն ընդ իշխանութեամբ թագաւորին մեծի, բարձցին կարգք եկեղեցւոյ, փակեցին և կնքեցին դրունք սուրբ տաճարացն, զրով համարով առցին նուիրեալ սպասքն յարքունիս, լըռեցեն ձայնք սաղմոսացն և դադարեցեն ընթերցուածք անսուտ մարգարէիցն: Քահանայք մի իշխեսցեն ի տունս իւրեանց ուսուցանել զժողովուրդս, և հաւատացեալքն ի Քրիստոս՝ արք և կանայք, որ բնակեալ են յիւրաքանչիւր մենանոցս, փոխեցեն զհանդերձս իւրեանց ըստ աշխարհական կարգաց:

«Դարձեալ և կանայք նախարարացն կալցին զուսումն վարդապետութեան մոզացն:

Ուստերք և դստերք ազատաց և շինականաց՝ կրթեսցին ի հրապարակս նոցուն մոզաց: Կարճեսցին և արգելցին օրէնք սուրբ ամուսնութեան զոր ունէին ի նախնեաց ըստ կարգի քրիստոնէութեանն. այլ փոխանակ ընդ կնոջ միոյ՝ բազում կանայս արասցեն. զի աճեցեալ բազմացին ազգք Հայոց: Դստերք՝ հարանց լինիցին, և քորք՝ եղբարց. մարք մի ելցեն յորդուոց, այլ և թոռունք ելցեն յանկողինս հաւուց:

«Պատրուճակք մի մեռցին անյազ, եթէ յօգեաց իցէ և եթէ յայծեաց և եթէ յարջառաց և եթէ ի հաւուց և եթէ ի խոզաց: Հայսք առանց փանդամի սի զանգցին. ծիրտք և քակորք ի կրակ մի եկեսցեն. ձեռք առանց զումիզոյ մի լուսացին. շնջիք և աղուէսք և նապաստակք մի մեռցին: Օձք և մողէսք, դորտք և մրջմունք, և որ այլ ևս խառնափնդոր բազմաճճիք են՝ մի կացցեն. այլ վաղ թուով համարով ի մէջ բերցին ըստ արքունի չափոյն: Եւ որ այլ ևս ինչ սպասք իցեն, կամ զոճից կամ սպանդից, ըստ տօնական կարգին՝ տարևոր թուականին, և ըստ կապճաթիւ մոխրաչափ կարգին:

«Զայս ամենայն որ ասացաք՝ առ ժամանակ մի մինչև ի գլուխ տարւոյ կատա-

րեսցեն ամենեքեան. և զայլն ամենայն առ
յապա պատրաստեոցեն»:

Իսկ զայս ամենայն հրաման պատուի-
րանաց առեալ մոզացն և մոզպետաց, զտիւ
և զգլիշեր փութային հասանել յաշխարհն
Հայոց. և առ յոյժ խնդութեանն ոչ երբէք
յազէին երկայնութեամբ ճանապարհին:

ԵՐՐՈՐԴ ՅԵՂԱՆԱԳ

ՎԼՍՆ ՄԻԼԲԱՆՈՒԹԵԼՆ

ՍՈՒՐԲ ՈՒՍՏԻՆ ԵԿԵՂԵՅԻՈՅ

Թէպէտ և ոչ իցեմք բաւական ա-
սել զամենայն չարիսն որ անցին
անդէն ի կարաւանին ընդ գունդն Հայոց,
սակայն և ոչ լուել կամիմք ծածկելով զվիշտս
նեղութեանն. այլ ասացուք փոքր ի շատէ,
զի ձայնակիցք լիցուք այնոցիկ որք դառնա-
պէս զմեզն ողբային. զի և դու իբրեւ լուի-
ցես՝ ոչ սակաւ արտասուս հեղուցուս ի վե-
րայ ազգին թշուառութեան:

Զի ահա անդէն ի մեծ բանակին Պարսից՝
յազգաց ազգաց որք են հաւտացեալ ի սուրբ
աւետարանն Քրիստոսի, իբրեւ տեսին զչար
յանձնառութիւնն Հայոց, յոյժ հարան ի միտս

իւրեանց, և կործանեցան անկան ի վերայ դիմաց իւրեանց: Բազումք ի նոցանէ թաղծեալ ի սուգ ծանրութեան, հարեալ յողիս և դառնացեալ յարտասուս, եկին և յանդիմանեցին զնախարարեանն, և յոյժ դարովեցին զուխտ քահանայութեանն:

Զգուէին զամենեւեան և ասէին. «Զի՞ առնիցէք զսուրբ կտակարանսդ, և կամ յո՞ տանիցիք զսպաս տէրունեան սեղանոյն. մոռանայցէք արդեւք զհոգևոր օրհնութիւնսդ, և կամ լուեալ դադարիցէք ի մարգարէական ձայնիցդ: Կափուցէք զաչս յընթերցուածոց, և խցէք զականջս ի լսելոյ. միթէ՞ զմտացդ անմոռացութիւն ո՞չ յիշիցէք: Զի՞նչ առնիցէք զպատուիրեալն ի Տեառնէ. «Որ ուրացի զիս առաջի մարդկան՝ յուրաստ եղէց և ես առաջի Հօր իմոյ որ յերկինս է, և հրեշտակաց սրբոց»:

«Վարդապետք էիք առաքելական քարոզութեանցն. արդ աշակերտք լինիցիք մոլար խաբէութեանն: Ուսուցիչք էիք ճշմարտութեանն, արդ ուսուցանիցէք զպատիր խաբէութիւն մոգաց: Քարոզք էիք արարչական զօրութեանն, արդ զտարերս աստուածս խոստովանիք: Յանդիմանիչք էիք ստութեան, արդ և քան զսուտն ստագոյնք լինիցիք: Ի

հուր և ի հոգի էիք մկրտեալք, արդ ի մոխիր և յաճիւն թաթաւիցիք. կենդանի մարմնով և անմահ արեամբ էիք սնեալ, արդ ի ճենճէր զոհից և ի շարաւս աղտեղիս մրձոտիցիք: Տաճար էիք Հոգւոյն սրբոյ, արդ զոհարան դիւսից լինիցիք. քրիստոսազգեսացք էիք ի մանկութենէ, արդ մերկացեալք ի փառացն՝ դիւաբար արեգակնն կաքաւիցէք:

«Ժառանգ էիք արքայութեանն, արդ անձամբ զանձինս արարէք ժառանգ զեհենին: Նոցա է սպառնացեալ հուրն անշէջ, ընդէր դուք ընդ նոսա այրեցեալ տոշորիցիք. նոցա պարարի որդն անմահ, իսկ արդ դո՞ւք պարարիցէք զմարմինս ձեր նմա ի կերակուր. խաւարն արտաքին նոցա թանձրացեալ պահի, դուք լուսազգեստք՝ ընդէր՝ յուղարկեցայք ընդ նոսա ի նոյն խաւար: Նոցա էր փորեալ զխորխորատն, դուք ընդէր լցէք յառաջագոյն. նոքա ի վաղնջուց հետէ էին իսկ կուրացեալք, դուք զիսորդ զկնի կուրացն կուրացարուք: Ե՞րբ ուսանիցիք զբազմաթիւ անուանս աստուածոցն նոցա, այն որ չիք ուրեք ի միջի և ոչ մի: Թեթևացեալք ի ծանր բեռանց՝ անձամբ անձին առէք բեռն ծանրութեան. ազատեալք ի մանկութենէ՝

չարաչար մտէք յանազատելի ծառայութիւնն:

«Եթէ գիտէիք և երևէր ձեզ յայտնի, սուգ առին երկինք ի վերայ ձեր, և թաղծեցաւ երկիրս ի ներքոյ ոտից ձերոց: Հրեշտակք ի վերուստ են ձեզ բարկացեալք, և ի յերկրէս մարտիրոսքն են ձեզ ցատուցեալք: Ողորմի՛մ ողորմի՛մ սիրելեաց ձերոց, և բազում անգամ ողորմի՛մ անձանց ձերոց: Զի թէ մարդոյ փրկեալ էր զձեզ ի ծառայութենէ, և դուք անձամբ զանձինս այլում ի ծառայութիւն արկանէիք, ի մեծ բարկութիւն բրդէիք զառաջին տէրն ձեր. իսկ արդ զի՛նչ առնիցէք զաստուածասաստ հրամանն. «Ես եմ Աստուած, և չիք այլ ոք բաց յինէն, և ոչ զկնի իմ այլ ոք լիցի Աստուած. Աստուած նախանձոտ եմ ես, հատուցանեմ զմեղս հարց յորդիս մինչև յեւթն դար»: Իսկ եթէ որդիքն արդարք՝ վասն հարցն մեղաց ընդունին ըզսատակումն, իսկ յորժամ ինքեանք որդիքն իսկ մեղիցեն, ո՞չ ահա միանգամայն զանձանց և զհարց տայցեն ի միասին:

«Դուք էիք մեր ամուր պարիսպ ապաստանի. յորժամ աստի վտանգ հասանէր՝ առ ձեզ յանդորր ելանէաք. արդ մեծ ամուրդ այդ հիմն ի վեր տապալեցաւ: Դուք էիք

մեր պարծանս առ թշնամիսն ճշմարտութեան, արդ դուք էք մեր նախատինք առ նոյն թշնամիս: Յայժմ վասն ձերոյ ճշմարիտ հաւատոյն և ի մեզ փոքր ի շատէ խնայէին. և արդ ի պատճառս ձեր և զմեզ անողորմ դատին: Ոչ միայն զանձանց զատաստան տալոց էք առաջի անեղ ատենին Աստուծոյ, այլ և բազմաց ամենեցուն՝ որ ի ձեր պատճառս և զնոսա ևս չարչարեցեն»:

Զայս և առաւել քան զսոյն խօսեցան ընդ մեծամեծս աւագանւոյն, և յաւելին ցաւս ի վերայ ցաւոց: Յայտնել և ցուցանել նոցա զխորհուրդն ոչ կամէին, լռել և չառնել պատասխանի անհնար էր. հեղձամղձուկ եղեալ մեծապէս յարտասուս հարկանէին: Ընդ նոսին դառնացեալ լսողք և տեսողք յանմիթար սուգ լինէին ամենեքեան:

Յայնմ ժամանակի քահանայքն որ անդէն ի զօրուն էին, առ չժուժալ սրտիցն բարկութեան՝ քակեալ որոշեցան ի նախարարացն և յամենայն բազմութենէն. և զմի ոմն դեսպան ձիով առաքեցին փութապէս յաշխարհն Հայոց: Գոյժ ի բերան առեալ և զօձիս պատառեալ, հասեալ ի ժողովս եպիսկոպոսացն, մեծապէս յարտասուս հարեալ, կայր և պատմէր զամենայն անցս չարչա-

բանացն. այլ ոչ յայտնէր նոցա գծածկութիւն խորհրդոցն:

Յայնմ ժամանակի սփռեցան եպիսկոպոսքն յիւրաքանչիւր իշխանութիւնա, և առաքեցին զքորեպիսկոպոսս ի գեօղս և յագարակս և ի բազում ամուրս լեռնային գաւառացն: Դրդեցին ժողովեցին զբազմութիւն արանց և կանանց, շինականաց և ազատաց, զքահանայից և զմենակեցաց. խրատ եղին, սնդեցին և արարին զամենեսեան զինուորս Քրիստոսի:

Եւ յառաջին բան խորհրդին այս հաստատեցաւ. «Ձեռն եղբօր հարազատի ի մերձաւոր իւր լիցի՝ որ անցեալ իցէ ըստ ուխտ պատուիրանին Աստուծոյ. և մի խնայեսցէ հայր յորդի, և մի ակն առնուցուորդի հօր պատուոյն: Կին կռուեսցի ընդ առն ամուսնոյ, և ծառայ դարձցի ընդդէմ տեառն իւրոյ: Օրէնք աստուածային կացցեն թագաւոր ի վերայ ամենայնի, և ի նմին օրինաց ընկալցին յանցաւորք զպատիժս զատապարտութեան»:

Եւ իբրեւ այս այսպէս հաստատեցաւ կազմեցաւ, երևեցան ամենեքեան զինեալք և սաղաւարտեալք, սուր ընդ մէջ և վահան

ի ձեռին՝ ոչ միայն արանց քաջաց, այլ և կանանց առնականանց:

Իսկ գունդն Հայոց ամենայն օգնականօքն հանդերձ և մոզացն բազմութեամբ՝ յամսեանն չորրորդի եկին հասին յաշխարհըն Հայոց, ի գիւղաքաղաք մի մեծ՝ որում անուն էր Անգղ: Բանակեցան, բոլորեցան, դեռեղեցան, և յամենայն կողմանց անդր ժողովեցան, և էին անթիւ բազմութիւն:

Եւ եղև յետ աւուրց քսան և հնգից, մոզպեսն ինքնին մոզօքն հանդերձ հասանէր մեծաւ զօրութեամբ՝ քակել զգրունս եկեղեցւոյն յաւուր միաշաբաթուն. զփորձ առնուլ կամէր զառաջարկութեան զործոյն: Իսկ սուրբն Ղևոնդ երէց միաբանութեամբ առաջին խորհրդակցօքն և բազում ուխտիւ ի տեղւոյ անդ պատրաստական դիպեցաւ, ոչ ետ թոյլ: Թէպէտ և ոչ էր տեղեկագոյն մտաց ամենեցուն նախարարացն, և ոչ զօրութեան ուժոյ մոզպետին, ոչ ինչ եկաց մնաց ամենայն եպիսկոպոսացն, և ոչ առ սակաւ մի համբեր անօրէն իշխանին թողացուցանել. այլ բազում աղմուկ աղաղակի զօրացն և մոզաց հասուցանէր: Քանզի վիրգս ի ձեռն առեալ՝ զկառաւիունս մոզացն և մոզպետին ջարդեցին. փախստական յիւ-

րաքանչիւր վանս արկանէին, և ինքեանք զպաշտօնն բարձրացուցեալ յեկեղեցւոյն՝ զտէրունական կանոնն կատարէին, մինչև յերեկոյն միաշաբաթին անդադար լինելով:

Եւ յետ այսր տագնապի խռովութեան՝ յամենայն կողմանց յաշխարհէն Հայոց բազմութիւն արանց և կանանց ի տեղին հասանէին: Եւ անդ էր տեսանել զմեծ աղէտ տարակուսին. ոմանք զգերարտօսը արձակելով իբր յաղբերականց հոսէին յաշաց իւրեանց. այլք բարձրածիչ աղաղակաւ՝ իբր այն թէ զերկինս դողացուցանէին, իսկ կէսքն խիզախելով և ի գէնս ընթանալով՝ զմահ քան զկեանս ընտրէին: Իսկ ոմանք ի սուրբ ուխտէ եկեղեցւոյն՝ զաւետարանն ի ձեռն առեալ, աղօթիւք առ Աստուած կարգային. և այլք ըղձանային զպատառումն երկրին՝ զի անձանց լիցի գերեզման: Եւ այսպէս շտապ տագնապի ի վերայ մոգպետին հասուցանէին: Բազում անգամ աղաչէր զօգնականսն իւր, զի ի մահուանէ կարասցեն զնա ապրեցուցանել, և ողջանդամ անդէն յարքունիս հասուցանել:

Այլ վասն գործոյն յոր եկեալն էր՝ ըստիպէր զնոսա և ասէր. «Թող գրեմ և ցուցանեմ մեծ թագաւորին, զի ի բաց թողա-

ցուցանէ զայսպիսի իրաց առաջարկութիւն. զի եթէ և ինքեանք աստուածքն եկեսցեն յօգնութիւն, չէ հնար օրինացս մոգութեան ի Հայս առնուլ զհաստատութիւն. որպէս զփորձ առի զմիաբանութեան ուխտին եկեղեցւոյ: Զի թէ էին զօրք աշխարհիս մոգք, ոչ ինչ խնայէին սոքա ի նոսա սատակմամբ՝ ոչ միայն զարտաքինսն, այլ և յեղբարս և յորդիս և յամենայն մերձաւորս իւրեանց, նաև ոչ յանձինս իւրեանց: Մարդք որ ոչ ի կապանաց զանգիտեն, և ոչ ի տանջանաց երկնչին, և ոչ ի ստացուածոց պատկառին, և որ յետին չար է քան զամենայն չարիս՝ զմահ քան զկեանս ընտրեն, ով է որ կարէ նոցա զիմակաց լինել:

«Լուեալ իսկ իմ էր ի նախնեաց մերոց, եթէ յաւուրս Շապհոյ արքայից արքայի, իբրև սկսաւ ուսումնդ այդ աճել և բազմանալ և ընուլ զամենայն երկիրն Պարսից, և ևս անգր յարեւելս հասանել, որ վարդապետքն էին օրինացն մերոց՝ յորդորեցին զթագաւորն, զի մի բնաւ ամենեկին բարձցին օրէնք մոգութեան յաշխարհէն. ետ հրաման սաստիկ զի լուեալ դադարեսցէ քրիստոնէութիւն: Եւ որչափ նա կամեցաւ արգելուլ, ևս քան զևս աճեցին և բազմացան, և հա-

սին մինչև յաշխարհն Քուշանաց, և անտի ի հարաւակողմն մինչև ի Հնդկիս տարածեցաւ:

«Եւ այնպէս աներկեւզ և համարձակք էին յաշխարհին Պարսից, մինչև յամենայն քաղաքս աշխարհին եկեղեցի շինեցին՝ որ զանցուցանէր պայծառութեամբ զթագաւորաբնակ արքունեօքն: Շինէին և վկայարանս իմն անուանեալս, և գնոյն զարդ եկեղեցեաց զարդարէին, և յամենայն տեղիս՝ յապատս և յանապատս միայնանոցս շինէին: Եւ իբրև ոչ ինչ երևէր յայսնի օգնութիւն ուստեք, աճելով աճէին և բազմանալով բազմանային, և մարմնաւոր մեծութեամբք մեծանային: Զպատճառս հարստութեանն մեք ինչ ոչ գիտէաք. բայց այսչափ ինչ ճշգրտիւ իմանայաք՝ զի տիեզերք ամենայն զկնի ուսմանց նոցա գնային:

«Թէպէտ և արկ ի նոսա թագաւորն զձեռն իւր խստութեամբ, և զբազումս կալաւ և չարչարեաց ի նոցանէ, և զևս բազումս մահուամբ սատակեաց, զառնացաւ և ձանձրացաւ յանձն իւր, և գնոսա ոչ կարաց նուագեցուցանել ի բազմութենէն: Դարձեալ թէպէտ փակեաց և կնքեաց զգրուես եկեղեցեացն ընդ ամենայն աշխարհն Պարսից, նոքա զամենայն տուն եկեղեցի արարին, և

յամենայն տեղով զիւրեանց օրէնսն կատարէին: Եւ զանձինս իւրաքանչիւր վկայարանս համարէին, և լաւագոյն զշինուածս մարդկեղէնս քան զհոգեղէնսն հաշուէին: Սուրբ սպանողացն բթեցան. և նոցա պարանոցքն ոչ ձանձրացան. աւարառութ ստացուածոց նոցա աշխատեցան, և աւարն օր քան զօր աճեցեալ բազմացաւ: Սրտմտեալ էր թագաւորն, և յոյժ դառնացեալ զահիճքն բարկութեան. իսկ նոքա արթունք և զուարթունք, և խնդալից ընդունէին զամենայն հարուածս տանջանացն, և սիրով տանէին զամենայն յափշտակութիւն ընչից իւրեանց:

«Իբրև ետես թագաւորն եթէ գոռ տուեալ զիմեցին ի մահ իբրև խաշինք սուրբք յադն երկնաւոր, արգել և կարճեաց ի նոցանէ զհարուածս տանջանացն. և հրաման ետ մոզաց և մոզպետացն, զի մի ամենեկն որ խուհսցէ գնոսա, այլ հաստատեալ կայցեն աներկիւղութեամբ յիւրաքանչիւր ուսմունս, մոզն և զանդիկն և հրեայն և քրիստոնեայն, և որ այլ բազում կեշտք են ի կողմանս կողմանս աշխարհին Պարսից. Եւ ապա առ երկիրն զխաղաղութիւն հաստատութեամբ, և լռեալ զաղարեցին ամենայն խռովութիւնք յուզմանց: Քանզի ընդ մերոյ

աշխարհին շարժման՝ և արևմուտք ևս մեծապէս շարժեցան, և ամենայն տաճկաստան ընդ նոսին խռովեցան:

«Զայն ահա ի լսելոյ գիտեմք. բայց այս որ ես ինձէն աչօք տեսի, թուի ինձ՝ թէ մեծագոյն ևս լինի քան զառաջինն: Արդ դու որ մարդպանդ ես աշխարհիս, պարտ է քեզ փոյթ յանձին ունել, զբել և ցուցանել յարքունիս զմիաբանութիւն բռնութեանս, որպէս աներկիւղութեամբ առ ոչինչ համարեցան զհրամանս արքունի: Եւ եթէ չէր մեր աճապարեալ և ի փախուստ դարձեալ, միում ի մէնջ ոչ տային ապրել: Եւ եթէ անդէն մարդիկ այդպէս բռնացան, եթէ յանկարծ զինուորս ևս ընդ ինքեանս միաբանեցուցանեն, ո՞ր կարիցէ կալ առաջի դոցա յանդուգն յարձակմանդ:

«Ես ահա անտեղեակ էի անքակ ուխտի եկեղեցւոյդ ի միմեանց. զի այլ է զոր լսէ մարդ, և այլ է զոր տեսանէ հաստատուն իւրովք աչօք: Դու որ ի մանկութենէ յայդմ օրէնս սնեալ էիր, և ճշմարտեալ գիտէիր զպնդութիւն մարդկանդ, եթէ առանց բազում արիւն հեղոյ դոքա մեզ ոչ տան ձեռն արկանել յեկեղեցիսդ, ընդէ՞ր ոչ զայդ ամենայն հաւաստեալ յանդիման չասացեր թա-

գաւորին: Քանզի ամենայն նախարարացն աւագ դու էիր, և զբոլոր աշխարհս քեզ յանձն արարեալ էր մարդպանութեամբ. ընդէ՞ր ոչ մեծապէս հոգ տարար յանձն քո: Զի յայլ ժամս իմաստուն էիր՝ և ես գիտէի. զայս ոչ իմաստութեամբ գործեցեր: Ապա թէ ոչ, յայտ է եթէ և դու ի նոցա բանի ես, և քոյով խորհրդով անցուցից զայս անցս ընդ իս և ընդ զօրս:

«Արդ եթէ այդ այդպէս է, և քեզ կամք չէ ունել զմոգութիւն, մի՞ ինչ պատկառեր դու երկիւղիւ յարքայէ. ես զբեմ և ցուցանեմ ի դուռն մովպետան մովպետի և դերանդարձապետի և մեծ հազարապետին, զի աճցեն զարքայ ի հաւանութիւն, որպէս զի ի բաց թողացուցէ ըստ առաջին հրամանին, և ի կամս մարդկանս ապաստան արասցեն, զի առ սակաւ սակաւ ընդեցին ընդ օրէնս մոգութեան. զի որք կալցին՝ սիրով երևեսցին կատարեալ զհրամանս արքունի: Քանզի մարդ է աշխարհս, գուցէ յորժամ վնաս ինչ նոցա առնիցեն, և ինքեանք ցրուեալ վատնեսցին յօտարութիւն: Իսկ յորժամ աշխարհս թափուր լինիցի ի մարդկանէս, յայնժամ և քեզ զխոովին մեծապէս վնաս հասանէ յարքունուստ»:

Ետ պատասխանի մարդպանն մոզպետին, և ասէ. «Ամենայն բանք խրատուղ զոր ասացեր՝ ճշմարիտ են. բայց զառաջինն զոր չիմացաք՝ տեսեր, և մեծապէս զղջացաք այժմ: Բայց դու արդ զոր ասեմս արա, և բարիոր թուեսցի քեզ. սակաւիկ մի երկայնամիտ լեր և զխորհուրդս քո արդել ի բազմաց. բայց արանց՝ որոց ես ասեմ՝ նոցա յայտնեա, մինչև ես ինձ ոյժ ժողովեցից՝ զօր ի թիկունս ածելոյ, և զուխտ եկեղեցւոյդ թերևս կարացից երկփեղկել: Եւ եթէ զայդ այդպէս արարից, զիտեմ ապա թէ և զհրամանն արքունի կարող եմ կատարել»:

Եւ անդէն հրոս հանեալ ի Սիւնեաց աշխարհէն, զիւր գունդն ստուարացոյց ի թիկունս օգնականութեան մոզաց և մոզպետին: Եւ ապա սկսաւ ասել. «Ադէ դու անգամ մի հրովարտակ ի դուռն տուր վասն այրուծիոյն որ յԱդուանսն է տասն հազար, զի ի ձմերոց ի Հայսս եկեսցեն. և յորժամ գնոսա ի ձեռին ունիցիմք՝ չիք ոք որ եղծանել կարէ զհրամանն արքունի»:

Պատասխանի ետ մոզպետն և ասէ ցմարդպանն. «Այդ խորհուրդդ դարձեալ իմոց բանիցս ընդդէմ է. քանզի մեք յորժամ բռնութեամբ կռուեսցուք ընդ աշխարհիս, աշխարհս

ի բաց քանդի, և մեք ի պատուհասէ Հապրիմք, անձանց վրաս, և արքունի մեծապէս գեան»:

Եւ ոչ ինչ կամեցաւ ամենեկն ունին գնել նմա մարդպանն, զի սրտի մտօք կալեալ էր զպարսկական օրէնսն: Սկսաւ այնունեալ պատրել զոմանս կարասեալ և զոմանս ողորական բանիւք. զռամիկն ամենայն՝ անեղ բանիւք սպառնացեալ սրտաթափ առնէր: Հանապազորդ առատացոյց զռոճիկան տաճարին. և յերկարէր գնուագն ուրախութեան, մաշելով գերկայնութիւն զիշերացն յերգս արբեցութեան և ի կաքաւս լկտութեան. քաղցրացուցանէր ոմանց զկարգս երաժշտական և զերգս հեթանոսականս. մեծապէս գովութիւն մատուցանէր օրինաց թագաւորին: Բերեալ էր և յարքունուստ բազմութիւն կարասուոյ, և միում միում կաշառ գաղտ խթէր ի պատճառս պարգևի և պատուոյ. և բազում նենգութեամբ զանմեղ մարդիկ հրապուրէր և յինքն արկանէր:

Իսկ զայս ամենայն իբրև տեսին սուրբ եպիսկոպոսունքն, ևս քաջ զրդեալ յորդորեցան ի նոյն միաբանութիւն. և հնարագէտ իմաստութեամբ ընդ երկուս բաժանեցին զբանակն: Մանաւանդ իբրև հաստատեալ

գիտացին ի միտս իւրեանց՝ եթէ անօրէն իշխանն Սիւնեաց զօրհասական վէրսն ի յողիւն ընկալեալ էր, խորշեցան մերժեցան և ի բաց փախեան ի նմանէ:

Խորհուրդ արարեալ ի գիշերի միում ամենայն ուխտին բազմութեամբ, կոչեցին և զսպարապետն զօրաց ի խորհուրդն. հարցին և քննեցին և ի վերայ հասին մտացն անշարժութեան, որոյ ոչ և առ սակաւ մի թերացեալ էր ի սիրոյն Քրիստոսի: Եւ միաբան աղօթս արարեալ ի վերայ նորա, վերստին ընկալան գնա յառաքինութիւն: Եւ նովաւ որսացեալ զբազումս ի նոյն միաբանութիւն՝ որք ոչ էին քակեալ յառաջին միաբանութենէն, եկին և ժողովեցան գունդ զօրաց բազմաց: Եւ ևս առաւել հեռագոյն գատան ի մոգացն և ի մոգպետէն և յանօրինէն Վասակայ:

Իսկ նա այնչափ յիմարեցոյց և ափշեցոյց զմիտս մոգպետին, մինչև չեա նմա իմանալ զելս իրացն: Սկսաւ բաշխել մոգս ի տունս նախարարացն և մեծամեծ ռոճիկս կարգել, զոհել պատրուճակս, և բռնաբար կնքաւոր մարդկանն տալ ուտել միս յաղածոյ, և երկիր պագանել արեգականն: Իբրև սկսաւ բազմանալ ընդ ամենայն աշխարհն.

այնպիսի պղծագործ խառնակութիւն, յանդհնեցան և ևս կանայք փշախաւնացն յառուր կիւրակէի անցուցանել զճրագունս եկեղեցւոյն և պատառել զհանդերձս հաւատաւոր կանանցն:

Զայս գուժկան աղմկի իբրև տեսին միաբան սուրբ եպիսկոպոսունքն, զաւետարանն ի ձեռն առեալ հասին և անկան առանց հարցանելոյ ի վանս սպարապետին, ուր ժողովեալ էին զօրքն Հայոց:

Համբարձին զձայնս իւրեանց և ասեն. «Աղաչեմք զձեզ զամենեսեան սուրբ աւետարանաւս. եթէ ձերով խորհրդիւ գործէ զայն անօրէնութեան չարիս մարդպանն և մոգպետն, նախ զմեր պարանոցս հատէք, և ապա յեկեղեցին ձեռնարկեցէք: Ապա թէ առանց ձեր կամաց նոքա զայն չարն գործեն, այսօր խնդրեսցի վրէժդ այդ ի նոցանէ»:

Իսկ որք էին ի ներքս ի վանս սպարապետին՝ յոտն կացին, միաբան համբարձին զձայնս իւրեանց առ Աստուած և ասեն. «Դու Տէր սրտագէտ ամենեցուն, ոչ ինչ պիտի քեզ վկայութիւն ի մարդկանէ. եթէ խոտորեալ իցեմք ի քէն սրտի մտօք, զայն դու ինքնին քաջ գիտես. այսօր իսկ դատեա զմեզ ըստ մեղաց մերոց. ապա եթէ

հաստատուն կամք յուխտի սուրբ աւետարանիս, դու Տէր լեր մեր օգնական այսօր, և սուր զթշնամիսն ճշմարտութեան ի ձեռս մեր, զի արասցուք ընդ նոսա ըստ կամաց քոց սրբոց»:

Չայս իբրև ասացին, ամենեքեան զգլուխ զգեանի հարկանէին, և ողջունեցան յաւետարանէն և յեպիսկոպոսացն:

Իսկ մի ոմն ի նախարարացն որ անգր զիպեցաւ, էր ի նոցա խորհրդի, և ոչ միաբանեաց ընդ նոսա ի մեծ վկայութիւնն. և անդէն առ ժամայն ի նոցունց ի տեղւոջն քարկոծեցաւ, և ահ մեծ անկաւ ի վերայ սամենեցուն:

Յայնժամ ամենեքեան ի նախանձ բարկութեան բրդեցան, մինչև ամենայն տեսողացն երիկամունքն դողային, որք առ ոչ ինչ համարեցան զպարգևս արքունի, և առ ոտն հարին զհրամանս ահագինս: Ընթացան վաղվաղակի ի գէնս իւրեանց, վառեցան կազմեցան զգիշերն ամենայն, և ընդ ծագել արեգականն զգունդն յերիս մասունս բաժանեալ ի բանակն արկանէին: Գունդն առաջին յարևելից կուսէ, և գունդն երկրորդ յարևմտից կողմանէ, և գունդն երրորդ ի հիւսիսոյ կողմանէ, շուրջանակի ի մէջ

առեալ փակեցին զբազմութիւն բանակին. և զբազմամս կոսորեցին, և զևս բազմագոյնս կապեցին զերևելի մարդիկ, և արկին ի բերդս ամուրս ընդ իւրեանց իշխանութեամբ: Եւ զառ և զապուռ զաւար բանակին ի մի վայր ժողովեալ պահէին իբր հրամանաւ արքունի:

Իսկ զմարգարանն ձերբակալ արարեալ, և միաբանէր ընդ նոսա երդմամբ՝ հաստատուն կալ յուխտին, զղջանայր զառաջին քակումն ի նոցանէ: Անկանէր ապաշխարութեամբ յոտս սուրբ եպիսկոպոսացն, և աղաչէր խաղապատելով՝ զի մի մերժեալ ընկեացի առ ի նոցանէ: Կրկնէր և երեքկնէր զանսուտ երդումն առաջի բազմութեանն ի սուրբ աւետարանն, զրէր և կնքէր զերդումն և կապէր զաւետարանէն. և աղաչէր՝ զի յԱստուծոյ խնդրեցի վրէժխնդրութիւնն, և մի նոքա մարդկաբար սատակեացեն զնա:

Իսկ նոքա թէպէտ և հաստատեալ զիտէին զնենդութիւն կեղծաւորութեանն նորա, և եթէ խաբէութեամբ դառնայ անդրէն ի հին մոլորութիւնն, ոչ ինչ փոյթ առնէին ձեռն արկանել ի նա վասն առաջին յանցանացն, այլ սուրբ աւետարանին թողին ի դատապարտութիւն:

Իսկ որք եկեալ էին յաւարի առնուլ զսուրբ զանձն եկեղեցւոյն, աւամայ եղին զանձինս և զաւար իւրեանց առաջի սուրբ եպիսկոպոսացն և ամենայն զօրացն. և եղծեալ ապականեցաւ հրաման թաղաւորին: Եւ յաջողեալք զօրութեամբն Աստուծոյ՝ աղաղակէին և ասէին զոհանալով արք և կանայք և ամենայն ռամիկ բազմութիւնն. «Պատրաստ եմք ի հալածանս և ի մահ և յամենայն նեղութիւնս և ի չարչարանս վասն սուրբ եկեղեցեաց զոր աւանդեցին հարքն մեր առաջինք՝ զօրութեամբ զալստեան Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, որով վերստին ծնաք ի մի յոյս հաւատոցն մկրտութեամբ ի Քրիստոս Յիսուս, ըստ նմին նմանութեան կամիմք չարչարանօք և արեամբ նորոգել զանձինս: Քանզի հայր մեր զսուրբ աւետարանն գիտեմք, և մայր՝ զառաքելական եկեղեցի կաթողիկէ. մի ոք չար անջրպետ ի մէջ անկեալ՝ զմեզ քակեցէ ի սմանէ»:

Ոչ երևէր այնուհետեւ առաւել տէրն քան զծառայ, և ոչ ազատ փափկացեալ քան զգեղջուկ վշտացեալ, և ոչ ոք քան զոք նուազեալ յարութենէ: Մի սիրտ յօժարութեան ամենեցուն արանց և կանանց, ծերոց

և աղայոց և ամենայն միաբանելոց ի Քրիստոս: Քանզի առ հասարակ զմի զինուորութիւն զինուորեցան, և զմի ազան զրահս հաւատոց պատուիրանին Քրիստոսի. միով զօտեաւ ճշմարտութեան պնդեցին զմէջս արք և կանայք:

Ընկեցեալ կայր այնուհետեւ ոսկի, և ոչ ոք առնոյր իւր առանձինն արծաթ, և արհամարհեալ առանց ազահութեան, անարգեալ պատուական հանդերձք առ ի զարդս մեծարանաց: Նա՛ իւրաքանչիւր ստացուածք ոչ ինչ համարէին յաչս իւրեանց ստացողին: Տեսանէին զանձինս իւրեանց իբրեւ զմեռեալ դիակունս, և զիւրաքանչիւր գերեզմանս ինքեանք փորէին, և կեանք իւրեանց ի մահ համարեալ էին, և մահ իւրեանց անշուշտ կեանք:

Բայց այս բարբառ ստէպ ստէպ ընթանայր. «Քաջութեամբ միայն մեռցուք, զանուն և զողիս և եթ ժառանգեսցուք, զի կենդանի իցէ ի մեզ Քրիստոս, որում դիւրին է միւսանգամ նորոգել զմեզ ի հողոյ և զամենայն դյառաջագոյն գննջեցեալսն, և հատուցանել իւրաքանչիւր ըստ գործս իւրեանց»:

Զայս և առաւել քան զսոյնս խօսելով,

և մխիթարելով զանձինս և զմիմեանս, դարձեալ միշտանգամ զինուորքն պատրաստեցին զզէնս իւրեանց, և աղօթականքն անդադար լինէին յաղօթան իւրեանց, և պահողքն ճըզնէին ի պահս իւրեանց: Չայնք պաշտօնէիցն ի տուէ և ի գիշերի անհատ էին ի սուրբ սաղմոսն. ընթերցուածք աստուածային կտակարանացն ոչ երբէք առնուին դադարումն յամենայն ժամ. սոյնպէս, և մեկնիչքն ի մխիթարութիւն երկնաւոր վարդապետութեանն:

Յայնմ ժամանակի դարձեալ յարձակեցան ի վերայ բերդիցն և աւանաց, զոր ունէին Պարսիկքն ի տեղիս տեղիս, յամրոցս աշխարհին. տապալէին քանդէին զբնակութիւնս նոցա: Առաջին զմեծն Արտաշատ հանդերձ աւանօք իւրովք. և առնուին զանմատոյց ամուրսն, զԳառնի քաղաքն, զԱնին, զԱրտագերս, և զաւանս իւրեանց. զԵրկայնորդսն և զԱրհնին, և զաւանս իւրեանց. զԲարձրաբուղն, զՍորանիստն, զԾխանիստն, զանկասկածելի Ողականն, և ընդ նոսա և զաւանս իւրեանց. զԱրփանեալն, զՎանն աւան, ընդ նմին և զաւանսն իւր. զԳուեալն և զԿապոյտն, զՈրոտն և զՎասակաշատն:

Զամենեսին զայս իւրաքանչիւր գեղիւք

և ազարակօք, զօրօք և զօրագլխօք ի նմին ամի առեալ տապալեցին, և ի գերութիւն վարեցին զարս և զկանայս ընչիւք և ստացուածովք, հանդերձ պատուական զանձիւք և նոցին սպասուք: Տապալէին քանդէին զշինուածս նոցա, և այրէին կիզուին զտունըս պաշտօնարկի և պաշտաման կրակի: Սրբէին զպղծութիւն կռապաշտութեանցն, և առնուին զկահ և զկազմածս ատրուշանացն, բերէին և դնէին ի սուրբ եկեղեցւոյն, և ի ձեռն սուրբ քահանայիցն նուիրէին ի սպաս տէրունական սեղանոյն: Եւ փոխանակ սնտոի պաշտամանցն, զոր տապալեցին յամենայն տեղիս հեթանոսացն, զփրկական խաչն Քրիստոսի կանգնէին. զամենասուրբ սեղանն ուղղէին, և զկենդանարար խորհուրդն կատարէին սրբութեամբ. պաշտօնեայս և քահանայս ի տեղւոյն կացուցանէին: Յուսով հաստատեալ խնդայր ամենայն երկիրն առ հասարակ:

Եւ մինչդեռ յայսմ մեծի առաքինութեան կատարեալ գործէին զգործ նահատակութեանն, երևէր իմն ի վերայ ամենեցուն աստուածային շնորհք. քանզի առանց հրամանի ի զօրացն Հայոց, յարևելից կողմանէ աշխարհին, յարձակեցան ոմանք յԱտրպա-

տական աշխարհն, և ի տեղիս տեղիս բազում փնաս արարին՝ առնելով և աւերելով և քանդելով զբազում ատրուշանս:

Իսկ որ ի մեծ ամուրսն անկանէին՝ խաշանշան արարեալ՝ ի վերայ զօրուն յարձակէին. որ և երկու մեծամեծ բերդացն պարիսպքն առանց ուրուք մերձենալոյ անկեալ կործանեցան. մինչև ամենայն բնակչաց երկրին զահի հարեալ ի մեծ նշանէն, ինքեանք ինքեանց ձեռօք զկրակատունս այրէին. ուրանալով զօրէնս մոգութեանն՝ խոստովանէին ի սուրբ աւետարանն:

Եւ այլ մեծամեծ աջողութիւնք կատարէին ի ձեռն զօրականին. քանզի ուր ոչ էր ակնկալութիւն եթէ զանուն Աստուծոյ ոք յիշեսցէ՝ արհաւիրք մեծ անկանէին ի վերայ նոցա, և ամենայն մարդ պատմէր ընկերի իւրում տեսիլս նորս և զարմանալիս: Սոյնպէս և աստեղք իյերկինս երևէին յոյժ լուսալիր պայծառացեալ, զոր ոչ ունէին յառաջին բնութեանն: Եւ ամենայն տղայք աշխարհին իբրև զարս պատերազմօղս խիզախէին:

Եւ ահա յետ աւուրց բազմաց եկն եհաս հազարապետն Աղուանից սուրբ եպիսկոպոսաւ աշխարհին, մեծաւ տագնապաւ փու-

թացուցանէր զգօրսն ստելով. «Գունդն Պարսից որ էր ի կողմանս աշխարհին Հոնաց՝ զարձաւ այսրէն, եկն եմուտ յաշխարհս մեր. և բազում ևս և այլ այրուծի որ ի դրանէ եկն: Եւ թող զայս ամենայն, այլ և երեք հարեւր մոգ վարդապետ ածեալ ընդ իւրեանըս, պառակտեցին զաշխարհն, եւ զոմանս ոմանս յինքեանս արկին, և կամէին յեկեղեցին ձեռն արկանել. և հրամանաւ թագաւորին ստիպէին զամենեսեան և ասէին. «Եթէ կամօք յանձն առնուք զօրէնսն, պարզես և պատիւս գտանէք ի նմանէ, և թողութիւն հարկացն յարքունուստ լիցի ձեզ. ապա թէ կամօք չառնէք, հրաման ունիմք ի գեօղս և ի քաղաքս շինել ատրուշանս, և զվռամական կրակն ի ներքս դնել, և կացուցանել մոգս և մոգաբետս օրէնսդիր ամենայն աշխարհիդ: Եւ եթէ ստամբալեալ ոք ընդդէմ զարձցի, ինքն մահու պատուհաս ընդունի, և կին և որդիք այնպիսւոյն անաշխարհիկ եղեալ՝ յարքունիս երթիցեն»:

Իսկ գունդն Հայոց իբրև լուաւ զայս գոյժ դառնութեան, ոչ ինչ թուլացեալ լքան ի քաջութենէն. այլ դարձեալ համագունդ ժողով լինէր ամենայն աշխարհին վասն գուժաբեր հրեշտակացն որ հասին առ

հոսա: Եւ միաբան քաջալերս տուեալ՝ արձակեցին զհոսա, զի առ ժամանակ մի սլա֊տիր խաբէութեամբ զհոսա կալցեն, զի խափանեացին ի չար կամացն՝ չձեռնարկել ի սուրբ ուխտ եկեղեցւոյն իւրեանց. և զօրութեամբն Աստուծոյ խորհուրդ ի մէջ առեալ՝ իրացն հնարիւք ելա խնդրէին:

Յայնմ ժամանակի զմի ոմն ի մեծ նախարարացն ի տոմէն Գնունեաց՝ Ատոմ, ձեպով առաքեցին յերկիրն արեւմտից, ցուցանել զայս ամենայն խորհուրդ զչարիմաց թագաւորին արեւելից, միանգամայն և սլա֊տմել զիւրեանց քաջութիւն արութեանցն— զոր զործովք կատարեցին՝ առ ոտն հարկանելով զհրամանն անեղ, և մեծապէս սատակումն ի վերայ մոգացն հասուցանելով— խնդրել ի նմանէ օգնականութիւն սատարութեան, և եթէ նա կամեսցի՝ նմա իսկ մտանել ի ծառայութիւն:

Եւ այս է պատճէն հրովարտակին զոր գրեցին առ Թէոդոս կայսր.

«ՅՈՎՍԷՓ եպիսկոպոս բազում եպիսկոպոսակցօք իմովք և ամենայն զօրօք Հայոց, Վասակ մարզպան և Ներշապուհ Ռմբոսեան հանդերձ Սպարապետաւս Վարդանաւ և ա-

մենայն մեծամեծ նախարարօքս, առ մեծանունդ Թէոդոս կայսր, բազմասցի ողջոյն մեր առ քեզ և ամենայն զօրաց քոց, որ խաղաղասէր մարդասիրութեամբ ձերով տիրէք ծովու և ցամաքի, և չիք ոք յերկրաւորացս՝ որ ձերում անարգել տէրութեանդ ընդդէմ դառնայցէ:

«Որպէս մեր իսկ ունիմք զանսուտ յիշատակարանն զառաքինի նախնեացն ձերոց, ունելով զԵւրոպէ՝ անցին և տիրեցին և Ասիացւոց կողմանցն ի սահմանացն Սերայ մինչև ի կողմանս Գաղերոփի, և ոչ ոք զբտաւ ստամբակեալ և ելանել ըստ ձեռն նոցա:

«Եւ յայնչափ մեծ իշխանութեան՝ Դատակերս մեծ և սիրելի զՀայոց աշխարհս անուանէին: Վասն որոյ և նախնին մեր Տրդատիոս յիշելով զառաջին սէրն ձեր, որ ի տղայութեան փախուցեալ ի հայրասպան մարդախողխող հօրեղբարցն իւրոց՝ ապրեալ սնաւ յերկրիդ Յունաց, և ի ձէնջ թագաւորեալ տիրէր հայրենի աշխարհիս, սոյնպէս և զհաւատան որ ի Քրիստոս՝ ընկալեալ ի սուրբ եպիսկոպոսէն Հռովմայ, լուսաւորեաց զխաւարային կողմանս հիւսիսոյ. զոր և այժմ կամին ի մէնջ կորգել հանել խաւարասէր որդիքն արեւելից:

«Եւ մեք ի ձեր քաջութիւն արութեանըդ խիզախեալ, էր ինչ որ ընդդէմ դարձաք նոցա հրամանացն, և բազում այն է որ արդ առաջի պատրաստեալ եմք: Ընտրեցաք զմահ աստուածպաշտութեամբ քան զկեանս ուրացութեամբ. եթէ դուք ևս ի ձեռն առջիք զմեզ, ահա կրկին կենաց դիպեցաք: և ոչ մի անգամ մահու: Եւ եթէ սակաւիկ մի հեղգայք, գուցէ բազում և այլ աշխարհաց հասանիցէ տապ բոցոյ սորա»:

Եւ իբրեւ յանդիման եղեն մեծի թագաւորին, և ընթերցան զգիր պաղատանաց Հայոց աշխարհին և զյիշատակարանս նախնեացն, բազում մատենաք ի մէջ եկեալ ընթերցան՝ որ զնոյն ուխտ հաստատութեան ի ներքս գտանէին:

Եւ մինչդեռ երանելին Թէոդոս հարցանէր զամենայն սինկղիստոսն, և հնարս իրացն կամէր գտանել խաղաղութեամբ, և հոգ տանէր մեծաւ յօժարութեամբ՝ զի մի՛ եկեղեցիքն արեւելից յափշտակեսցին յանօրէն հեթանոսացն, ի նմին ժամանակի անդէն վաղվաղակի հասանէր վախճան կատարածի կենաց նորա, և կարի չար խափանումն լինէր գործոյն օգնականութեան:

Եւ թագաւորէ փոխանակ նորա Մար-

կիանոս կայսր, և ի ձեռն վատթար արանց խրատաւացն իւրոց ծառայից, Անատոլեայ՝ որ սպարապետն էր, և Փղորենտիոս ասորի, երկոքեան անարգք և վատթար արանց, միանգամայն և անաստուածք, ի նոցա բանս ելեալ թագաւորն, ոչ կամէր անսալ միաբան ուխտին Հայոց, որ ամենայն ուժովն իւրեանց ընդդէմ կացեալ էին չարութեանն հեթանոսաց: Իսկ անարիս այս լաւ համարէր պահել զուխտն հեթանոսաց վասն մարմնական խաղաղութեան՝ քան պատերազմակից լինել ուխտին քրիստոնէութեան: Վասն այսորիկ փութացաւ արձակեաց դեսպանս առ թագաւորն Պարսից գնոյն Փղորենտիոսն, և եմուտ ընդ նմա յուխտ հաստատութեան՝ ձեռնթափ լինել ի զօրացն Հայոց զօրու և զինու և ամենայն օգնականութեամբ:

Եւ իբրեւ այսպէս հաստատեցաւ, և հատաւ օգնականութիւն յուսոյ նոցա ի մարդկանէ, դարձեալ սուրբ եպիսկոպոսքն քաջալերել սկսան զանձինս և զօրսն Հայոց: Թէպէտ և հայէին յիւրեանց սակաւութիւնն և յերկոցունց թագաւորացն միաբանութիւն, ոչ ինչ վատասրտեալ դողային, այլ ըստ առաջին ուխտին խիզախէին և ասէին. «Պատրաստ եմք ի սպանանել և ի մեռանել.

գիւրին է Աստուծոյ սակաւութիւնը զբաղմաց
գործ գործել, և անարգօք զմեծամեծ իրս
կատարել»:

Թէպէտ և ոչ ունէին թագաւոր առաջ-
նորդ, և ոչ արտաքուստ օգնական զոք յօ-
տարաց, սակայն անձանց առաքինութեամբ
և սուրբ վարդապետացն մխիթարութեամբ՝
համագունդ ամենայն նախարարքն զօրօքն
իւրեանց յիւրաքանչիւր տանէ ի մի վայր
գային հասանէին վաղվաղակի. բազում և
այլ այրուծի՝ որ յարքունի տանէ անտի էր:

Եւ զամենայն զօրսն յերիս գունդս բա-
ժանեցին:

Զգունդն առաջին տային ցնեւրչապուն
Ռեմբոսեան, և գումարէին զնա պահապան
աշխարհին, մերձ ի սահմանս Ատրպատական
աշխարհին:

Եւ զգունդն երկրորդ տային ի ձեռն
Վարդանայ զօրավարին Հայոց՝ անցանել ընդ
սահմանս Վրաց ի վերայ մարզպանին Ճո-
բայ, որ եկեալ էր աւերել զեկեղեցիսն Ա-
ղուանից:

Իսկ զգունդն երրորդ տային ի ձեռն
Վասակայ իշխանին Սիւնեաց, որ ոչ ի բաց
կացեալ էր յուխտէն հեթանոսաց ըստ ներ-
քին խորհրդոցն իւրոց:

Ընտրեաց և առ նա ընդ իւր՝ զորոց
գիտէր զթուլութիւն հաւատոց նոցա.

Զիշխանն Բագրատունեաց զօրօք իւրովք:

Զիշխանն Խորխոռունեաց զօրօք իւրովք:

Զիշխանն Ապահունեաց զօրօք իւրովք:

Զիշխանն Վահեւունեաց զօրօքն իւրովք:

Զիշխանն Պալունեաց զօրօքն իւրովք:

Զիշխանն Գաբեղենից զօրօք իւրովք:

Զիշխանն Ուրծայ զօրօքն իւրովք:

Եւ զայլ բազում զօրս յարքունի տանէն
արկ յինքն, և գնեպունս ոմանս յայլմէ տոհ-
մէ: Եւ խորամանկ խաբէութեամբ դարանա-
մուտ լինէր յամուրս իւրոյ աշխարհին, ի
պատճառս կեղծաւորութեան՝ եթէ ընդ ճա-
պուկ անդր անցանէ ի վերայ գնդին Պարսից՝
հալածականս առնել յաշխարհէն Աղուանից:

Իսկ նա յամրածածուկ հաւալոցէն ձե-
պով դեռպանս արձակէր առ գունդն Պար-
սից. «Անա աւադիկ քակեցի զմիաբանու-
թիւն ուխտին Հայոց, և ընդ երիս կողմանս
գունդս գունդս քակեալ բաժանեցի: Զգուն-
դըն առաջին հեռացուցի ի կողմանս Հերայ
և Զարեանդայ. և գունդս երկրորդ ընդ իմով
ձեռամբ է, որոց ոչ ինչ տամ փաստ առնել
զօրաց արքունի: Եւ զայլ ամենայն որ այր

կռուոյ յաշխարհի աստ գտանէր՝ ցանեցի ցրուեցի ընդ ամենայն միջոցս աշխարհիս: Բայց զգունդն երրորդ արարի ընդ Վարդանայ յԱղուանս՝ սակաւածեռն և ոչ բազմաթիւ: Ե՛լ համարձակ ընդ առաջ նորա, և մի՛ զանգիտեր ամենեկին տալ պատերազմ. գիտեմ զի ի պարտութիւն մատնին առաջի քոյոյ մեծի զօրութեանդ»:

Զայս գրեաց և եցոյց մարգարանին՝ որում անունն էր Սեբուխտ: Իսկ նա իբրեւ լուաւ զայս ամենայն զքաջալերս ի Վասակայ, և ստուգեալ հաստատեաց ի միտս իւր՝ եթէ սակաւածեռն գնդաւ զայ սպարապետն Հայոց ի վերայ նորա, ոչ եկաց մնաց ի կողմանս Ճորայ. այլ կռուեաց զամենայն բազմութիւն զօրու իւրոյ, և փութանակի անցանէր ընդ մեծ գետն կուր անուն. և պատահէր նմա մերձ ի սահմանս Վրաց հանդէպ Սաղխաղ քաղաքի, որ ձմերոց էր թաղաւորացն Աղուանից: Անցանէր բաւանդակէր ամենայն զօրօք իւրովք. ռազմ արաբեալ զբոլոր մեծութիւն դաշտին ի ներքս փակէր. զինեալք և վառեալք ամենայն պատրաստութեամբ ի մարտ պատերազմի ընդդէմ գնդին Հայոց:

Իսկ քաջն Վարդան և ամենայն զօրքն

որ ընդ նմա էին՝ իբրեւ տեսին զբազմութիւն պատրաստութեան գնդին հեթանոսաց, հայեցան և յիւրեանց սակաւութիւնն. թէպէտ և կարի յոյժ նուագունք էին քան զնոսա, ոչ ինչ զանգիտեցին առ ի յոյժ բազմութենէն, այլ հասարակ միաբան համբարձին յերկինս զձեռս իւրեանց, աղաղակէին և ասէին.

«Դատեա, Տէր, զայնոսիկ ոյք դատին զմեզ. մարտիր ընդ այնոսիկ որ մարտնչինս ընդ մեզ. զինու և ասպարաւ քով օգնեա մեզ: Շարժեա և դողացո զգունդազունդ բազմութիւն անօրինացս. ցրուեա և վատնեա զչար միաբանութիւն թշնամեաց քոց առաջի քոյոյ փրկական մեծի նշանիս, և տուր ի ձեռն սակաւուցս զքաջութիւն յաղթութեան ի վերայ անհնարին բազմութեանս: Ոչ ի պարծանս անտի փառասիրութեան անօգուտ վաստակոց ինչ աղաչեմք, կամ յազահութիւն ընչասիրութեան զանցաւոր մեծութիւն կապտելոյ, այլ զի ծանիցեն և գիտասցեն ամենեքեան այնօքիկ որ ոչն հնազանդին սուրբ աւետարանին քարոզութեան, եթէ դու ես Տէր կենաց և մահու, և ի ձեռն քո է յաղթութիւն և պարտութիւն: զւ մեք պատրաստ եմք ի մեռանել վասն քո

սիրոյդ. և եթէ սպանանել ևս հասանէ զնոսա, ոչ եթէ մեզ ինչ, այլ ճշմարտութեանն եղիցուք վրէժխնդիրք»:

Եւ զայս ասելով՝ խուժը արարեալ յարձակէին, և զաջ թէն բեկեալ՝ զձախոյ կողմամբն արկեալ, սրոյ ճարակ զամենեւեան տային ընդ երեսս դաշտին, և փախստական առնէին մինչև յամուր տեղիս մայրեացն առ խորագոյն դարիւքն Լոփնաս գետոյ: Ուր ընդդէմ դարձեալ թագաւորազանց ոմանց Բաղասական արքայի, ընկեցին. զոմն ի ձիոյ ի նախարարացն Հայոց. ի զնոնցն Դիմաքսեհից զՄուշ սպանին, և զԳաղրիկ վիրաւորեցին:

Յայնմ տեղուջ դէտ ակն ի վեր ամբառնայր Արշաւիր Արշարունի, գոչէր առիւծաբար և յարձակէր վարադաբար, հարկանէր և սատակէր զՎուրկն քաջ զեղբայր թագաւորին Լփնաց, և զբազում համհարզս նորին ընդ նմին սատակէր: Եւ այնպէս ամենեքեան առհասարակ այր զախոյեան իւր յերկիր կործանէր: Եւ առ յոյժ յանդուգն յարձակմանն յոլովագոյն այն էր զոր գետամոյնս առնէին քան զանկեալսն սրոյ ի ցամաքի: Եւ ի բազմութենէ դիականցն անկելոց՝ յատակ ջուրք գետոյն յարին դառնային,

և ոչ գտանէր որ ամենեկին ի նոցանէ ապրեալ և թագուցեալ յանտառախիտ մայրիս դաշտացն: Բայց մի ոմն ի զօրականէ թշնամեացն՝ զինու հանդերձ ելեալ ինիւս երիվարին անցանէր ընդ մեծ գետն, մաղապուր պրծեալ ի պատերազմէն՝ գոյժ տանէր ի մնացեալ բուն բանակն, որք փախստական անկանէին ի մեծ շահաստանն:

Յայնմ ժամանակի զօրքն Հայոց կատարելով զմեծ գործ պատերազմին՝ ի դիակապուտս դառնային, ժողովէին զբազում աւար բանակին, և կողոպտէին զանկեալ դիակունսն. և կուտէին բազում արծաթ և ոսկի, զգէնս և զգարդս զարի արանց և զքաջ երիվարաց:

Դարձեալ յարձակէին ոչ սակաւ քաջութեամբ ի վերայ բերդիցն և քաղաքաց զոր ունէին Պարսիկքն յաշխարհին Ադուանից, հօրապէս մարանչելով և այրելով զամուրս արգելանաց նոցա, և գերամս երամս մոգացըն—զոր պատրաստական ածեալ աշխարհին գայթակղութիւն—սւր և գտանէին յամուրս ամուրս վայրացն, սրոյ ճարակ տուեալ՝ զնէին գէշ թռչնոց երկնից և գազանաց երկրի: Սրբէին գտեղիսն յամենայն

պղծագործ գոհիցն, և փրկեալ ազատէին զեկեղեցիսն յանհնարին նեղութենէն:

Եւ բազումք ի նախարարացն Աղուանից և յամենայն շինականացն, որք վասն աւնուանն Աստուծոյ ցրուեալ և վատնեալ էին յամուրս լերանց Կապկոհի, իբրեւ տեսին զաջողութիւն գործոյն զոր կատարէր Աստուած ի ձեռն զնդին Հայոց, գային ժողովէին և նոքա, և խառնէին ի զօրս նոցա. և միաբանք և հաւասարք կցորդք լինէին գործոյն նահատակութեան: Խաղային գնային այնուհետեւ ի վերայ պահակին Հոնաց, զոր ունէին բռնութեամբ Պարսիկքն. առնուին քանդէին զպահակն, և կոտորէին զգօրսն որ ի ներքս բնակեալ էին, և զգլուռն տային ի ձեռն Վահանայ՝ որ էր յազգէ թագաւորացն Աղուանից: Եւ յայսր ամենայն քաջութեան վերայ ոչ ոք անկեալ վիրաւորեցաւ ամենեկին ի նոցանէ, բայց ի միոյ երանելոյ որ կատարեցաւ նահատակութեամբ ի մեծ պատերազմին:

Եւ անդէն ի նմին տեղոջ գայրն որում զգլուռն յանձն արարին՝ զնոյն գեսպան արձակեցին յաշխարհն Հոնաց, և ի բազում յայլ ազգս բարբարոսաց որ համագործքն էին Հոնաց աշխարհին, բանս զնել ընդ նո-

սա և ուխտ հաստատել՝ անքակութեամբ ունել զմիաբանութիւնն: Իսկ նոքա իբրեւ զայն ամենայն լուսն, փութապէս վաղավաղակի հասանէին ի տեղին, և ականատեսք լինէին գործոյն յաղթութեան: Եւ ոչ ինչ յապաղեցին երգմամբ յուխտ մտանել ըստ կարգի իւրեանց օրինաց. յանձն առին և զերգումն քրիստոնէից՝ պահել ընդ նոսա հաստատութեամբ զմիաբանութիւնն:

Իսկ իբրեւ զայս կատարեցին և արարին իւրեանց մեծապէս հաստատութիւն, և դեռ անդէն ի տեղւոյն գետեղեալ էին խաղաղութեամբ, գլուխն հասանէր յաշխարհն Հայոց, զճակատ հարեալ և զօձիս պատառեալ վասն ապստամբին Վասակայ. «յետոս կացեալ յուխտէն քրիստոնէութեան և աւերեալ զբազում տեղիս Հայոց աշխարհին, մանաւանդ զձմերոցս արքունի, որ կայանք զօրացն էին, զԳառնին և զԵրամայիս և զԴրասխանակերտն՝ զմեծ Դաստակերտն, զՎարդանաշատն և զամուրն Օշական, զՓառախոտն, զՍարգեանսն, զՅոլակերտն աւան և զբերդն Արմաւրի, զԿուաշն աւան, զԱրուճն, զԱշնակն և զամենայն ոտն Արագածու, և զնահանգն Արտաշատու և զԱրտաշատն ինքնին զլիովին, և զամենայն գեւղս և ցաւանս որ

շուրջ զնովաւ էին, առեալ աւերեալ և հր-
ձիգ արարեալ, և դամենեցուն ձեր զընտա-
նիս փախուցեալ մերժեալ յիւրաքանչիւր
բնակութենէ: Չեռն արկեալ և ի սուրբ
եկեղեցիսն, տարեալ և զսուրբ սպաս եկե-
ղեցոյն սեղանոյ. գերի վարեալ զընտանիս
քահանայից, և զնոսին կապեալ և եղեալ ի
բանդի. և ինքն սփռեալ տարածեալ ատպա-
տակաւ աւերէ գերկիրն ամենայն: Եւ զուն-
դըն որ էր ի կողմանս Ատրպատականի՝ ոչ
ժամանեաց ձեռն տալ ի միջոց աշխարհին:
Եւ զօրքն որ անդ մնացեալ էին՝ խոյս
տուեալ յանօրինէն մերժեցան յեղը աշխար-
հին, և զեռ պահեն ընդ ձեզ զուխտ միա-
բանութեան սիրոյն Քրիստոսի: Բայց այն
որ ընդ նմայն էին՝ են ոմանք որ փախեան
յիւրաքանչիւր տեղիս, և բազումք այն են
որ զհետ մոլորեցան նորա ամբարշտութեանն»:

Չու արարեալ ի տեղւոյն անտի՝ դառ-
նալ անդրէն յաշխարհն Հայոց մեծաւ ստի-
պով և բազում աւարաւ և անչափ մեծու-
թեամբ, և անտրտում ուրախութեամբ երգս
ի բերան առեալ և ասէին ձայնիւ. «Սոստո-
վան եղերուք Տեառն, զի բարի է, զի յա-
ւիտեան է ողորմութիւն նորա. ո եհար
զազգս մեծամեծս և սպան զիշխանս հօրս,

զի բարի է, զի յաւիտեան է ողորմութիւն
նորա»: Եւ զայս սաղմոս երգելով մինչև ի
վախճան կատարեալ աղօթիւք փառատու-
թիւն սուրբ Երրորդութեանն մատուցանէին:
Անդ յանձանձէր ածէր զօրավարն զկաց և
զմնաց զօրականին առաջապահօք և վերջա-
պահօք, կողմապահօք ողջ և առողջ հասու-
ցեալ յաւուրս երեսուն մերձ ի սահմանս
հայրենի աշխարհին:

Ազգ եղև ուրացեալն Վասակայ և իշխա-
նացն որ ընդ նմա էին՝ քաջութիւն նահա-
տակութեան գնդին Վարդանայ յաշխարհին
Աղուանից, և միաբանութիւնն ևս Հոնաց:
Մինչև յանդիման եղեալ էին միմեանց,
զգիշեր մի օգնական գտեալ նորա՝ փախըս-
տեայ անկանէր յամուրս իւրոյ աշխարհին,
և այնպէս տագնապաւ մերժեցաւ. զգերի և
զաւարն զոր առեալ էր յԱյրարատ գաւառէ,
աղամայ զիւրն ևս ի վերայ եթող և փախեաւ:

Եւ քանզի ժամանակ ձմերայնուոյ հասեալ
էր, և զռոճիկս՝ թշնամեաց գնդին հարեալ
էր, ոչ կարէր զմիով տեղեաւ համագունդ
զօրսն դարմանել. այլ սփռէր տարածանէր
ընդ գաւառս գաւառս աշխարհին առ ի հան-
գիստ ձմերոցի: Պատուէր հրամանի տայր
պատրաստական լինել կազմութեամբ առ

ժամանակ գարնայնոյն: Եւ զսակաւս ի գընդէն յաւագ նախարարացն զործակից իւր թողեալ, բռնանայր ի վերայ՝ ունելով զթագաւորանիստ տեղիսն:

Եւ գունդս գունդս արձակէր յաշխարհըն Սիւնեաց, առնոյր և աւերէր զբազում գաւառս. և այնպէս ի նեղ արկանէր զնա և զամենայն զօրսն որ ընդ նմա էին, զի գէշս և զձիս մեռելոտի առ սովոյն վտանգի անխտիր ուտէին: Եւ բազում հարուածս հասուցանէին ի վերայ ուրացելոցն. մինչև ժողով սուրբ եպիսկոպոսացն և ամենայն ուխտ քահանայութեանն դառնապէս արտասուս ի ջուցանէին ի վերայ չարաչար վշտացելոցն, որ բոկ և հետի վարէին զարս և զկանայս փափկասունս, և բազում տղայք զբարի հարեալ ընկեցան յանցս ճանապարհաց:

Իբրև այս ամենայն աջողութիւն լինէր երկիւղածացն Աստուծոյ, ամենայն եպիսկոպոսունք և երիցունք պատուէր հրամանի տուեալ աշխարհին, զողջոյն ամիսն Քաղոց պահօք և աղօթիւք առնել խնդրուածս առ Աստուած, և զտօն պատերազմացն յաղթութեան խառնել ի սուրբ տօն յայտնութեանն Քրիստոսի, զի անխափան կացցէ մեծ յի-

շատակարանս այս ընդ աստուածային անանց տօնին:

Եւ զսոյն զայս ամենայն այցելութիւնս Աստուծոյ որ ի վերայ աշխարհին Հայոց մեծապէս երևեցաւ՝ զրեցին սուրբ եպիսկոպոսունքն և ետուն տանել յաշխարհն Յունաց ի մեծ քաղաքն առ սուրբ ուխտ եկեղեցւոյն. զի և նոքա աղօթս առնելով խնդրեսցեն յԱստուծոյ, որպէս սկսաքս՝ ի նմին և կատարեսցուք:

Եւ զոմն յառաջին կապելոցն Պարսկաց լուծեալ և ածեալ զառաջեալ նախարարացն, խօսէին ընդ նմա և ցուցանէին զամենայն վնասն որ եղև, կամ աշխարհացն աւերել, կամ զօրացն արքունի հարկանել, և կամ որ այլ իրք առաջոյ լինելոց էին: Եւ իբրև զայս ամենայն բովանդակ ցուցին նմա, միաբան լինէր ամբաստանութիւն երկոցունց կողմանցն՝ առաքինեացն և յետս կացելոց. որպէս զուր և տարապարտուց նեղեցան ի հայրենի օրինացն յետս կալ, և զխաբէութիւն ապստամբին Վասակայ, որպէս Հայոց բանիւ խաբեաց զթագաւորն, յանձն առնուլ զմոզութիւն. իբրև չէր ուրուք ընդ նմա բանս եղեալ, նա յանձնէ սուտակասպաս լինէր:

Իբրեւ լիով զայս ամենայն իմացուցին, արձակեցին զնա հրեշտակութեամբ յաղերս ապաքանութեան և ի հնարս հայթայթանաց, թերեւ կարացեն զեղբարս իւրեանց ի նեղութենէն զողանալ:

Այլ առ նա՝ անօրէնն Վասակայ զուգականքն յառաջագոյն հասեալ էին, պատմել զաղէտս տարակուսանացն զոր անցուցեալ էր ընդ զօրսն արքունի. և ամենայն ամբաստանութիւնն ի սուրբ ուխտ եկեղեցւոյն կրթեալ էր: Քանզի այն իսկ կամք էին անօրինին՝ եթէ զմիաբանութիւն եպիսկոպոսացն քակեսցէ ի նախարարացն. և զայս ոչ էր տեղեկացեալ տակաւին, եթէ հոգի և մարմին բաժանիցին առ ժամանակ մի՝ զոյ տեսանել ի բնութեանս, այլ որ սիրովն Աստուծոյ յուխտ մտեալ է՝ այսմ անհնար է լինել:

Արդ երթեալ այրն ի տեղի ձմերոցին, պատմեաց զայս ամենայն յականջս թագաւորին, շարժեալ զողացոյց, որ և յամենայն զօրութենէն պակասեալ գտաւ. մանաւանդ զի յարեւից պատերազմէն կորակոր և ոչ բարձրագլուխ էր դարձեալ: Իբրեւ ստուգեալ հաստատեաց ի վերջին հրեշտակէն որ եհաս առ նա, զամենայն փնտսս զիւր գործոցն

զխորհրդակցօքն արկանէր: Եւ անդէն շիջանէր ի բազմաբոց բորբոքմանէն. քանզի խրցաւ բերան չար խրատուցն որ անդադար յորդորէին զնա ի գործ դառնութեան: Խոնարհեցաւ ի բարձր հպարտութենէն, և զվայրենացեալ սիրտն դարձոյց ի մարդկային բնութիւն. հայեցաւ և ետես զինքն լի տկարութեամբ. գիտաց եթէ զամենայն զոր կամի առնել՝ ոչ կարէ կատարել. վասն այնորիկ և դադարեաց յանդուգն յարձակմանէն, և լռեցոյց զմոլեգնոտաբար գոչումն:

Եւ որ մեծաձայն բարբառով որոտայր, և ևս անաղին հրամանօքն զհեռաւորս և զմերձաւորս զողացուցանէր, սկսաւ քաղցր և աղերս բանիւք խօսել ընդ ամենեւեան և ասել. «Ձինչ ինչ փնտս գործեալ է իմ, և կամ զո՞ր յանցս յանցուցեալ կամ առ ազգս կամ առ լեզուս կամ առ անձն իւրաքանչիւր: Ո՞չ ահա բազում ուսմունք են յաշխարհիս Արեաց, և իւրաքանչիւր պաշտամունք յայտնի են. ո՞ երբէք նեղեաց պնդեաց դարձուցանել ի մի օրէնս մոգութեան. մանաւանդ վասն օրինաց բրիստոնէութեանն, որպէս հաստատուն և ճշմարիտ կացեալ են յիւրեանց դէնին, նոյնպէս և առ մեզ լաւագոյն քան զամենայն կեշտսն նոքա երևեալն

են: Եւ բիծ իսկ ոչ կարէ ոք դնել ընտրեալ օրինաց նոցա. այլ զոյգ և հաւասար համարիմ դենիս մագդեղանց, որպէս և յարգեալ իսկ էին նոքա առ նախնեօքն մերովք, զոր ես ինձէն իսկ յիշեմ առ հարբն իմով՝ որ նստէր ի մեծ գահոյս յայսմ:

«Յորժամ սկսաւ անդաճել և քննել զամենայն ուսմունս և հաստատութեամբ ի վերայ եհաս, առաւել վեհ գտանէր զօրէնս բրիստոնէից քան զամենեցուն. վասն այսորիկ մեծարեալք ելանէին ի Դրան արքունի, և առատաձեռն պարգևօք երահք լինէին ի նմանէ, և համարձակութեամբ շրջէին ընդ ամենայն երկիր: Նա և որ գլխաւորքն էին բրիստոնէից, զոր և եպիսկոպոսս անուանեն, ընծայից և պատարագաց արժանիս առնէր զնոսա՝ իբր հաւատարիմ ուսիկանս: Յանձն առնէր նոցա զհեռաւոր մարզան, և ոչ երբէք սխալ լինէր ի մեծամեծ իրացն արքունի:

«Եւ դուք զմի զայն երբէք ոչ յիշեցէք, այլ հանապազօր ձանձրացուցէք զլսելիս իմ, խօսելով զնոցանէ զամենայն չարութիւն: Տեսէք զի ետուք գործել ինձ զոր ինչ ոչ կամէի, և եղեն վնասք մեծամեծք ի սահմանս ի մէջ երկուց անհաշտ թշնամեաց: Եւ մեք դեռ ի հեռաւոր ճանապարհի, և ոչ

մի ինչ գործ ի պատերազմիս ի գլուխ երթեալ, և դուք աստէն յիմում տանս յարուցէք ի վերայ պատերազմ՝ որոյ չարագոյն ևս լինելոց է կատարածն իւր քան զարտաբին թշնամեացն»:

Զայս ամենայն և առաւել քան զսոյն խօսէր ընդ ամենայն աւագանին, և զվնասս յանցանայն արկանէր զմոգպետաւն և զմոգօքն: Եւ ամենայն վզուրկքն և պատուական նախարարք—որ նստէին յատենին և ունին դնէին յեղյեղուկ լեզուի նորա—ամաչեցեալ կորանային և ընդ երկիր պըշնուին, և զգլուխ ի վեր ոչ կարէին համբառնալ:

Բայց սակաւք ի նոցանէ զմիտս հաճելով՝ ասէին զայս. «Այո, արքայ քաջ, արքայից արքայ, այդ այդպէս է որպէս ասացերդ, և արդ կարես զամենայն ուղղութեամբ նուաճել. չիք ինչ այն որ ըստ քո կամսդ արտաքս կարէ ելանել. զի տուեալ է քեզ աստուածոցն, զի զամենայն զոր և կամիս՝ կարես առնել: Մի նեղեալ տաղնապիր յանձն քո և հարկաներ զմիտս մեր ամենեցուն. թերեւ և դիւր իցեն հնարք իրացն կատարածի: Երկայնամիտ լեր, և համբերութեամբ թողացո մարդկանդ ան-

դրէն զքրիստոնէութիւն, և դոքօք զստամբակսն ածցես ի հաւանութիւն»:

Հաճոյ թուեցան բանքն առաջի թագաւորին. և անդէն վաղվաղակի կոչէր զառաջեալ յամենայն ազգացն որ ունէին զքրիստոնէութիւնն, որ ի զօրու նորա էին, և բռնաբար արգելեալ էր զնոսա, զի մի՛ ոք իշխան լիցի յանդիման պաշտել զԱստուած: Քանզի որ ընդդէմ կացին՝ չարչարեաց և արգել ի նոցանէ զյայտնի պաշտօնն, և ոմանց ոմանց ակամայ երկիր ետ պագանել արեգական, և նստոյց ի սուգ տրտմութեան զամենայն զօրականն. իսկ այն օր հրամայէր անդրէն համարձակութեամբ ըստ առաջին կարգին հաստատուն կալ յօրէնս քրիստոնէութեանն: Իսկ որք յանցաւորքն էին՝ ոչ կամէին վաղվաղակի առանց մեծի՝ ապաշխարութեանն գալ և խառնել ի կարգ քրիստոնէութեան, հրամայէր թագաւորն՝ զի բռնի կալցին և տարցեն յեկեղեցին իւրեանց: Եւ երիցանցն համարձակէր, որպէս զիարդ և գիտիցեն՝ ըստ կարգին իւրեանց արացն: Եւ զհատեալ ոռճիկսն կարգէր անդրէն իւրաքանչիւր, և զարգելեալ բազմականսն ի նոցանէ՝ ի տեղի հրամայէր մատուցանել, և հանապազորդ յարքունիս մտանել ոչ արգե-

լոյր զնոսա. և զամենայն որ զիարդ և կարգեալ էին յառաջագոյն՝ անդրէն յօրինէր: Սոնարհէր և խօսէր ընդ նոսա սիրով ըստ առաջին սովորութեանն:

Եւ իբրեւ զայս ամենայն արար և կարգեաց, յանդիման նոցա թողութեան հրովարտակա առաքէր ընդ ամենայն երկիր իշխանութեան տէրութեան իւրոյ վասն քրիստոնէից:

«Եթէ ի կապանս ոք կայցէ, արքունի հրամանաւ արձակեալ լիցի. և եթէ ինչք՝ ուրուք յափշտակեալ իցեն, դարձցին անդրէն: Այնպէս և երկիրք, եթէ հայրենիք, եթէ պարզեականք և եթէ քսակազինք, և հանեալ ուրուք իցէ, հրամայեցաք զի դարձցին»:

Եւ իբրեւ այսմ ամենայնի զնոսա տեղեակ առնէր, խնդրէր ի նոցանէ վկայութիւն հաւատարմութեան յերկիրն Հայոց, և երգմամբ յուխտ մտանէր առաջի նոցա՝ հաստատութեամբ ամենայն մեծամեծաց իւրոց, եթէ «Ոչ ինչ յիշեցից ամենեկին զքէն վրիժուցն խնդրելոյ: Որպէս ունէիք յառաջ ճշմարտութեամբ զօրէնս ձեր, այսուհետեւ առաւել կալարուք. բայց միայն ի ծառայութեանէ մերմէ մի՛ ելանէք»:

Զայս ամենայն գրէր և ցուցանէր յեր-

կրին Հայոց և ի բազում յայլ աշխարհս՝ որ ունէին զօրէնս քրիստոնէութեան. և ինքն գաղտ խորամանկեալ փութացեալ դեսպանս առաքէր առ Մարկիանոս կայսր: Եւ իբրեւ ստուգեալ ճշմարտեաց՝ եթէ Հռոմք ի բաց կացին ձեռնառլ լինել քրիստոնէութեանն ոչ զօրու օգնականութեամբ և ոչ այլ իրօք, դարձեալ անդրէն ի նոյն յառաջին կարծիս մոլորութեանն շրջեցաւ: Զանյաջողութիւն իրացն ի ձեռն իւրոց պաշտօնէիցն համարէր. և այնպէս ածէր զմտաւ՝ եթէ ըստ առաջին կարծեացն կատարեցից զամենայն:

Իսկ Հայք թէպէտ և ընկալան զգիրն խաբեբայ ողորանաց թագաւորին, որ ի վերոյ ունէր գաւետիս կենաց և ի ներքոյ ըզդառնութիւն մահու, զարմացեալ էին ընդ թերի խորհուրդսն. ասէին ցմիմեանս. «Քանի՛ լիբբ է խորամանկ խաբէութիւն նորա, զի երկիցս և երիցս զփորձ առեալ կշտամբեցաւ և ոչ ամաչէ: Եւ տեղեակ եղեալ մերոյ անքակ միաբանութեանս, տակաւին լրբի և լինի. զհետ մտեալ՝ կամի զմեզ լքուցանել:

«Իսկ հաւատասց՞ւք անհաստատ հրամանի նորա. զո՞ր բարեգործութիւն տեսաք առ ամենայն եկեղեցիս որ են յաշխարհին Պար-

սից: Զի որ ինքն իւր չար է, այլում բարի ոչ կարէ լինել. և որ ինքն ընդ խաւար գնայ, այլում ոչ առաջնորդէ ճշմարտութեան լուսով: Որպէս զի չիք յանիրաւութենէ արդարութիւն, այսպէս և ոչ ի ստութենէ ճշմարտութիւն, սոյնպէս և ի խռովասէր մտաց՝ ակնկալութիւն խաղաղութեան:

«Այլ մեք ապրեալքս զօրութեամբն Աստուծոյ, և հաստատեալք հաւատովքն ի յոյսն Քրիստոսի, որ եկն և էառ ի սուրբ Կուսէն զմարմին մերոյ բնութեանս և միացեալ անբաժանելի աստուածութեամբն՝ ընկալաւ զչարհարանս մերոյ մեղաց ի յիւր մարմինն, և նովին խաչեցաւ և թաղեցաւ և յարուցեալ երևեցաւ բազմաց, և վերացաւ յանդիման աշակերտացն առ Հայր իւր, և նստաւ ընդ աջմէ զօրութեանն, զսոյն հաւատամք Աստուած ճշմարիտ, և նմին ակն ունիմք, որ փառօք Հօր և զօրութեամբ գայ յարուցանել զամենայն ննջեցեալս, և նորոգել զհնութիւն արարածոց, առնել համառօտս յաւիտենից ի մէջ արդարոց և մեղաւորաց:

«Ոչ պատրիմք իբրեւ զտգայ, և ոչ մոլորիմք իբրեւ զանտեղեակս, և ոչ խաբիմք իբրեւ զտգէտս, այլ պատրաստ եմք ամենայն փորձութեանց: Եւ աղաչեմք զԱստուած, և

անդադար խնդրեմք ի բազում ողորմութենէ նորա, զի յորում սկսաք՝ ի նմին և կատարեսցուք քաջութեամբ, և ոչ վատութեամբ: Զի արդ արևելք և արևմուտք զիտացին զձեր աստուածամարտդ լինել, և զմեզ ի զուր սպանանել ի վերայ ամենայն վաստակոցն մերոց: Վկայեն մեզ երկինք երկնաւորօք և երկիր երկրաւորօք, եթէ չեմք ինչ մեղուցեալ ի միտս մեր անգամ. և ի վերայ պարգևաց և բարիս առնելոյ մեզ՝ զճշմարիտ կեանս կամիք հանել ի մէնջ, որում չիք հնար, և այլ մի՝ լիցի:

«Իսկ արդ հաւատասցո՞ւք անարժան բերանոյ նորա, որ ստիպէր չարաչար յուրացութիւն, և այսօր առանց մի ինչ բարիս գործելոյ լինիցի՞ նա քարոզիչ աւետեաց: Եւ որ հայհոյէրն զԲրիտոս, և ուրացուցանէր ի նմանէ հաւատացեալս, այսօր ակամայ խոստովանութեանն ոչ կարեմք վաղվաղակի յանձն առնուլ: Եւ որ երդնոյրն ի սնոտի պաշտամունս իւրոյ մոլորութեանն՝ անցուցանել զամենայն չարչարանս ընդ պաշտօնեայս եկեղեցւոյ, արդ եկեալ զողանալով զոհութիւն մատուցանէ, և այնու կամի զամենայն չարութիւն իւր ի մեզ հեղուլ:

Ոչ այդմ հաւատամք, և ոչ զսուտ հրամանդ յանձն առնումք»:

Իսկ նա իբրև զիտաց՝ եթէ ոչ կարեմքակել զհաստատութիւն միաբանելոցն, յայնժամ քակեաց յինքենէ զձերն լի դառնութեամբ, յորում հանգուցեալ էր սատանայ զօրութեամբ իւրով, և բազում գործեալ էր նորա նախճիրս. որոյ կերակուր կամաց իւրոց էր ի մանկութենէ անարատ մարմին սրբոց, և ըմպելի անյագութեան նորին՝ արիւն անմեղացն: Յաւելոյր ևս ի վերայ չարութեան նորա և զիւր մահաբեր հրամանն՝ զունդս զունդս յամենայն աշխարհացն գումարէր ընդ նմա, և բազում երամակս փղաց յղէր ընդ նմա:

Հասեալ մերձ ի սահմանս Հայոց՝ մտանէր ի քաղաքն Փայտակարան, և զգօրսն ամենայն սփռէր տարածանէր շուրջ զքաղաքան առ ի զգուշութիւն պատրաստութեան իւրոյ չարահնար խորհրդոցն: Եւ յամուր որջն մտեալ հին վիշապն չարաթոյն, և բազում կեղծաւորութեամբ զինքն թաքուցանելով յաներկիւղութիւն, հեռաւորացն ահագին ձայնիւ սաստէր, և ի մերձաւորսն իբրև զօձ սողալով փչէր: Սա էր իշխան և հրամանատար ամենայն տէրութեանն Պար-

սից, որում անուն էր Միհրնէրսեհ. և չէր
որ ամենեւին՝ որ իշխէր ըստ ձեռն նորա
եկանել. Եւ ոչ միայն մեծամեծք և փոքունք,
այլ և ինքն թագաւորն հրամանի բերանոյ
նորա անսայր. որոյ և ձախող իրացն իսկ
բուռն հարեալ էր նորա:

ՉՈՐՐՈՐԴ ՅԵՂԱՆԱԿ

ԵՐԿՊԱՌԱԿՈՒԹԻՒՆ ԲԱԺԱՆԵԼՈՅՆ

Ի Ս Ո Ւ Ր Բ Ո Ւ Խ Տ Է Ն

Մինչև ցայս վայր ոչ ինչ կարի գան-
գիտէի պատմել զհարուածս ազ-
գիս մերոյ՝ որ յարտաքին թշնամեացն ճըշ-
մարտութեան չարաշար յարեան ի վերայ
մեր. որք սակաւագոյնք հարին զմեզ, և յո-
լովագոյնք հարեալ գտան ի մէնջ, քանզի
գեռ ևս միաբանք և հաւասարք էաք: Թէ-
պէտ և ոմանք ի ծածուկ ունէին գերկմաու-
թիւն նենգութեանն, սակայն յաչս արտաք-
նոցն ահաւոր երևէր միաբանութիւնն. որ-
պէս յերկուս և յերիս տեղիս ոչ կարացին
կալ առաջի:

Արդ յայսմ հետէ և անդր, ուր սպրդեալ
անկանի երկպառակութիւն ի ներքս, ընդ
քակել միաբանութեանն՝ և երկնաւոր առա-

քինութիւնն. հեռանայ. և անձնընտիրք լինելով՝ յոյժ բազմանայ լալումն ողբոյս: Քանզի հատեալ անկան անդամքն՝ որ յառաջագոյն սորուն սուրբ մարմնոյս էին, վասն որոյ դառնայ մարդ յարտասուս առաջի մերձակայ դիականն. եւս առաւել ընու դառնութեամբ ի վերայ այնորիկ որ յոգի և մարմին առ հասարակ դիակնանայ: Եւ եթէ ի վերայ միոյ անձին այսպէս, սրչափ ևս առաւել ի վերայ ողջոյն ազգի միով:

Այլ յայսմ տեղուջ ոչ միայն ի վերայ միոյ ազգի է ողբումնս մեր, այլ ի վերայ ազգաց և աշխարհաց. զոր և յառաջ մատուցեալ ասացից ըստ կարգի, թէպէտ և ոչ խնդութեան մտօք: Ահա ակամայ նշանադրեմ զբազումս որ կորեան ի ճշմարիտ կենացն իւրեանց, և պատճառք եղեն և այլոց բազմաց կորստեանն, ոմանց՝ երեւեացս միայն, և այլոց՝ երեւեաց և աներևութից: Եւ այն՝ եւս չար է քան զամենայն. դուռն՝ զոր բացին կորստեան՝ Աստուծոյ միայն կարողութիւն է փակել զնա. այլ ըստ մարդկան սահման՝ ահա անցեալ է հնար:

Այս անօրէն Միհրներսեհ, քանզի յառաջագոյն ստուգեալ գիտէր զամբարշտութիւնն Վասակայ, և յայնմ ժամանակի ևս յղէր և

կոչէր զնա առ ինքն: Որպէս նորա իսկ յառաջագոյն զատեալ և որոշեալ էր ի միաբանութենէն Հայոց, եկն և յանդիման եղև. և ստուգէր զիւր հաւատարմութիւնն և զՀայոց անիրաւ ապստամբութիւնն: Յաւել և պատմեաց ևս առաւելաբանութեամբ զոր ինչ ոչ էր գործեալ Հայոց, և կամէր ընտանեբար ընդ միտ մտանել անօրինին:

Բայց նա թէպէտ և ի ներքոյ յոյժ զբարովէր զնա, այլ արտաքին դիմօք մեծաբեաց, և եղ. առաջի նորա զմեծամեծ պարգևս երկրաւորս: Եւ խոստացաւ նմա իշխանութիւն աւելի քան զոր ունէրն, և հայեցոյց զնա ի կարծիս անտիս՝ որ ի վեր էր քան զիւր տէրութիւնն. իբր թէ անկիցէ նմա հառանել մինչ ի թագաւորական վիճակն. բայց միայն հնարս իրացն խընդրեսցէ, թէ սրպէս քակտեսցի միաբանութիւն ուխտին Հայոց, և թագաւորին կամքն կատարեսցին յաշխարհին:

Եւ իբրև յանձն էառ զամենայն ինչ՝ երթալ զկնի կամաց նորա, գիտաց և ծերն դառնացեալ եթէ թմրեալ և ցնորեալ և քակեալ է ի հաստատութենէ միաբանելոցն. յոյժ միխթարեցաւ ի միտս իւր տրտմեալս, և տծ զմտաւ՝ թէ և զամենեսեան այսպէս

կարիցեմք որսալ յանգիւտ կորուսան: Եւ իւրոյ հնարագիտութեանն տայր զանիմատութիւն առնն. և այնմ ոչ էր տեղեակ՝ թէ նա իւրովի զիւր անձն զատեալ և որոշեալ է ի սուրբ եկեղեցւոյն, հեռացեալ և օտարացեալ ի սիրոյն Քրիստոսի:

Քանզի մոռացօնք եղեն նմա զալուստ Որդւոյն Աստուծոյ, և ոչ յիշեաց զքարոզութիւն սուրբ աւետարանին. և ոչ ի սպառնալեացն զանգիտեաց, և ոչ յաւետիսն միսիթարեցաւ: Ուրացաւ զաւագանն որ յըղացաւ զնա, և ոչ յիշեաց զընկալուչ սուրբ Հոգին որ ծնաւ զնա: Անարգեաց զմարմինն պատուական՝ որով սրբեցաւն, և առ ոտն եհար զարիւնն կենդանի՝ որով և քաւեցաւն ի մեղաց: Զնջեաց զգիր որդէգրութեանն, և իւրովք ձեռօք խորտակեաց զհաստատուն կնիք մատանւոյն: Եւ ի թուոյ երանելեացն, և ապստամբեցոյց ընդ իւր զբազումս:

Զեռն արկ կամակորութեամբ և եմուտ յորդէգրութիւն գիւսպաշտութեանն, և եղև աման չարին, և ելից զնա ոտտանայ ամենայն խորամանկութեամբ: Ի ձեռն էառ իբրև զվահան, և ագաւ զնա իբրև զգրահա, և եղև իբր զինուոր կատարեալ կամաց նորա: Մարտեաւ հնարիւք ընդ իմաստունս,

և յոյժ խորագիտութեամբ ընդ գիտունս, յայտնի ընդ անմեղս, և ի ծածուկ ընդ խորհրդակնս. ձեռն էարկ և եհան զբազումս ի գնդէն Քրիստոսի, և խառնեաց ի գունդս գիւաց: Եւ ի բազում յայլ տեղիս գողաբար սողեցաւ և եմուտ իբրև զօձ ի մէջ ամրացելոցն. և խրամ հատեալ յափշտակեաց և էառ և եհան յայտնութեամբ զբազումս յազատաց և զբազմագոյնս ի շինականաց, և զայլ ոմանս յանուանեալ քահանայից:

Որոց անուանքն են այս՝ գործակցաց նորա.

Իշխանն Ռըշտունեաց՝ Արտակ անուն.

Իշխանն Խորխոռունեաց՝ Գաղիշոյ անուն.

Իշխանն Վահեւունեաց՝ Գիւտ անուն.

Իշխանն Բագրատունեաց՝ Տիրոց անուն.

Իշխանն Ապահունեաց՝ Մանէճ անուն.

Իշխանն Գաբեղենից՝ Արտէն անուն.

Իշխանն Ակէոյ՝ Ընջուղ անուն.

Իշխանն Ուրծայ՝ Ներսէն անուն.

Իշխանն մեւս ևս Պալունեաց՝ Վարազշապուն անուն.

Սեպուն մի Ամատունեաց Մանէն անուն.

Բազում և այլ ազատ մարգիկ, որ Ոստանիկսն անուանեն՝ յարքունի տանէ:

Եւ բովանդակ զիւր բոլոր աշխարհն

ապստամբեցոյց յուրացութիւն, ոչ միայն ըստ աշխարհիկ բազմութեանն, այլ և զբազումս յուխտէ եկեղեցւոյն. մանաւանդ սուտ երիցամբքն՝ որով գործէր զչարիւն. երէց մի Զանգակ անուն, երէց մի Պետրոս անուն, սարկաւագ մի Սահակ անուն. զորս յղէր առ անմեղ մարդիկ, խաբէր և պատրէր. սուրբ աւետարանուն երդնուին և ասէին, եթէ «Ի թագաւորէն շնորհեսցի ամենեցունց քրիստոնէութիւնդ»։ Եւ այսպէս խորամանկութեամբ հանէին զբազումս ի սուրբ միաբանութենէն, ածէին և խառնէին ի գունդս ուրացողացն։

Եւ ժողովեաց զամենայն գայթակղութիւն, և արար գունդ զօրաց բաղմաց. զըրեաց և եցոյց զբազումս ի նոցանէ յականէ յանուանէ մեծ հազարապետին, և զիւր քաջութիւն արութեանն, մեծապէս պարծելով՝ սրպէս աշակերտեաց ի մոլորութիւն խաբէութեան, և բաժանեալս և երկցեզս երևեցոյց զգօրսն Հայոց։

Եւ իբրեւ այս ամենայն չարիք յաջողեցան նմա, քակեաց և զմիաբանութիւն աշխարհին Վրաց ի Հայոց, և Աղուանիցն ոչ ետ յառաջ խաղալ. և զաշխարհն Աղանեաց ըստ նմին իսկ օրինակի յետս կալաւ։

Գրեաց հրովարտալ և աշխարհին Յունաց, ցուցանելով նոցա այլ ընդ այլոյ ստութեամբ, առ այլ մի, որոյ Վասակ անուն էր, յայնց Մամիկոնենից՝ որ կան ի ծառայութեան Յունաց։ Եւ ի թշուառութեան ժամանակին այրն այն սպարապետ էր ստորին Հայոց, և հաւատարիմ զօրացն Հոռովմոց ի սահմանին Պարսից, և արտաքոյ էր օրինացն Աստուծոյ գործովք իւրովք։ Եզիտ այս Վասակ զայն Վասակ իւր գործակից ի մեծամեծ չարիւն՝ յոր միաբանեցին երկոքեանն։

Գրէր նա և ցուցանէր հանապազօրդ, իբր թէ ամենայն Հայք զինի իւր միաբանեցին. Եւ զնոյն զիւր մեծաւ զգուշութեամբ ներքին Վասակն տայր տանել ի թագաւորանիստ քաղաքն կայսեր. մինչև զսուրբ եպիսկոպոսացն զմիտս ևս ուծացոյց ի նոցանէ, և զամենայն զօրսն Յունաց յերկբայս արար յուխտէն։

Մանաւանդ զի ի ձեռն սուտ քահանայիցն պատրէր և խաբէր իբրեւ ճշմարիտ մարդովք. աւետարան հանդերձ խաչիւ տայր տանել, և զիւր զամենայն սատանայական ստութիւնն նոքօք ծածկէր։ Դնէր զինքն յառտուածպաշտութեան կարգի, և զամենայն կողմ ուրացելոցն. առաւել զինքն հաւաստէր

հաստատուն քան զամենայն զօրան Հայոց. երդնոյր և հաստատէր, ևս և զամենայն հրամանս թողութեան յարքունուստ ցուցանէր:

Այն էին և կամք Յունաց աշխարհին, լսել զայն ախորժութեամբ. այլ ի ձեռն նորա առաւել ևս ինոյն յեղեալ տապալեցան:

Սոյնպէս առնէր և ընդ ամենայն կողմանս ամրականաց աշխարհին, ի Տմորիսն և ի Կորդիսն, յԱրցախ և յԱղուանսն, ի Վիրս և յաշխարհն Ռադտեաց. յղէր պնդէր՝ զի ասպնջականութեան ոք արժանի մի՛ արասցէ:

Եւ ըստ մեծի չարութեան նորա առաւել ևս ժամանակն երբեր նմա զյաջողութիւն իրացն. զի ամենեկն արտաքուստ օգնական ոք ոչ գտաւ գնդին Հայոց, բաց յայնց Հոնաց՝ որոց բանս եղեալ էր: Սակայն և վստն նոցա կուտեաց զբազում այրուծին Արեաց, արգել և փակեաց զգրունս ելի նոցա. քանզի ոչ տայր դադար ամենեկն թագաւորին Պարսից, այլ յղէր և կոչէր զգունդս բազումս ի սրահակն Ճորայ և զՎրաց աշխարհին բովանդակ գումարէր, զզօրսն Լփնաց և զՃղբաց, և զՎասոն, զԳաւն և զԳղուարն և զՍրսանն և զՀեճմատակն, զՓասխն և զՓոսխն և զՓիւքուան և զա-

մենայն զօրսն Թաւասպուրանն, զԼեռնայինն և զԳաշտայինն, և զամենայն ամրակողմն լեռանցն: Էր զոր կարասեալ, մեծաւ պարգևօք և առատաձեռն բաշխելով զգանձան արքունի, և էր զոր հրամանաւ թագաւորին սաստիւ տագնապէր:

Զայս ամենայն իբրեւ արար և կատարեաց ըստ հրամանի թագաւորին, օր ըստ օրէ գրէր և ցուցանէր մեծ հազարապետին Պարսից, որ զօղեալ և թաքուցեալ էր ի քաղաքն Փայտակարան: Համարձակեցաւ այնուհետև և նա ցուցանել զինքն բազում ազգաց. էր որոց ահ արկանէր, և էր որոց սիրով պարգևս բաշխէր: Կոչէր առ ինքն զՎասակ, և որք ընդ նմա իշխանքն ամենեքեան, բազում պարգևս շնորհէր նոցա յարքունուստ, և զօրացն որ ի նորա բանի էին: Տարեալ էր զառաջեալ և զուրացեալ երկցունան. ցուցանէր, հաստատէր և յայտ առնէր, եթէ սոքօք որսացայց գնոսա՝ քակտել ի միաբան ուխտէն: Իսկ հազարապետն իբրեւ զայն լսէր՝ յոյժ շնորհակալ լինէր երկցանցն, և յոյս առաջի դնէր նոցա. «Եթէ լիցի մեր յաղթութիւնդ զայլոց քահանայից կեանս դոցա շնորհեցից, և զմեծ վաստակ դոցա ցուցից թագաւորին»:

Եւ այսպէս շարժեաց և շփոթեաց զաշխարհն Հայոց, մինչև զբազում եղբարս հարազատս քակեաց ի միմեանց. ոչ եթող միաբան զհայր և զորդի, և ի մէջ խաղաղութեան արար խռովութիւն:

Եւ անդէն իսկ յիւրում աշխարհին եղբորորդիք երկու էին նորա ի սուրբ ուխտին առաքինութեան. զրեաց և եցոյց վասն նոցա յարքունիս, և էառ իշխանութիւն ի վերայ կենաց նոցա, մերժեաց և եհան զնոսա յաշխարհէն, զի մի՛ այլ դարձցին անդրէն: Հալածեաց և փախոյց զամենայն միայնակեացս աշխարհին, ոյք հայհոյէին զանդարձ ամբարշտութիւն նորա: Արար և կատարեաց զամենայն չարիսն ընդդէմ ճշմարտութեանն. և զոր ինչ ոչ գիտէին անօրէն հեթանոսքն՝ իմացուցանէր նոցա, և վասն ուխտին քրիստոնէութեան՝ եթէ սրպէս հնարիւք կարացէ բառնալ յաշխարհէն Հայոց:

Զայս ամենայն չարիս իբրև ետես ի նմա Մինընբերսեհ, քան յանձն իւր՝ առաւել ի նա էր յուսացեալ: Հարցանէր և ստուգէր՝ թէ քանի՛ այր կայ ի Հայոց աշխարհին ի գնդին վարդանայ ընդ ամենայն բազմութիւնն: Իբրև լուաւ ի նմանէ՝ թէ աւելի քան զվաթսուն հազար են, խնդրէր ևս տեղեկութիւն

վասն իւրաքանչիւր անձին քաջութեան, և կամ քանի՛ այն ոք իցեն որ սպառազէնքն իցեն, և կամ քանի՛ այն ոք իցեն որ մերկ առանց զինու աղեղնաւորք իցեն. սոյնպէս և վասն վահանաւոր հետեակցացն:

Եւ իբրև լուաւ զթիւ համարոյ բազմութեանն, առաւել ևս փութացաւ ուսանել՝ թէ քանի՛ք իցեն պարագլուխք քաջ նահատակացն, զի երիս ընդ միոյ պատրաստեսցէ առ մի մի ի նոցանէ. թող զայլն ամենայն: Այլ և զբօշից անգամ իւրաքանչիւրոց տեղեկանայր ի նմանէ. և թէ քանի՛ գունդ զգորսն բաժանիցեն, և ո՞ր ոք ի նոցանէ սաղարք լինիցին, և ո՞ր գորագլուխ յորմէ՝ կողմանէ յռազմ՝ մտանիցէ, և զինչ անուանք իւրաքանչիւր համհարգացն իցեն, և քանի՛ փողահարք ի մէջ գնդին ձայնիցեն: Ղակի՞շ գործիցեն արդեւք, եթէ արձակ բանակեսցին. ճակատ առ ճակատ գործիցեն, եթէ համագունդ ընդ մի տեղի գրդիցեն: Ո՞ր ոք ի նոցանէ յերկբայս կայցէ, և կամ ո՞ր ոք ի նոցանէ զանձն ի մահ դնելով գուն գործիցէ:

Եւ իբրև զայս ամենայն տեղեկացաւ ի նմանէ, կոչէր զամենայն գորագլխեանն, պատուէր հրամանի տայր ամենեցուն յանգիման նորա, զի խրատու նորա լուիցեն

ամենեքեան: Եւ զամենայն զօրան զօրագլուխօքն հանդերձ յանձն առնէր առն միում յաւագացն՝ որում անուն էր Մուշկան Նիսալաւորո:

Եւ ինքն խաղայր անդէն գնայր յերկիրն արևելից. և յանդիման եղեալ մեծի թագաւորին, պատմէր զամենայն անցս իրացն, զիւր հնարաւոր իմաստութիւնն և զվասակայ խաբեբայ պատրանս հայթայթանացն. որպէս զառաջինն զիւր զամբարշտութիւնն կամեցաւ ծածկել այնու՝ զի քակեալ երկպառակեաց զգունդն Հայոց:

Իբրև լուաւ զայս ամենայն թագաւորն ի բերանոյ մեծ հազարապետին, դառնացաւ յանձն իւր, և ասէ անսուտ երդմամբ. «Եթէ ապրեսցի անօրէնն այն ի մեծ պատերազմէն, մեծաւ անարգանօք տամ ըմպել նմա զբաժակն դառնութեան մահու»:

ՀԵՆՐԵՐՈՐԷ ՅԵՂԱՆԱԿ

ՅԱՐԶԱԿՈՒՄՆ ԱՐԵՒԵԼԵԱՅՅ

Մեծ է սէրն Աստուծոյ քան զամենայն մեծութիւն երկրաւոր. և այսպէս աներկեւդս առնէ զմարդիկ՝ իբրև զանմարմին զօրս հրեշտակաց. որպէս անդրատին ի սկզբանէ, է տեսանել զբազումս բազում անգամ ի բազում տեղիս: Մարդիկ, որ սիրոյն Աստուծոյ իբրև զինու վառեալք էին, ոչ ինչ խնայեցին զանգիտելով իբրև զանարի՝ գոլով վատասիրտք, կամ ի մահ անձանց, կամ՝ յափշտակութիւն ընչից, կամ ի խողխողումս սիրելեաց, կամ ի գերութիւն ընտանեաց, ելանել ի հայրենի երկրէն և անկանել ի սարկութիւն յօտարութեան. առ ոչինչ համարեցան զայս ամենայն անցս չարչարանացն. այլ միայն միաբան կալ ընդ Աստուծոյ, զի ի նմանէ միայն մի՛ գերի ելցեն. և ամենայն երևելի մեծութեանս զնա

բաւական համարեցան՝ ընտրեալ ի միտս իւրեանց: Եւ զուրացութիւնն մեռելութիւն վարկանէին, և զմահ վասն Աստուծոյ՝ անանց կենդանութիւն, և ծառայել յերկրի՝ ազատութիւն կենաց իւրեանց, և ընկենդուզանձինս յօտարութիւն՝ ընդ Աստուծոյ գիւտից:

Որպէս յայսմ ժամանակի տեսաք աչօք մերովք, զի զնոյն նահատակութիւն նահատակեցաւ և աշխարհս Հայոց:

Քանզի իբրև ետես մեծն Վարդան գերկառակութիւն աշխարհին իւրոյ, ոչ ինչ թերահաւատութեամբ զանգիտեաց: Թէպէտ և ստուգեալ գիտաց զբազմաց այլոց ևս գերկամութիւն՝ որ դեռ ևս ընդ նմա միաբանեալք էին, քաջալերեցաւ յանձն իւր և քաջալերեաց զգօրսն իւր. քանզի ինքն իսկ բռնացեալ ունէր զթաղաւորանիստ տեղիսն միաբանութեամբ նախարարացն, որ ոչ քակեցան ի սուրբ ուխտէն: Հրաման տուեալ ամենայն զօրացն ժողովել յԱրտաշատ քաղաք, փոխանակ յետս կացելոցն որ ելին զհետ իշխանին Սիւնեաց, զեղբարս կամ զորդիս կամ զեղբարցն որդիս ի տեղի նոցա մատուցանէր, և զիւրաքանչիւր զօրս տայր

նոցա, զի դեռևս ինքն ունէր զամենայն աշխարհն:

Եւ փութով ամենեքեան ի տեղի պատերազմին եկեալ հասանէին իւրաքանչիւր զօրօք և ամենայն պատրաստութեամբ, նոքա և որ բունքն հաստատուն կացեալ էին ի տեղւոջն.

Ներշապուն Արծրունի,
Եւ Խորէն Խորխոռունի,
Եւ ինքն Սպարապետն,
Եւ Արտակ Պալունի,
Եւ Վահան Ամատունի,
Եւ զունդն Վահուկեաց,
Եւ Թաթուլ Դիմաքսեան,
Եւ Արշաւիր Արշարունի,
Եւ Շմաւոն Անձաւացի,
Եւ Տաճատ Գնթունի,
Եւ Ատոմ Գնունի,
Եւ Խոսրով Գաբեղեան,
Եւ Կարէն Սահառունի,
Եւ Հմայեակ Դիմաքսեան,
Եւ մեւս ևս այլ Դիմաքսեան Գաղրիկ,
Եւ Ներսէս Քաջբերունի,
Եւ Փարսման Մանդակունի,
Եւ Արսէն Ընծայացի,
Եւ Այրուկ Սլկունի,

Եւ Վրէն Տաշրացի,
 Եւ Ապրսամ Արծրունեացն,
 Եւ Շահխոռապետն արքունի,
 Եւ Խուրս Սրուանձտեաց,
 Եւ Քողեանքն և Ակէացիքն և Տրպատունիքն,
 և զօրքն Ռըշտունեաց, և ամենայն
 գործակալքն արքունի իւրաքանչիւր զօրօքն
 հանդերձ:

Սոքա ամենեքեան համագունդք հասա-
 նէին ի գործ պատերազմին ի դաշտն Ար-
 տազու, և լինէր հանդէս համարուն վաթ-
 սուն և վեց հազար այր ընդ հեծեալ և ընդ
 հետևակ:

Եկին ընդ նոսա սուրբքն Յովսէփ և
 Ղևոնդ երէց, և բազում և այլ քահանայք,
 և ևս բազմագոյն պաշտօնեայք: Քանզի ոչ
 ինչ զանգիտեցին և նոքա գալ ընդ նոսին
 ի գործ պատերազմին. զի ոչ եթէ մարմնա-
 կան համարէին զկռիւն, այլ հոգևոր առա-
 քինութեան. ցանկային մահակից լինել քաջ
 նահատակացն:

Սկսաւ սպարապետն խօսել միաբանու-
 թեամբ նախարարացն ընդ զօրան և ասէ.

«Ի բազում պատերազմունս մտեալ է
 իմ, և ձեր ընդ իս. է ուրեք զի քաջապէս
 յաղթեցաք թշնամեացն, և է ուրեք զի նոքա

մեզ յաղթեցին. և բազում այն է որ յաղթող
 գտեալ եմք և ոչ յաղթեալք: Եւ միանգա-
 մայն այն ամենայն էին մարմնոյ պարծանք.
 քանզի հրամանաւ անցաւոր թագաւորին
 մարտնչեաք: Որ փախչէր՝ վատանուն յաշ-
 խարհի երևէր, և անողորմ մահ ի նմանէ
 գտանէր. իսկ որ քաջութեամբ յառաջ մատ-
 չէր՝ քաջ անուն ազգի ժառանգէր, և պար-
 դեւս մեծամեծս յանցաւոր և ի մահկանացու
 թագաւորէն ընդունէր: Եւ մեք իսկ աւասիկ
 իւրաքանչիւր մարմինս ունիմք վէրս և սպիս
 բազումս և բազում այն քաջութիւն իցէ՝
 վասն որոյ առեալ իցէ և պարգևս մեծամեծս:
 Անարգ և անօգուտ զքաջութիւնսն համարիմ,
 և առ ոչինչ զպարգևսն բազումս. վասն զի
 ամենեքեան խափանելոց են:

«Իսկ արդ եթէ վասն մահկանացու հը-
 րամանատուին զայն արութիւնս կատարէաք,
 որչափ ևս առաւել վասն անմահ թագաւորին
 մերոյ, որ տէրն է կենդանեաց և մեռելոց,
 և դատելոց է զամենայն մարդ ըստ գործոց
 իւրոց: Ապաքէն եթէ կարի շատ յառաջ
 մատուցեալ ծերացայց, սակայն ելանելոց
 եմք ի մարմնոյ աստի, զի մտցուք առ Աս-
 տուած կենդանի, որ ոչ ևս ելանիցեմք ի
 նմանէ:

«Արդ՝ աղաչեմ՝ զձեզ, ով քաջ նիզակա-
կիցք իմ. մանաւանդ զի բազումք ի ձէնջ
լաւազոյնք էք քան զիս արութեամբ, և դա-
հու ի վեր ըստ հայրենի պատուոյն. բայց
յորժամ ձերով կամօք և յօժարութեամբ
առաջնորդ և զօրագլուխ ձեզ կացուցէք,
հեշտ և բաղձալի թուեսցին բանք իմ ի լսե-
լիս մեծամեծաց և ի փոքունց: Մի՛ երկու-
ցեալ զանգիտեսցուք ի բազմութենէ հեթա-
նոսացն, և մի՛ յահագին սրոյ առն մահկա-
նացուի զթիկունս դարձուցուք. զի եթէ
տացէ Տէր յաղթութիւն ի ձեռս մեր, սա-
տակեսցուք զգօրութիւն նոցա, զի բար-
ձրացի կողմն ճշմարտութեան. և եթէ
հասեալ իցէ ժամանակ կենաց մերոց սուրբ
մահուամբ պատերազմիս, ընկալցուք խըն-
դութեամբ սրտիւ. բայց միայն յարութիւնս
քաջութեան՝ վատութիւն մի՛ խառնեսցուք:

«Մանաւանդ զի անմոռաց է ինձ, յիշե-
լով զիմ և զոմանց ի ձէնջ, ի ժամանակին՝
զի զանօրէնն իշխան՝ խաբեցաք պատրեցաք
իբրև զմանուկ մի տղայ անպիտան. իբր այն
եթէ ի վերին երեսս զկամս նորա ամբարըշ-
տութեանն կատարեցաք. բայց ի ծածուկ
զխորհուրդս Տէր ինքնին վկայէ մեզ, որպէս
անքակ կացեալ եմք ի նմանէ: Զոր և դուք

ինքնին իսկ գիտէք, վասն սիրելեաց մերոց
որ ի մեծի նեղութեան էին՝ հնարս խնդրէաք
վասն յանդորր հանելոյ. զի նոքօք հանդերձ
մարտ եղեալ կռուեսցուք ընդ անօրէն իշ-
խանին վասն հայրենի աստուածատուր օրի-
նացն: Եւ իբրև նոցա ոչ ինչ կարացաք
օգնել, անհնար լիցի այս՝ եթէ վասն մար-
մնաւոր սիրոյ զԱստուած ընդ մարդկան
փոխանակիցեմք:

«Իսկ արդ յերկուս և յերիս կռիւս Տէր
ինքնին մեծաւ զօրութեամբ օգնեաց մեզ,
որպէս զի զանուն քաջութեան ժառանգե-
ցաք, և զգօրն արքունի չարաչար հարաք,
և զմոզն անողորմ սատակեցաք, և զպլդ-
ծութիւն կռապաշտութեանն ի տեղեաց տե-
ղեաց սրբեցաք, զանօրէն հրաման թագա-
ւորին եղծաք ապականեցաք, զխռովութիւն
ծովուն ցածուցաք, լեռնացեալ ալիքն դաշ-
տացան, բարձրագէզ փրփուրն սպառեցաւ,
դազանացեալ սրտմտութիւնն դադարեաց:
Որ ի վերայ ամպոց որոտայր, նկուն եղեալ՝
քան զսովորական բնութիւնն ի վայր դտաւ՝
ընդ մեզ խօսելով: Որ բանիւ հրամանաւ
կամէր կատարել զչարութիւնն իւր ի վերայ
սուրբ եկեղեցւոյ, արդ աղեղամբ և նիզա-
կաւ և սրով կռուի: Որ իբրև զհանդերձ

կարծէր ունել մեզ զքրիստոնէութիւնն, արդ իբրև զգոյն ի մարմնոյ՝ չկարէ շրջել, թերևս և ոչ այլ կարասցէ մինչև ի կատարած: Քանզի հիմունք սորա հաստատութեամբ եղեալ են ի վերայ վիմին անշարժութեան, ոչ ի վերայ երկրի, այլ ի վեր յերկինս, ուր ոչ անձրեք իջանեն և ոչ հողմք շնչեն և ոչ հեղեղս յարուցանեն: Եւ մեք թէպէտ և մարմնով յերկրի եմք, այլ հաւատով յերկինս եմք շինեալ, ուր ոչ ոք կարէ հասանել յանձեռագործ շինուածն Քրիստոսի:

«Հաստատուն կացէք յանշուշտ զօրագլուխն մեր, որ ոչ երբէք մոռացի զգործս նահատակութեան ձերոյ: Ո՛վ քաջք, մեզ այս մեծապէս է՝ զոր կատարեաց Աստուած ի ձեռն մերոյ բնութեանս, յորում և զօրութիւնն Աստուծոյ մեծապէս երևի: Զի եթէ զայլս կոտորելով ի վերայ աստուածային օրինացն՝ պարծանս անձանց ժառանգեցաք, և զքաջ անուն ազգատոհմին մերոյ թողաք եկեղեցւոյ, և վարձուց ակնկալութիւն ի Տեառնէ է՝ որ պահի իւրաքանչիւր ուսեք ի մէնջ ըստ սրտին յօժարութեան և ըստ գործոց առաջարկութեան, որչափ ևս առաւել եթէ մեք մեռանիցիմք ի վերայ մեծի վկայութեան Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիս-

տոսի, որում և երկնաւորքն են ցանկացեալ, եթէ գոյր հնար: Եւ զի այս պարգևք ոչ ամենեցուն է անկ, այլ որում պատրաստի ի բարերար Տեառնէն, և մեզ այս ոչ եթէ յարդար գործոց ինչ պատահեաց, այլ յաննախանձ պարգևատուէն. որպէս և ասէ իսկ ի սուրբ կտակարանին. «Ուր առաւել եղեն մեղքն, անդէն առաւելան շնորհքն Աստուծոյ»:

«Եւ մեզ կարի քաջ ի դէպ ելանէ հրաման պատասխանուոյս այսորիկ. որպէս և առաւելապէս երևեցաք մարդկան ամբարըշտեալք, կրկին առաւելապէս երևեցուք արդարացեալք մարդկան և հրեշտակաց և Հօրն ամենեցուն: Զի որ օր լուան ապաքէն զմէնջ մարդիկ ի գործ ամբարշտութեանն, արտասուս բազում հեղան ի սուրբ եկեղեցւոյն, և ևս բազմագոյն ի մէջ սիրելեացն մերոց: Նա և ընկերք մեր սրով սրամտեալ սպառնային մեզ, և մահ դառնութեան ի վերայ հասուցանել կամէին. և ծառայքն մեր սարտուցեալ փախչէին ի մէնջ: Եւ հեռաւորաց, որոց լուեալ էր զանուն քրիստոնէութեան մերոյ, քանզի ոչ էին տեղեակ խորհրդոցն մերոց, ողբս ի բերան առեալ անգաղար աշխարէին զմեզ, և անգիտութեամբ հայհոյութիւնս բազումս խօսէին

զմէնջ: Եւ որ մեծն քան զասենայն ասացից-
ոչ միայն մարդիկ յերկրի՝ այլ և հրեշտակք
յերկինս զերեսս իւրեանց զարձուցին ի
մէնջ, զի մի՛ տխուր զիմօք հայեսցին ի մեզ:

«Եւ ահա եկն եհաս ժամանակ, զի զա-
մենայն զկեղտ անուն ի մէնջ ի բաց բարձ-
ցուք: Յայնժամ իբրեւ զթախծեալ սգաւոր՝
յողի և մարմին էաք արամեալք, այսօր
զուարթացեալ և զգաստացեալք յերկոսեան
առ հասարակ եմք լըջացեալք. քանզի և
զՏէրն բարերար ընդ մեզ տեսանեմք յա-
ռաջնորդութիւն. չէ մեր մարդ զօրավար,
այլ զօրագլուխն ամենայն մարտիրոսաց:
Երկեւդ՝ թերահաւատութեան է նշանակ-
զթերահաւատութիւն մեք ի մէնջ վաղ մեր-
ժեցաք, ընդ նմին և երկեւդն՝ փախիցէ ի
մտաց և ի խորհրդոց մերոց»:

Զայս ամենայն առաքինի զօրավարն խօ-
սեցաւ ընդ ամենայն բազմութեանն. զար-
ձեալ և զմի մի ի նոցանէ քաջալերէր ի
ծածուկ և սրտապնդէր, և զամենայն պա-
կասութիւն աղքատութեան խոյր: Որոյ ոչ
ինչ գոյր զօրականին՝ յանձնէ և յընկերաց
մատուցանէր. որոյ զէն չէր՝ զէն պատրաս-
տէր. և որում հանդերձ պիտոյ էր՝ հանդերձ

զգեցուցանէր, և որում երիվար՝ երիվար
տայր: Եւ առաւ ոռճկօք ուրախ առնէր
զամենեսեան, և զուարթագին զինքն ցու-
ցանէր ամենեցուն: Եւ ըստ պատերազմա-
կան կարգին՝ զքաջ արանց զյիշատակարանս
հանապազ երկրորդէր առաջի նոցա. զի և
ինքն իսկ տեղեակ էր ի մանկութենէ իւրմէ
սուրբ կտակարանաց: Զոր և ի ձեռն առեալ
զքաջ նկարագիրն Մակաբայեցւոց ընթեռ-
նոյր ի լսելիս ամենեցուն, և յորդառաւ
բանիւք զելս իրացն իմացուցանէր նոցա,
որպէս մարտուցեալ կռուեցան ի վերայ աս-
տուածատուր օրինացն ընդդէմ թագաւորին
Անտիոքացւոց: Զի թէպէտ և ի նմին կա-
տարեցան մահուամբ, սակայն անուն քա-
ջութեան եկաց մինչև ցայսօր ժամանակի,
ոչ միայն յերկրի՝ այլ և անմոռաց յերկինս:
Նա և զայն յուշ առնէր զօրականին, որպէս
ազգաստոհմն Մատաթեայ քակտեալ բաժա-
նեցան ի միութենէ նորա, զարձան ի հրա-
ման թագաւորին, շինեցին մեհեանս, մա-
տուցին զոհս պղծութեան, խոտորեցան
յԱստուծոյ, և ընկալան զպատիժս պատու-
հասի մահուան ի սուրբ միաբանելոցն. իսկ
Մատաթի և որք ընդ նմայն էին՝ ոչ ինչ
լքեալ թուլացան, այլ ևս առաւելապէս

անդեցան, և ձեռնամուխ եղեն ի գործ պատերազմին բազում ժամանակս: Զայս ասէր, և անդէն ի դաշտին գտեղի առեալ՝ զգորսն զետեղէր, և յամենայն կողմանց տակաւ զայրուծին կազմէր:

Իսկ յետ ոչ բազում աւուրց զօրագլուխն Պարսից խաղայր զայր ամենայն հեթանոսական բազմութեամբն, և եկեալ հասանէր յաշխարհն Հայոց ի Հեր և ի Զարեւանդ գաւառ: Եւ անդէն գտեղի առեալ նորա ի գաւառին՝ բանակ բոլորէր, փոս հատանէր, պատնէշ կանգնէր, շերտաւոր փակէր, ամրացուցանէր իբրեւ զքաղաք ամենայն պատրաստութեամբ: Գունդ բազում հատանէր ի զօրաց նորա, ասպատակաւ արշաւէր, յաւարի առնուլ կամէր զգաւառս բազումս:

Զայն իբրեւ լուան զօրքն Հայոց, սեպուհ մի յազգէն Ամատունեաց Առանձար անուն ընտրեցին յամենայն զօրականէն՝ լի իմաստութեամբ և քաջութեամբ: Եւ ընդ առաջ նորա հազարօք երկու, հար սատակեաց զբազմութիւն գնդին, և զմնացեալսն ի նոցանէ անդրէն փախստական ի բանակն արկանէր: Եւ ինքն ողջանդամ այսրէն դառնայր, և լինէր տօն ուրախութեան մեծ յաւուրն յայնմիկ զօրացն Հայոց:

Դարձեալ միւսանդամ ուրացեալն Վասակ անդրէն ի հնարս հայթայթանաց մտանէր ըստ առաջին կեղծաւորութեանն իւրոյ. շրջեցաւ ի ձեռն սուտ երկցանցն՝ զոր յառաջագոյն ասացաք, նոքօք հրամանաւ արքունի ի պատգամաւորութիւն խօսէր, և երգմամբ հաստատէր զքրիստոնէութիւնն անդրէն ունել:

Եւ զայս արարեալ զբազում աւուրս՝ ոչ կարաց զմիաբանութիւնն քակտել, մանաւանդ զսուրբ ուխտ եկեղեցւոյն, որ ոչ էր հեռացեալ ի զօրականէն:

Որպէս երանելի երէցն Ղեւոնդ հրաման առեալ ի սուրբ ընկերայն՝ ի մեծէն Յովսէփայ և յամենայն մեծամեծացն, ի քահանայիցն և ի զօրագլխացն, երաց զբերան իւր և ասէ բարձր բարբառով առաջի հրեշտակացն.

«Յիշեցէք ամենեքեան գհարսն զառաջինս, որ յառաջ քան զծագումն Որդւոյն Աստուծոյ յիւրաքանչիւր ժամանակս:

«Քանզի իբրեւ մերժեաց և ընկէց զմեզ չարն յաստուածային տեղոյն, գտաք մեք անկեալք ընդ անողորմ գատաստանօք ըստ մեղացն յանցաւորութեան, որ ի կամս ա-

զատութեան մերոյ գործեցաք զանարժանս, և զարարչական զօրութիւնն շարժեցաք ի վերայ մեր ի ցասումն բարկութեան, և զողորմած դատաւորն յուզեցաք վրէժ առնուլ անաշառութեամբ յարարածոցս. մինչև հրաման տուեալ երկնային ծովուն հեղուլ ի վերայ ցամաքիս, և հաստատուն յատակք երկրիս ծակոտեալ՝ ընդդէմ զհակառակն գործեցին: Վերինք և ներքինք եղեն մեզ գործիք տանջանաց՝ առանց բարեխօսի վրէժ առնուլ յանցանաց մերոց:

«Ապաքէն արդարն Նոյ միայն գտաւ կատարեալ յազգի մարդկութեանս, որ ցածոյց զսրտմտութիւն բարկութեան տերունեան ցասմանն, և եղև սկիզբն առաջարկութեան առ աճումն բազմութեան մարդկային ազգիս: Դարձեալ և Աբրահամ ի փորձութեանն իւրում գտաւ առաքինի, և զընկալեալ պարզեան յԱստուծոյ՝ ինքեան ձեռօք փոխ անդրէն նմին մատուցանէր. վասն այսորիկ և յառակս ընկալաւ զնա Աստուած, զի ի նմա տալաւորեալ տեսանէր զաներևոյթ գալուստ Որդւոյն Աստուծոյ, և զըմբռնումն անըմբռնելոյն և զգեհնումն անմահին, որ իւրով մահուամբն խափանեաց զիշխանութիւն մահու: Եւ եթէ մահուամբ մահ մեռանի, մի՛

երկիցուք մահակիցք լինել Քրիստոսի. զի ընդ որում մեք մեռանիմք, ընդ նմին և կենդանանամք:

«Յիշեցէք, առաքինիք, զմեծն Մովսէս, որ մինչև հասեալ էր յարութեան հասակն՝ խորհուրդ սուրբ նահատակութեանն ի տիս տղայութեանն երևէր նմա. և տուն թագաւորին Եգիպտացոց ի ծառայութիւն մտանէր նմա, և ահամայ դայեկութեամբ սնուցանէր զնա. և ի ժամ վրկելոյ զժողովուրդն ի նեղութենէն՝ միջնորդ եղև երկնի և երկրի, միանգամայն և աստուած անուանեցաւ ի վերայ Եգիպտացոցն: Քանզի ուր գտաւ սուրբ խորհուրդն զօրացեալ՝ անձամբ իւրով վրէժ առնոյր յԵգիպտացոցն. իսկ ուր աստուածային յայանութիւնն ի վերայ նորա լինէր, ի ձեռն գաւազանին գործէր զմեծածեծ սքանչելիսն: Եւ վասն սուրբ նախանձուն զոր ունէր՝ եհար զԵգիպտացին և ընդաւազեաց. վասն որոյ զմեծ անուն դնէր նմա, և առաջնորդ ժողովրդեանն զնա կացուցանէր: Եւ բազում այն է՝ որ հեղմամբ արեամբն արդարացաւ, և անուանեցաւ մեծ քան զամենայն մարգարէս. ոչ միայն զարտաքին թշնամիսն կոտորելով. այլ և զազ-

գատտման՝ որ փոխանակեցին զԱստուած ընդ որթուն յանապատին:

«Եւ եթէ նա ի հեռուստ այնպիսի վրէժ խնդրէր գալստեան Որդւոյն Աստուծոյ, մեր որ ականատեսք եղաք, և մեծապէս վայելեցաք յերկնաւոր պարգևան շնորհաց նորա, ևս առաւել պարտիմք վրէժխնդիր լինել մօտակայ ճշմարտութեանս: Որ եղ մահուամբ զանձն իւր ի վերայ մեղաց մերոց, արդարացոյց զմեզ յանհաւարին գատապարտութենէն, զիցուք և մեր զանձինս մեր մահուամբ ի վերայ անմահ զօրութեանն, զի մի՛ նուազք քան զվրէժխնդիրսն առաջինս զլտանիցիմք:

«Յիշեցէք զմեծ քահանայն Փենեհէզ, որ սպանմամբ եբարձ զպղծութիւնն ի ժամ պատերազմին, և ազգէ յազգ երգմամբ հաստատեաց զքահանայութիւնն: Մի՛ մոռանայք և զսուրբ մարգարէն զԵղիաս, որ ոչ կարէր հանդարտել հայել ի կռապաշտութիւնն Աքաբու. և արդար նախանձուն իւրոյ զութ հարիւրսն ինքեան ձեռօք սատակեաց, և զերկուս յիսունսն անշէջ հրոյն մատուցանէր լուցկիս. և զաստուածային վրէժն խնդրելով՝ անըմբռնելի և ահագին կռօքն յերկրէ ի յերկինս վերացաւ: Դուք՝ եւս մեծի մասին

վիճակի հասեալ էք. զի ոչ ևս կառք առաքին ձեզ ի վերացումն, այլ ինքնին Տէրն կառաց և երիվարաց հզօր զօրութեամբ և սրբովք հրեշտակօք ընդ առաջ եկեալ՝ ձեզ իւրաքանչիւր թեւ բուսուցանէ. զի նորա ուղեկիցք լինիցիք և նմին քաղաքակիցք:

«Եւ այլ զի՞նչ ևս երկրորդեցից առաջի ձերոյ քաջ նահատակութեանդ. զի քան զիս տեղեկագոյնք և հմուտք էք սուրբ կտակաւրանացն: Դաւիթ ի մանկութեան ժամանակին քարիւ կործանեաց զմեծ բլուրն մսեղէն, և ոչ ինչ զանդիտեաց յահագին սրոյ հսկային. ցրուեաց զգունդս այլազգեացն, և ապրեցոյց զգօրսն ի մահուանէ, և զժողովուրդսն ի զերութենէ. և եղեւ անդրանիկ թագաւորացն Իսրայելի, և անուանեցաւ հայր Որդւոյն Աստուծոյ: Նա անուանեցաւ առ ի պէտս ժամանակին, և դուք ճշմարիտ ծնեալք ի սուրբ Հոգւոյն՝ որդիք էք Աստուծոյ և ժառանգակիցք Քրիստոսի: Մի՛ որ զձեր բաժինն ի ձէնջ հատանիցէ, և զձեզ օտարախորթս արարեալ՝ տարաբաժին հանիցէ:

«Յիշեցէք զամենայն զօրավարսն զառաջինս Իսրայելի, զՅեսու, զԳեդէոֆն, զԵփթայեա և զայլս ամենեսեան, որք ճշմարիտ հաւատովք էին, հարին կոտորեցին զգօրսն

հեթանոսաց, և սրբեցին զերկիրն ի պիղծ ...
կռապաշտութենէն: Եւ վասն հաստատուն
արդարագործութեանն՝ որ ոչ ինչ երկմտե-
ցին ի խորհուրդս իւրեանց, արեգակն և
լուսին առանց ականջաց լուան և կատա-
րեցին զբան հրամանի նոցա. ծով և գետք
ճանապարհ գործեցին առաջի նոցա ըստ
ոչ սովորութեան: Եւ բարձրացեալ պա-
րիսպք քաղաքին Երիքովի ձայնիւ լոկով ան-
կեալ կործանեցան ի վրէժխնդրութիւն օրի-
նացն արդարութեան: Եւ այլքն ամենայն՝
որ ըստ հաւատոց քաջութիւնս կատարեցին
ի դարս իւրաքանչիւր, գովեցան ի մարդկանէ
և արդարացան յԱստուծոյ:

«Ապաքէն նոյն Տէր է ի սկզբանէ և մին-
չեւ ցայսօր և առ յապա, և յաւիտենից յա-
ւիտեանս, և անդր քան զամենայն յաւի-
տեանս: Ոչ նորոգի, զի ոչ հնանայ. ոչ ման-
կանայ, զի ոչ ծերանայ. ոչ փոփոխի ան-
յեղեղուկ բնութիւնն Աստուծոյ. որպէս և
ինքն ասէր բերանով սուրբ մարգարէիցն.
«Ես եմ, ես եմ, ես նոյն եմ ի սկզբանէ մինչև
յաւիտեան. ոչ տամ զփառս իմ այլում, և
ոչ զքաջութիւնս իմ դրօշելոց»:

«Զայս գիտելով, եղբարք, մի՛ թուու-
թեամբ լքանիցիմք, այլ պնդութեամբ սրբ-

տիւ և հաստատուն հաւատովք կամակար
յարձակեսցուք ի վերայ թշնամեացն՝ որ
յարուցեալ զան ի վերայ մեր: Մեր յոյսն
մեզ կրկին երևի. եթէ մեռանիմք՝ կեանք,
և եթէ մեռուցանեմք՝ մեզ նոյն կեանք ա-
ռաջի կան: Յիշեսցուք զբանն Առաքելոյ,
որ ասէ, թէ «Փոխանակ ուրախութեան որ
նմա առաջի կայր՝ յանձն էառ զհամբերու-
թիւն մահու, և մահու խաչի. վասն այսորիկ
և Աստուած զնա առաւել բարձրացոյց, և
ետ նմա անուն՝ որ ի վեր է քան զամենայն
անուն. զի յանուն Յիսուսի Քրիստոսի ա-
մենայն ծունր կրկնեսցի երկնաւորաց և
երկրաւորաց և սանդարամետականաց»:

«Եւ քանզի որ ճշմարտութեամբ միա-
ցեալ է ընդ Որդւոյն Աստուծոյ, հոգւոյն
աչօք տեսանէ զաներևոյթ յստակ լոյսն
ճառագայթից իմանալի արեգակոն, որ յա-
մենայն ժամ և յամենայն օր գեր ի վերոյ
ծագեալ երևի ամենեցուն. և սրբատեսիլ և
սրբահայեացս անպդտոր յստակութեամբ
ձգտեցուցանէ զհայեցուածս, և թափան-
ցանց եղեալ ընդ երկինս՝ յանմատոյց տե-
սիլն մերձեցուցանէ, և կորովութեամբ կշռէ
զերկրապագութիւն զերից հատուածոցն միա-
տոր զօրութեան: Եւ արդ որ ընդ Աստու-

ծոյ աստիճանսն ոտնափոխ եղեալ իցէ, և բարձրութեամբ յարքունիսն հասեալ, և զամենայն մեծութիւն բովանդակ տեսեալ, նա միայն է որ ժառանգէ զանանց ուրախութիւնն և զանարտամական մխիթարութիւնն:

«Մի, տեսարք իմ պատուականք, մի՛ յետ այսչափ ի բարձունս վերանալոյ՝ այսրէն յերկիր անկեալ թաւալիցիմք, այլ զտեղի առեալ անդրէն ի բարձրութեանն հաստատեսցուք: Թէպէտ և հայեսցուք ի ստորին կողմ երկրիս, տեսանեմք զսա լի ամենայն ապականութեամբ և անսուրբ պղծութեամբք: Քանզի զի՞նչ աղէտք տարակուսի են որ ոչ գործին յերկրայինս ախտաբերս. թշուառութիւնք աղքատաց և անթիւ չարչարանք նոցուն, աղցաւոր ծանրութիւնք հարկահանաց, զգուանք և կռւանք ի բռնաւոր ընկերակցաց, քաղց և ծարաւ ըստ կարօտութեան ընութեանս: Սառնամանիք ձմեռայնոյ և խորշակք ամառայնուոյ, հիւանդութիւնք տարածամբ և ախտք մահաբերք հանապազ տանջեն զմարդիկ. երկեւղ արտաքնոց, արհաւիրք ի ներքնոց անդադար ի վերայ հասանեն. ցանկան մահու յառաջ քան զժամանակն, և ոչ գտանեն. և բազումք են որ փորեն և խնդրեն, և խնդալից լինին

յորժամ գտանեն: Իսկ որ թուին մեզ եթէ յաջողեալ իցեն ի մեծութեան և փափկանան ուրախութեամբ ի պաղասելի կեանս, մեծամտեալ հպարտանան յանցաւոր մասունս աշխարհիս, նոքա են որ կուրացեալ են ի ճշմարիտ կենացն: Իսկ արդ զի՞նչ այն չարիք իցեն որ ի նոսա ոչ գործիցին. ընդ մեծութիւն խառնեալ է յափշտակութիւն ընչից աղքատաց, ընդ սուրբ ամուսնութիւնն գէճ պղծութիւն: Յորս վայելենն՝ անընարութեամբ, նոցուն երկրպագութիւնս իբրև Աստուծոյ մատուցանեն, մոլորեալք ի ճշմարիտ կենացն:

«Ո՞չ ահա ամենայն աշխարհս՝ արարչին բոլորեցուն է գոյացութիւն. և զոր նոքայն պաշտեն և պատուեն՝ ապաքէն ի սմին նիւթոյ է մասն. իսկ արդ մասունքն մասանց կան ի ծառայութիւն: Զի եթէ մի մասն աշխարհիս ապականացու է, հարկ է թէ և ամենայն մասունքն ընդ նմին ապականին: Նա և ի մասանց անտի՛ պարտ է թէ և ընարութիւնք երևեսցին. իսկ արդ որ լաւ է՝ յայտնի է ամենեցուն, և որ գիտեն իմանալ՝ նա է ընտիր ի մասանցն: Ապա թէ այդ այդպէս է, քան զամենայն պաշտամունս հեթանոսաց որում երկիր

պագանեն՝ երկրպագութիւն են առաւելեալք քան զանբան տարերսն՝ որոց չարաչար կան ի ծառայութեան. և զէն Աստուած որ ի մարդ կերպարանեցաւ՝ չտաշտեն, այլ արարածոց տանին երկրպագութիւն. որոց մեղաց չիք քաւութիւն յարդար ատենին:

«Օհ անդր ի բաց թողցուք զխաւարային խորհուրդս մոլորելոցն. եղկելիս և ողորմելիս քան զամենայն մարդիկ զնոսա համարեսցուք. մանաւանդ զի կամօք են կուրացեալք և ոչ ի հարկէ, և ոչ երբէք գտցեն զճանապարհն ճշմարտութեան: Այլ մեր բացահայեաց աչօք տեսեալ զլոյսն երկնաւոր, մի պատանեացէ մեզ խաւարն արտաքին: Զի ոյք էին ի խաւարի, եկն առ նոսա լոյսն ճշմարիտ. կուրացեալք վրիպեցան ի կենացն: Իսկ որք ընկալայքդ հաւատովք՝ որդիք էք և ոչ օտարախորթք, սիրելիք և ոչ թշնամիք, բաժանորդք և ժառանգորդք վերին իմանալի քաղաքին:

«Անդ է առաջնորդ փրկութեան մերոյ. աստ քաջութեամբ նահատակեցաւ, և զնոյն ուսոյց ամենայն նիզակակից գործակցաց իւրոց Առաքելոց. ընդ որս և դուք էք այսօր կրկին երևեալ, օրհնեալք հաւատովք ընդդէմ աներևոյթ թշնամւոյն, պատենազէն զրա-

հիւք դէմ ընդ դէմ ընկերակից սատանայական գործոյն: Եւ եթէ այսպէս և եթէ այնպէս, զերկոսեան կողմանսն ի պարտութիւն մատնէք, որպէս և Տէրն ինքնին արար աշխարհի. թուեցաւ թէ մեռաւ, այլ նա յայնժամ տարաւ զկատարեալ նահատակ առաքինութեանն. զախոյեանն ընկէց, զպատերազմն եհար, զթշնամիսն ցրուեաց, զաւարն ժողովեաց, զգերիսն դարձոյց, զպարզեան բաշխեաց ամենայն սիրելեաց իւրոց ի ձեռն իւրաքանչիւր առաքինութեանց:

«Գիտէք դուք ամենեքեան. յառաջ ժամանակաւ հասեալ ձեր ի գործ պատերազմի, թէպէտ և էր ձեր սովորութիւն՝ քահանայից հանապազորդել ի մէջ բանակիս, ի ժամ ճակատուցն յանձնեալ ձեզ ի նոցանէ աղօթիւք՝ յամուր տեղւոյ ուրեք թողուիք զնոսա. իսկ այսօր եպիսկոպոսք և երիցունք և սարկաւագունք, սաղմոսերգոյք և զրակարգացք իւրաքանչիւր կարգեալ կանոնաւ՝ իբր վառեալք զինու և պատրաստեալք ի պատերազմ, կամին ընդ ձեզ յարձակել հարկանել զթշնամիսն ճշմարտութեան: Եւ եթէ մեռանել ևս հասանէ ի նոցանէ, սակայն և յայնմանէ ոչ են զանգիտելոց. քանզի լաւագոյն զմեռանելն կամին քան զմեռուցանելն:

«Որպէս զի կրկին աչս ստացեալ ունիցին. հաւատոյ աչօք զքարկոծանս մարդարէիցն տեսանեն, և մարմնոյ աչօք զքաջութիւն ձերոյ նահատակութեանդ: Մանաւանդ թէ ի ձեզ զերկոսեան իսկ տեսանեմք. քանզի և դուք իսկ տեսանէք զչարչարանս սուրբ առաքելոցն և զսպանմունս զամենայն քաջ մարտիրոսացն, որոց մահուամբն հաստատեցաւ սուրբ եկեղեցի, և հեղումն արեան իւրեանց եղև ի պարծանս վերնոցն և ներքնոց: Արդ մինչև ի գալուստն երկրորդ՝ նոյն նահատակութիւն կատարի չարչարանօր առաքինեացն և ընտրելոց նահատակաց՝ յորոց միջի և դուք էք հանդիսացեալ այսօր, և հրաւիրեալ ի լուսաւորչացն ձեր սրբոց հասանել ի գունդս նոցա և ժառանգորդս խոստացելոցն լինել անանց բարութեանց ի Քրիստոսէ Յիսուսէ, որ է օրհնեալ յաւիտեանս»:

Յայս վայր խօսեցաւ ի գիշերին յայնմիկ սուրբ երէցն Ղևոնդ, և փառաբերով կատարեաց՝ զԱմէնն ասելով: Եւ սեղան ուղղեալ՝ զամենասուրբ խորհուրդն կատարեցին. ուղղեցին և աւագան, և եթէ գոյր ոք երախայ ի բազմութեան զօրուն՝ զգիշերն

ամենայն մկրտեցին. և ընդ առաւօտս սուրբ օրինացն հաղորդեցան, և այնպէս լուսազգեստ եղեն՝ որպէս ի տերունեան մեծի սուրբ զատկին:

Եւ սեծաւ զուարճութեամբ և յոյժ խնդութեամբ աղաղակեաց ամենայն բազմութիւն զօրացն և ասեն. «Հաւասարեցէ մահ մեր ընդ մահու արդարոցն, և հեղումն արեան մերոյ ընդ արեան սուրբ մարտիրոսացն. և հաճեցի Աստուած կամաւոր պատարագաւ, և մի՛ տացէ զեկեղեցի իւր ի ձեռս հեթանոսաց»:

ՎԵՅԵՐՈՐԴ ՅԵՂԱՆԱԿ

Պ Ա Տ Ե Ր Ա Ջ Մ Ն Հ Ա Յ Ո Յ

Յեա այսորիկ իբրեւ ետես զօրավար
զնդին Պարսից՝ եթէ հատան պատ-
գամաւորքն ի միջոյ խաբել զնոսա, և բար-
ձաւ յոյս ակնկալութեան իւրոյ ցրուել ըզ-
նոսա յանքակ միաբանութենէն, յայնմ ժա-
մանակի յառաջ կոչէր զանօրէնն Վասակ և
զամենայն ուրացեալ իշխանսն, որ էին ընդ
նմա յաշխարհէն Հայոց. հարցանէր զնոսա,
և ուսանէր ի նոցանէ զհնարագիտութիւն
յաղթութեան: Եւ իբրեւ հասեալ տեղեկացաւ
զառն առն իւրաքանչիւր քաջութիւնս, կո-
չէր և զբազումս ի զօրագլխացն՝ որ էին ընդ
իւրով ձեռամբ, և հրամայէր ածել զառա-
ջեալ զերամակս փղացն, և ի գունդս գունդս
զգազանսն բաժանէր, և առ մի մի փիղ երեք
հազար սպառազէնք, թող զայլ զօրս ամենայն:

Առաջ և ընդ մեծամեծսն արքունի հրա-
մանաւ և ասէր. «Յիշեցէք այր իւրաքանչիւր
զպատուէր մեծի թագաւորին, և զիք առա-
ջի զանուն քաջութեան. ընտրեցէք զմահ
քան զկեանս վատութեամբ: Մի մոռանայք
զեւղն և զպսակն և զուռն և զառատաձեռն
պարգևսն՝ որ շնորհի ձեզ յարքունուստ:
Տեսրք էք իւրաքանչիւր գաւառաց, և ունիք
իշխանութիւն բազում. դուք ձեզէն զիտէք
զքաջութիւն աշխարհին Հայոց, և զառն առն
իւրաքանչիւր նահատակութիւն արութեան
զփորձ առեալ ճանաչէք. գուցէ ձեր ի պար-
տութիւն մատնեալ՝ կենդանեալ վրիպիցիք
ի մեծ կենացն զոր ունիցիք: Յիշեցէք զկին
և զօրդիս ձեր, յիշեցէք զսիրելի բարեկամս
ձեր. գուցէ ոսնհար լինիցիք յարտաքին
թշնամեացն և ողբակիցք ի ներքին սիրե-
լեացն»:

Նա և յուշ ևս առնէր նոցա զբազում
ընկերակիցս փախուցեալս, որք թէպէտ և
ի պատերազմէն ապրեցան, սրով ընկալան
զվճիռ մահուն իւրեանց. ուստերք և դստերք
և ամենայն ընտանիք իւրեանց յանաշխար-
հիկս զրեցան, և ամենայն հայրենի գաւառք
հատան ի նոցանէ:

Զայս ասէր, և առաւել քան զսոյն

սաստկացուցանէր զհրամանն արքունի: Կարգէր կազմէր զգորսն ամենայն, և տարածանէր երկայնէր զճակատն յերկայնութիւն դաշտին մեծի: Եւ իւրաքանչիւր զազանացն յաջմէ և յահեկէ գերեքհազարեան սպառազէնսն պատրաստէր, և զընտիր ընտիր նահատակացն շուրջ զիւրեաւ գումարէր. և այսպէս ամրացուցանէր զգունդն Մատեան իբրեւ զաշտարակ մի հօր և կամ իբրեւ զբերդ մի անմատոյց: Նշանս բաշխէր, զբոջս արձակէր, և ի ձայն մեծի փողոյն պատրաստ հրամայէր լինել: Իսկ զգունդն զԱպարհացի, և զԿատշացն և զՀոնաց և զԳեղաց, և զայլս ևս ամենայն զընտիր ընտիր զօրուն մարդիկ ի մի վայր ժողովէր, և հրամանս պատուիրանի տայր ընդ աջմէ կողմանէ գնդին իւրոյ պատրաստ լինել ընդդէմ Հայոց զօրավարին:

Իսկ արին Վարդան յառաջ մատուցեալ և զաւագանին հարցանէր, և միաբան ամենեցուն խրատու զգօրագլուխսն կարգէր այսպէս:

Զգունդն առաջին տայր ի ձեռն իշխանին Արծրունեաց, և նիզակակից նմա զմեծ իշխանն Մովսէս. և զայլն ամենայն նախարարեան համհարզս երկոցունցն, և զամենայն

բազմութիւն գնդին թեւ աստի և անտի կազմէր նոցա:

Եւ զգունդն երկրորդ տայր ի ձեռն Խորենայ Խորխոռունեաց, և նիզակակից նմա զԼնծայինն և զՆերսէս Քաջբերունի:

Եւ զգունդն երրորդ մատուցանէր ի ձեռն Թաթլոյ Վանանդեցուց, և նիզակակից նմա հրամայէր զՏաճատ Գնթունի, և զբազումս ի քաջ արանց աստի և անտի ի թեւ նոցա:

Յանձն իւր առնոյր զգունդն չորրորդ, և նիզակակից իւր զքաջն Արշաւիր և ըզհարազատ եղբայր իւր զՀամազասպեան:

Կարգէր և կազմէր զճակատն յորդորելով ընդ ամենայն երեսս դաշտին դէմ յանդիման Արեաց գնդին, առ ամին Տղմուտ գետոյն:

Եւ իբրեւ այս այսպէս պատրաստեցան, երկոքեան կողմանքն լի սրտմտութեամբ և մեծաւ բարկութեամբ զայրանային, և դազանացեալ զօրութեամբ յիրեարս յարձակէին երկոքեան. և ամբոխ աղաղակին երկոցունց կողմանց՝ իբրեւ ի մէջ ամպոց շփոթելոց՝ ճայթմունս գործէր, և հնչումն ձայնից զբարանձաւս լերանցն շարժէր: Ի բազմութենէ սաղաւարտիցն և ի փայլիւն պատենազէն վառելոցն իբրեւ նշոյլք ճառագայթից արե-

գաւկան հաւանէին: Նա և ի բազում սուսերացն շողալ, և ի ճօճել բազմախուռն նիզակացն իբրև յերկնուստ ահագին հրաձգութիւնք եռային: Քանզի ոմ իսկ է բաւական ասել զմեծամեծ տագնապ ահաւոր ձայնիցն, որպէս կոփիւնք վահանաւորացն և ճայթմունք լարից աղեղանցն զլսելիս ամենեցուն առ հասարակ խլացուցանէին:

Անդ էր տեսանել շտապ մեծի տագնապին և զաղէտս անբաւ տարակուսանացն երկոցունց՝ կողմանցն, առ ի յանդուզն յարձակմանէն զմիմեանս բախելով. քանզի թանձրամիտքն յիմարէին և վատասիրտքն լքանէին, քաջքն խիզախէին և նահատակքն գոչէին: Եւ խումբ արարեալ ամենայն բազմութեանն՝ զգետն ի մէջ փակէին, և զանգիտեալ գունդն Պարսից ի դժուարութենէ գետոյն՝ զտեղեաւն զեռալ սկսան: Իսկ գունդն Հայոց հասեալ անցանէին, ձի ի վերայ առեալ յարձակէին մեծաւ զօրութեամբ: Սաստկապէս բախեալք ընդ միմեանս, յերկոցունց կողմանց բազում վիրաւորք յերկիր անկեալ դիաթաւալ խաղային:

Յայնմ մեծ տագնապի ի վեր հայեցաւ քաջն Վարդան, և տեսանէր զընտիր ընտիր քաջ նահատակաց Պարսից զօրուն՝ զի զձա-

խալողմն շարժեցին զՀայոց գնդին, մեծաւ ուժով յարձակէր ի տեղին, և զաջ թին Պարսից գնդին բեկեալ՝ արկանէր զգազանօքն, և շրջան առեալ կոտորէր մինչև ի նոյն տեղի: Եւ այնպէս շտապ տագնապի ի վերայ հասուցանէր, մինչև գունդն Մատեան քաղեալ բաժանեցան ի մեծամուր պատրաստութենէն, զեռ ևս քաջ քաջ ի փախուստ դառնային:

Ապա դէտ ալին ի վեր համբառնայր Մուշկան Նիսալաւուրտ, քակեալ զոմանս տեսանէր ի գնդէն Հայոց, և զկնի մնացեալ ի հովիտս լեռանցն: Վասն որոյ զաղաղակ բարձեալ՝ քաջալերէր շուրջ զիւրեաւ զգօրս Արեաց, որք զտեղի առեալ կային ընդդէմ գնդին Վարդանայ: Եւ անդէն ի տեղուջն երկոքին կողմանքն զպարտութիւն խոստովանէին, և առ յոյժ թանձր անկեալ դիականց իբրև զքարակոյտս դերբկաց երևէին:

Ձայն իբրև ետես Մուշկան Նիսալաւուրտ, մնայր գազանացն Արտաշրի, որ ի վերայ նոցա նստէր ի բարձր դիտանոցին իբրև յամուր քաղաքի. և ի ձայն մեծ գալարափողոցն զիւր գունդան ստիպէր, և յառաջամարտիկ զօրօքն գնա ի մէջ փակէր:

Իսկ կորովին Վարդան իւրովք քաջ նի-

զակակցօքն ոչ սակաւ նախճիրս ի տեղւոջն գործեաց, յորում տեղւոջ և ինքն իսկ արժանի եղև առնուլ զկատարեալ նահատակութեանն պսակ:

Եւ յերկարեալ գործոյ պատերազմին՝ օրն տարաժամէր, և մօտ առ երեկս՝ կարճատէր. բազմաց օրահասք մահու հասանէին, մահաւանդ ի թանձրութենէ դիականց մօտ առ մօտ խտացեալ իբրև զփայտահարս մայրաւորաց:

Անդ էր տեսանել զբեկումն նիզակացն և զխորտակումն աղեղանց. վասն այնորիկ և ոչ կարէին կալ ճշմարտիւ ի վերայ սուրբ մարմնոյ երանելեացն. և սաստիկ խուճապ տազնապի էր կողմանցն երկոցունց անկելոց: Եւ որք մնացեալքն էին՝ վատնեալք և ցրուեալք լինէին ի լեռնագաշտս ամուր ձորոցն. և յորժամ պատահէին միմեանց՝ դարձեալ միւսանգամ զմիմեանս սատակէին: Եւ մինչև ի մուտս արեգականն անդադար լինէր գործ դառնութեանն:

Եւ քանզի գարնանային էր ժամանակն, ծաղկալից դաշտքն դառնային յորդահոսանս արեանց բազմաց: Մանաւանդ յորժամ տեսանէր ոք զբազմակոյտ դիականցն անկելոց, սիրտն բեկանէր և աղիքն գալարէին՝ լսել

զմնչիւն խոցելոցն և զմոնչիւնս բեկելոցն, զթաւալգլոր խաղալ սողալ վիրաւորացն, զփախուստ վատացն, զթաքուստ լքելոցն, զսրտաթափումն զանարի արանցն, զճչիւն կանացեացն, զողբս սիրելեաց, զաշխարումն մերձաւորաց, զվայ և զաւաղ բարեկամացն: Քանզի ոչ եթէ կողմ էր որ յաղթեաց, և կողմ էր որ պարտեցաւ, այլ քաջք ընդ քաջս ելեալ՝ երկոքին կողմանքն ի պարտութիւն մատնեցան:

Բայց քանզի անկեալ էր մեծ սպարապետն Հայոց ի պատերազմին, ոչ ոք գոյր այնուհետև ի մէջ զլիաւոր՝ յոր յեցեալ ժողովէին գունդն մնացելոցն: Թէպէտ և բազում այն էր որ ապրեցան՝ քան թէ որ մեռանն, սակայն ցանեալ ցրուեցան, և հասեալ անկանէին ի տեղիս տեղիս յամուրս աշխարհին, և բռնանային ի վերայ բազում գաւառաց և բերդից, զոր և ոչ առնուլ իսկ ոք կարէր:

Եւ այս անուանք են քաջ նահատակացըն՝ որ անդէն ի տեղւոջն կատարեցան.

Յազգէն Մամիկոնէից ՔԱԶՆ ՎԱՐԴԱՆ հարեւր երեսուն և երեք արամբք.

Յազգէն Խորխոռունեաց ԽՈՐԷՆՆ ԿՈՐՈՎԻ իննևտասն արամբք.

Յազգէն Պալունեաց ԱՐԻՆ ԱՐՏԱԿ յիսուն և եւթն արամբք.

Յազգէն Գնթունեաց ԶԱՐՄԱՆԱԼԻՆ ՏԱՃԱՏ իննևտասն արամբք.

Յազգէն Դիմաքսենից ԻՄԱՍՏՈՒՆՆ ՀԼՄԱՅԵԱԿ քսան և երկու արամբք.

Յազգէն Քաջբերունեաց ՀՐԱՇԱԿԵՐՏՆ ՆԵՐՍԵՀ եւթն արամբք.

Յազգէն Գնունեաց ՄԱՆՈՒԿՆ ՎԱՀԱՆ երիւք արամբք.

Յազգէն Ընծայնոց ԱՐԴԱՐՆ ԱՐՍԷՆ եւթն արամբք.

Յազգէն Սրուանձտայ ՅԱՌԱԶԱՂԻՄՆ ԳԱՐԵԳԻՆ երկու հարազատօքն և ութուտասն արամբք:

Այս երկերիւր ութսուն և եւթն նահատակք, ընդ ինն մեծամեծ նախարարսն անդէն ի տեղոջն կատարեցան: Եւ յարքունի տանէն և ի տանէն Արծրունեաց և յիւրաքանչիւր նախարարաց տանէն. թող զայս երկերիւր ութսուն և եւթնս, և այլ ևս եւթն հարեւր և քառասուն այր, որք զանուանս իւրաքանչիւր ի դպրութիւն կենաց գրեցին ի նմին աւուր ի մեծ պատերազմին: Եւ միահամուռ լինի ամենայն հազար և երեսուն և վեց:

Իսկ ի կողմանէ ուրացելոցն և հեթանոսաց անկանէր յայնմ աւուր երեք հազար հինգ հարեւր քառասուն և չորք այր: Ինն այր ի նոցանէ ի մեծ պատուաւորացն էր, վասն որոյ և կարի յոյժ ի խոր խոցեցաւ Մուշկան Նիսալաւուրա: Մանաւանդ իբրև ետես զանհարին հարուածսն եռապատիկ զիւրոյ զնդին քան զհայոցն, բեկաւ անկաւ գօրութիւն ուժոյն իւրոյ, և ոչ հանդարտէր կալ ի վերայ խորհրդոյ մտացն. քանզի ոչ որպէս կարծէր զպատերազմն՝ կատարեցաւ: Մանաւանդ իբրև հայէր տեսանէր զբազմութիւն անկելոց իւրոյ կողմանն, և թիւ համարոյ ևս առնէր, և իբրև այնչափ յոյով գտանէր զիւր անկեալսն քան զհայոց գընդին, ևս առաւել վասն երևելի արանցն՝ զորս յականէ յանուանէ գիտէր թագաւորն, ի մեծ տագնապի լինէր այրն յանձն իւր: Արդարութեամբ զիրան գրել և ցուցանել՝ ի թագաւորէն երկնչէր. դարձեալ և թաքուցանել ևս ոչ կարէր, քանզի ոչ ծածկէր այնպիսի մեծ կոխ:

Եւ մինչդեռ յայսմ մտաց խորհրդի էր յանձն իւր և նեղէր ի միտս իւր, ուրացեալն Վասակ՝ որ զանձն իւր ի մէջ գազանացն թաղուցեալ ապրեցուցանէր՝ մխիթար մա-

տուեցանէր մտացն լքելոց, և ուսուցանէր նմա հնարս նենգութեամբ, թէ որպէս կարացէ մարտնչել ընդ ամուրսն խաբէութեամբ: Երգմունս կնքէր արքունի հրամանաւ և վկա-յութեամբ անձին իւրոյ և խաբերայ երի-ցամբքն որ ընդ նմայն էին. պատգամաւորս ասնէր զնոսա, և երեւցուցանէր զթողու-թիւն ապստամբութեանն առ ի շինութիւն եկեղեցւոյ շնորհել անդրէն, և զամենայն կարգս անդրէն յարմարել ըստ առաջին սո-վորութեանն: Թէպէտ հրաման թաղաւորին հաստատութեամբ էր տուեալ — վասն զի յոյժ բեկաւ զօրութիւն նորա, որպէս զի երկոքին կողմանք նորա հարան — սակայն զօրքն Հայոց վասն նենգութեանն Վասակայ, որ բազում անգամ հասեալ էին ի վերայ ստութեան նորա, վասն այնորիկ և հրամանի թագաւո-րին վաղվաղակի ոչ կարէին հաւատալ:

ԵՐԹԵՐՈՐԳ ՅԵՂԱՆԱԿ

ՅԵՐԿԱՐՈՒՄՆ ԻՐԱՅՆ ԽՈՒՎՈՒԹԵԱՆ

Արդ դարձեալ յայնժամ զրդեաց զՄուշկան Նիսալաւորտ և զամե-նայն աւագանին Արեաց. առեալ զզօրսն հա-սանէր ի վերայ ամրոցին՝ յոր անկեալ էին գունդ մի ի զօրացն Հայոց հանդերձ սուրբ քահանայիւքն, և մարտ եղեալ կռուէին շուրջ զբերդաւն: Եւ իբրեւ ոչինչ կարացին ազդել նոցա, դարձեալ յերգմունս ապաստան եղեալ, զի ուխտիւ իջուսցեն զնոսա առանց դաւ-ինչ գործելոյ, և երկիցս և երկիցս անգամ ետուն տանել զաւետարանն: Թէպէտ և քա-հանայքն յանձն առնուին զիջանելն կալ ա-ռաջի, բազումք ի զօրականացն ոչ կարէին հաւատալ սուտ ուխտին Վասակայ. քանզի սկսաւ երթալ Մուշկան Նիսալաւորտ զհետ չար խրատուն Վասակայ:

Մի ոմն ի քաջ զօրականէն Հայոց, որ անկեալ էր ի բերդն փախստեամբ՝ Բակ անուն, ելեալ ի պարիսպն թշնամանս զնէր անօրինին, և ցուցանէր առաջի Պարսից զօրագլխին զամենայն չարիսն զոր անցուցեալ էր նորա ընդ աշխարհն Հայոց: Ձոր և բազումք լուեալ՝ արդարացուցանէին զամբաստանութիւնն, ոչ միայն ի Հայոց կողմանէն, այլ ևս առաւել զօրքն Պարսից: Սոյն այրս այս ի նմին զիշերի եւթն հարեւր արամբք ել զնաց ի բերդէ անտի, և ոչ կարացին ձեռն արկանել ինս:

Իսկ որ ի ներքս յամրին մնացին, թէպէտ և զիտէին ճշմարտիւ զխաբերայ երդմունսս նոցա, ոչ ունէին համբար ի ներքս: Իբրեւ ոչ կամաւ իջեալ կացին առաջի, հրամայեաց սպանանել ի նոցանէ երկերիւր և երեքտասան այր: Ազադակեցին ամենեքեան և ասեն. «Գոհանամք զքէն Տէր Աստուած մեր. մինչդեռ շէն են եկեղեցիք և անքակ տաճարք վկայից և միաբան սուրբ ուխտ եկեղեցւոյ և առաքինացեալ, արժանի արարեր զմեզ կոչմանդ երկնաւորի: Հաւասարեսցէ մահս մեր ընդ մահ քաջ նահատակացն, և խառնեսցի արիւնս մեր ընդ արիւն անկեալ վիրաւորացն, և հա-

ձեսցի Տէր ընդ եկեղեցիս իւր՝ բազմութեամբ կամաւոր զուարակացն որ ելանեն ի վերայ սուրբ սեղանոյս»: Ձայս ասելով ի տեղւոյն կատարեցան երկերիւրքն և երեքտասանք:

Իսկ սուրբ քահանայքն՝ որ անդ զիպեցան յամուրսն, երանելիքս այս Յովսէփ և Ղևոնդ՝ բազում ընկերակցօքն իւրեանց, մատուցին և նոքա զպարանոցս իւրեանց առաջի սրոյ դահճապետին, ասելով զնոյն բանս՝ զոր խօսեցան երկերիւրքն: Քանզի ոչ եթէ ակնկալութիւն ինչ էր երանելեացն ըստ մարմնաւոր կենացն, այլ իմաստութեամբ հնարս խնդրէին լինել փոխանակ ամենայն աշխարհին շինութեան: Վասն որոյ և բողոք ի Դուռն կարդային, և զամենայն ամբաստանութիւն արկանէին զանօրէնն զՎասակաւ: Ձայս իբրեւ լուաւ Մուշկան Նիսալաւուրտ, ոչ իշխեաց ի նոսա ձեռն արկանել մահուամբ. այլ զՅովսէփ և զՂևոնդ զան հարեալ, հրամայեաց պահել զգուշութեամբ, քանզի բողոք ի Դուռն կարդացին. իսկ զայլ քահանայսն արձակեցին յիւրաքանչիւր տեղիս, հրաման տուեալ վասն շինութեան և խաղաղութեան աշխարհին:

Այլ մարդիկն Հայոց, որ հասեալ էին ի

վերայ յեղյեղուկ հրամանաց թագաւորին և ուրացեալ չարիմացին Վասակայ, ոչինչ հաւատային սուտ թողութեանն. այլ քաջալերէին զմիմեանս և ասէին. «Զի՞ պիտոյ է մեզ բնաւ կեանք անցաւոր աշխարհիս, և կամ՝ ընդէ՞ր տեսանեմք զարե յես մերոց սիրելեացն: Զի եթէ քաջ նահատակքն մեր անկան ի մեծ պատերազմին, և բազում վիրաւորք տապալեցան յարին յապաժոյժ ի մէջ դաշտին, և ամենեցուն մարմինքն եղեն գէշ թռչնոց և կերակուր զազանաց, և պատուական նախարարքն մեր հասին յանարգութիւն թշուառութեան, լքին զիւրաքանչիւր իշխանութիւն և են ի հալածանս նեղութեան, որ և ամենայն փափկութիւնն Հայոց եհաս ի վիշտս վտանգի և յանհնարին ապականութիւն, ոչ անսամբ խաբեբայ հրամանացդ և անկանիմք ի ձեռս անօրէն իշխանացդ»:

Թողին այնուհետեւ իւրաքանչիւր ըզգեւղս և զաւանս և զագարակս: Ելին հարսուհիք յառադաստից և փեսայք ի սենեկաց, անկան ծերք յաթոռոց և տղայք ի զրկաց. երթային երիտասարդք և կուսանք և ամենայն բազմութիւն արանց և կանանց, հասեալ ունէին զամուրս անապատին և զան-

խաբ տեղիս բազում լերանց: Կաւ համարէին զզազանաբար բնակութիւնն աստուածալատութեամբ ի քարանձաւս կելոյ, քան ուրացութեամբ փափկանալ յիւրաքանչիւր շինուածս: Առանց արանջելոյ համբերէին խոտաբուտ կերակրոցն, և ոչ յիշէին զսովորական խորտիկսն: Համարեալ էին նոցա դարափորքն իբրեւ զյարկս բարձրաբերձ շինուածոց, և գետնանկողինքն իբրեւ զնկարեալ պատշգամս:

Սաղմոսք էին նոցա մրմնջուհք երգոց, և ընթերցուածք սուրբ գրոց կատարեալ ուրախութիւնք: Ամենայն մարդ յանձն իւր եկեղեցի էր, նոյն ինքն քահանայ. մարմինք իւրաքանչիւր՝ սուրբ սեղան, և ոգիք նոցունց՝ պատարագ ընդունելի: Քանզի ոչ ոք ի նոցանէ ողբայր յուսահատութեամբ զանկեալան ի սրոյ, և ոչ ոք հեծեծելով հառաչէր ի վերայ մերձաւոր սիրելեաց իւրոց: Խնդութեամբ ընկալան զյափշտակութիւն ընչից բազմաց, և ոչ յիշէին ամենեին՝ եթէ եղեալ իցեն նոցա ստացուածք: Համբերութեամբ ճգնէին և մեծաւ առաքինութեամբ տանէին զքաջ նահատակութիւնն: Զի եթէ ոչ բացաւ աչօք տեսանէին զյոյսն

խնդալից, և ոչ կարէին գործել զայնպիսի մեծ առաքինութիւն:

Քանզի բազումք յագգէ ի մեծ նախա-
բարացն էին, և եղբարք և որդիք և զըս-
տերք, հանդերձ ամենայն սիրելեօք իւր-
եանց ի մէջ ամրական վայրացն, ոմանք յան-
լոյս երկիրն Խաղտեաց, և այլ բազումք ի
կողմանս հարաւոյ՝ յանմատոյց ամուրսն Տմո-
րեաց, և կէսքն ի թանձրախիտ մայրիսն
Արցախոյ, և այլ ոմանք անդէն ի միջոց
աշխարհին բռնացան ի վերայ բազում ամ-
բոցացն: Եւ ամենեքին մեծաւ համբերու-
թեամբ տանէին զբազում նեղութիւնն վասն
սիրոյն Քրիստոսի, և զայս միայն աղաչելով
խնդրէին յԱստուծոյ, մի՛ տեսանել նոցա զա-
ւեր եկեղեցեաց:

Այլ որպէս ցուցաք բազում անգամ
զամբարշտին չարութիւն, յորդորէր և ստի-
պէր զգօրսն Պարսից ի մօտաւոր կողմանց
աշխարհին, զի հրամանաւ արքունի զօր
եկեսցէ յօգնականութիւն նոցա: Եւ հասեալ
բազում այրուծի յաւելոյր ի թիւ անկելոցն,
և լինէր գունդ բազմութեան իբրեւ զառաջինն:
Եւ յառաջ խաղային ի միջոց աշխարհին,
մարտ եղեալ կռուէին ընդ մեծ ամուրս կա-
պոյտ լերինն: Իսկ որ ի ներքսն էին՝ քաջու-

թեամբ մարտուցեալ հարկանէին զբազումս
ի գնդէն Պարսից, և զմնացեալսն փախստա-
կան ի բանակն արկանէին: Իսկ նոքա դար-
ձեալ յողորմանս մատուցեալ, նուաճել խա-
բէութեամբ կամէին:

Իբրեւ ոչ ոք հաւատաց իջանել առ նոսա,
զի մի մատնեսցին չարաչար ի ձեռս թշնա-
մեացն, սակայն վասն երդմանցն հարկ եղեւ
քահանայի մի իջանել առ նոսա, որում ա-
նունն էր Արշէն: Խօսէր ընդ նոսա յաղերս
ընտանութեամբ, և ցուցանէր զանվնաս փա-
խուստ անմեղացն, արկանէր գութ առաջի
ուրացելոյն Վասակայ, և պաղատելով յիշե-
ցուցանէր նմա զառաջին կարգ ուխտին
քրիստոնէութեան, զի թերեւ սակաւիկ մի
քաղցրասցի յանհնարին դառնութենէն: Այլ
նա ոչ ինչ լուաւ և անսաց բազում բանիցն
նորա, կապեաց և խաղացոյց գերանելին և
որք ընդ նմա իջեալ էին:

Մանաւանդ իբրեւ ետես եթէ երթայ զօրա-
վարն գհետ խրատու կամաց նորա, սկսաւ
այնուհետեւ ի բազում տեղիս արձակել
զասպատակաւորն, և զոր արտաքոյ քան
զամուրսն գտանէր զբազմութիւն մարդկանն՝
վարեցին ի գերութիւն. և զամբար ի ձեռն
առեալ հրձիգ առնէին զբազում տեղիս:

Իսկ որք էին յամուրս Տմորեաց, իբրև լուան զայս ամենայն չարիս զոր գործեցին զօրքն արքունի, ոչինչ շահ օգտի համարէին զկալն ի մէջ ամրականացն: Քաջութեամբ ելեալ յարձակեցան օգնականութեամբ ամրականացն, և հասեալ ի մօտաւոր աշխարհն Պարսկաց, յանխնայ կոտորելով՝ նախճիրս արեան գործէին, և զմնացեալսն զերի առեալ տանէին, և անդէն յամուրսն արկանէին, և զշինուածսն աշխարհին՝ զամբար ի ձեռն առեալ հրոյ ճարակ տային:

Դարձեալ և որք էին ի լերինս Խաղտեաց, իբրև տեսին եթէ յանդգնաբար զօրքն Պարսկաց յաներկեղս իջանէին յամուրս աշխարհին Հայոց, յարձակեցան և նոքա մեծաւ զօրութեամբ ի ձորադաւառն Տայոց: Եւ գտին անդ գունդ բազում ի զօրացն արքունի, որ զերի առնուլ կամէին զամրականս աշխարհին. դարձեալ և կարծէին ևս եթէ գանձք նախարարացն անդ իցեն, վասն այնորիկ և յանխնայ յուզէին զվայրսն:

Նա և տեսին ևս անդ ի գեւղս երկուս, որ զեկեղեցիսն այրեցեալ էր. առաւել ևս վասն այնր ի նախանձ բրդեցան բարկութեամբ: Յարձակեցան, հարան ի դիմի միմեանց, և կամակարութեամբ յաղթեալ, բե-

կեալ արկին զգօրութիւն գնդին Պարսից, և կոտորեցին զբազումս ի նոցանէ, և զմնացեալսն փախստական հանէին յաշխարհէն:

Եւ յայնչափ յանդուզն յարձակմանէն՝ միայն երանելին Հմայեակ, եղբայր սպարապետին Հայոց Վարդանայ, յանխնայ քաջութեամբ մարտուցեալ՝ կատարեցաւ նահատակութեամբ ի վերայ սուրբ ուխտին միաբանութեան: Եւ այլքն ամենայն ողջանդամ ապրեալք երթային զհետ փախստականին:

Եւ իբրև այս այսպէս կատարեցաւ, դադարեցին զօրք թագաւորին խառնամուխ լինել յամենայն տեղիս անխտրութեամբ, և ևս առաւել ձեռնալահ լինել յեկեղեցեացն: Դարձեալ միւսանդամ անդրէն հարցանել սկսան յարքունիսն:

Նա և որ յԱրձախայ մայրիսն անկեալքն էին փախստականք, ոչ ինչ լուեալ դադարեցին խաղաղութեամբ. այլ հանապազ յղէին յաշխարհն Հոնաց, շարժէին և յորդորէին զգունդն Հոնաց, և յիշեցուցանէին նոցա գուխտն զոր եղեալ էր ընդ Հայս և անսուտ երգմամբ հաստատեալ: Հաճոյ թուէր բազմաց ի նոցանէ լսել զբանսն քաղցրութեամբ: Նա և մեղադիր ևս յոյժ լինէին նոցա, եթէ «Ի կռիւն ընդէր ոչ եկիք պատ-

ըստտուժեամբ»։ Եւ իբրեւ յառաջնումն ինչ ոչ հնարէին զմիմեանս հաւանեցուցանել, ապա գունդ բազում գումարէին՝ և անդէն յարձակեալ հասանէին ի սահմանս տէրութեանն Պարսից. և զբազում գաւառս հարեալ, բազմագոյն ևս գերի առեալ տանէին յաշխարհն իւրեանց, և յայտնի ցուցանէին թագաւորին զմիաբանութիւն զոր ունէին ընդ գնդին Հայոց։

Իսկ իբրեւ այս ամենայն ազգումն հասանէր առ զօրավարն Պարսից, սրտմտեալ զայրանայր, և մեծաւ բարկութեամբ կուտէր զվնասն ի վերայ անօրինին Վասակայ. իբր թէ նա իցէ սկիզբն և առաջնորդ ամենայն չարեացն որ գործեցան։ Եւ անդէն չուարեալ գնայր, խաղայր հասանէր յաշխարհն Պարսից. զրէր և ցուցանէր յարքունիս զամենայն ստուգութեամբ, և զվնաս զործոյն արկանէր զուրացելովն։

Իբրեւ լուաւ թագաւորն զամենայն աւեր աշխարհին, և ստուգեաց զիրս մեծի պատերազմին, բեկանէր անկանէր ի մեծ խրոխտաւոյն, և լռեալ դադարէր ի հանապազորդ և ի խաբեբայ խորհրդոցն. յուզէր և քննէր զվրիպումն անհանձար զործոյն, և կամէր տեսանել՝ ասելով. «Ո՞րք իցէ որ

զիս ճշմարտութեամբ ի վերայ իրացդ հասուցէ»։ Իսկ որ էր զիտակ անօրէն գործոյն, անդէն ի Դրան արքունի, նոյն հազարապետն Միհրներսէհ, յառաջ մատուցեալ ասէ ցթագաւորն. «Զայդ ես ասեմ քեզ, արքայ քաջ. եթէ կամիս ստուգութեամբ լսել զարդարն, որք գլխաւորք քրիստոնէիցն են ի Հայս՝ տուր կոչել, և գան յօժարութեամբ և ասեն քեզ զամենայն արդարութեամբ»։

Յայնժամ զմի ոմն յաւազ նախարարացն՝ Ատրորմիզդ անուն, որոյ իշխանութիւնն իսկ խառն էր ընդ Հայոց աշխարհին և գործակից էր զօրավարին ի նմին պատերազմի, զրէր և յանձն առնէր նմա զաշխարհն Հայոց մարգպանութեամբ։ Եւ զՄուշկան Նիսալաւուրտ հանդերձ ամենայն մնացեալ զօրուն գումարէր յաշխարհն Աղուանից և Լիւնաց և Ճղբաց և ի Հեճմատակաց և ի Թաւասպարաց և ի Խիբիովան, և յամենայն ամրականն՝ զորս աւերեալ էր գնդին Հոնաց վասն ուխտին Հայոց։ Որպէս և յոյժ իսկ տրտմեալ էր թագաւորն, ոչ միայն ընդ աւեր աշխարհացն և ընդ անկանելն զօրացն, այլ ևս առաւել ընդ աւերել պահակին՝ զոր ի բազում ժամանակաց հազիւ ուրեմն կա-

բացին շինել. որ և յայնմ ժամանակի դիւրեալ առեալ քանդեցաւ, որում և չէր իսկ ակնկալութիւն շինութեան: Իսկ զՎասակ հանդերձ գլխաւոր քրիստոնէիւքն ի Դուռն հրամայեաց կոչել:

Արդ եկն եմուտ մարգարանն Ատրորմիզդ յաշխարհն Հայոց սիրով խաղաղութեամբ: Հրամանաւ արքունի կոչեաց առ ինքն ըզՍահակ սուրբ եպիսկոպոսն Ռըշտունեաց, ուսանել ի նմանէ զիրացն ամբաստանութիւն: Բայց թէպէտ և նորա աւերեալ էր ատրուշան մի, և բազում չարչարանօք հաւրեալ էր զպաշտօնեայս կրակին, ոչ ինչ զանգիտեաց զալ յատեան հրապարակին:

Դարձեալ և ի տանէն Արծրունեաց բաւալաշտօն երէց մի Մուշէ անուն, որ առաջնորդէր աշխարհին Արծրունեաց, աւերեալ էր և նորա զկրակատուն մի, և կապանօք և տանջանօք բազում չարչարանս անցուցեալ էր ընդ մոզսն. և սա ինչ ոչ զանգիտեաց, այլ կամաւ եկն և յանդիման եղև մարգարանին:

Եւ երկու ևս այլ քահանայք երանելիք, որոց անուանքն են Սամուէլ և Աբրահամ. քանդեալ էր և սոցա գատրուշանն յԱրտաշատ, և յառաջագոյն ըմբռնեալ էին ի կա-

պանս յուրացեալն Վասակայ. ածին և գնոսա յառաքինի ընկերան:

Եւ ժողովեցին ևս ի նոյն տեղի զմեծն Յովսէփ և զԴևոնդ և զՔաջաջ և զԱրշէն: Եւ իբրև ուսաւ և տեղեկացաւ յամենեցունց մարգարանն, զրեաց և եցոյց յարքունիս զամենայն ճշմարտութեամբ որպէս զիարդ լուաւ ի բերանոյ նոցա:

Բայց Վասակ թէպէտ և յառաջագոյն հասեալ էր ի Դուռն, ըստ կամաց իւրոց այլ ընդ այլոյ երթեալ պատմէր զամենայն ատութեամբ, սակայն ի միտս թագաւորին ոչ կարէր զանձն արդարացուցանել. այլ պատասխանի արար նմա և ասէ: «Յորժամ քրիստոնեայքն ևս եկեսցեն՝ հասարակ լուայց յատենի»:

Իսկ զսուրբ քահանայսն՝ վասն զի կապանօք տանէին, յետ երկուց ամսոց և քսան աւուր հասանէին ի ձմերոցն արքունի: Իբրև լուաւ մեծ հազարապետն՝ եթէ ածին գնոսա ի քաղաքն, ինքնին իսկ ականատես լինէր նոցա: Բայց թէպէտ և տեղեկութեամբ լսէր ի նոցանէ զամենայն, ոչ կարէր ձեռն արկանել և չարչարել գնոսա. քանզի բազումք ի նախարարացն Հայոց դեռ ևս բռնացեալ ունէին զամուրս աշխարհին, և դեռ ևս

մարդպանն յերկիւղի էր: Վասն որոյ զգուշութեամբ հրամայեաց պահել զսուրբան, և զաշխարհն հրամայէր սիրով նուաճել. վասն որոյ և ինքն իսկ շրջէր և ժողովէր և շինէր ուխտիւ հաստատութեան:

Եւ եպիսկոպոսացն հրաման տայր ունել զիւրաքանչիւր իշխանութիւնս, և ըստ առաջին սովորութեանն պաշտել յայտնութեամբ, և համարձակ ևս գալ ի հրապարակ: Նա և ընծայից և պատարագաց արժանի առնէր զառաջեալ կոչելով: Եւ քանզի բազում գաւառս առեալ և աւերեալ էր զօրականին, թողուլ հրամայէր զհարկս աշխարհին. և զայրուծին ևս զարքունի թեթեացոյց առ ժամանակ մի: Եւ միայնակեացք որք ելեալ և կորուսեալ էին՝ հրամայէր գալ և ունել զիւրաքանչիւր տեղիսն:

«Զամենայն կարգս աստուածաշնորհութեանն, որպէս զիարդ և ունէին յառաջ ժամանակաւ առ նախնեօքն, նոյնպէս և այժմ, ասէ, կալցին: Եւ եթէ ոք ի հեռի աշխարհ ուրեք գնացեալ իցեն, ունիմ իշխանութիւն յարքունուստ, եթէ յազատաց իցեն, եթէ ի շինականաց իցեն, եթէ յեկեղեցւոյ, զինչ կեանս և թողեալ իցէ, եկեսցեն և կալցեն զիւրաքանչիւր զարարս»:

Զայս ասէր և երգմունս կնքէր և առաքէր ի կողմանս կողմանս: Որ և բազումք իսկ եկին և ժողովեցան, և կալան զիւրաքանչիւր կալուածս:

Նա և որ մեծն է քան զամենայն, որ ի բռնութենէ ոք ակամայ կալեալ էր զմոգութիւնն, հրովարտակս առաքէր յարքունուստ՝ անդրէն ունել զքրիստոնէութիւնն: Եւ յանդիման խօսէր թագաւորն, որք էին ի տանն արքունի, եթէ «Որք ոչ սիրով ունին զօրէնս դենի մագդեղն, այնպիսեաց և աստուածքն են ցասուցեալ, և ես ոչ ինչ եմ շնորհակալ. և այսօր զնոյն հրաման տամ ամենեցուն, ի կամս մարդոյն թողեալ ըստ իւրաքանչիւր մտաց. որպէս զինչ և կամի պաշտել՝ պաշտեսցէ. ամենեքեան իմ ծառայք են»: Զայս ասէր, և գրով հրաման տայր ամենայն աշխարհին:

Իբրեւ զայն լուան և տեսին բազումք՝ որ էին ցանեալ և ցրուեալք ի հեռաւոր տեղիս, գային և ունէին զիւրաքանչիւր արարս: Իսկ նախարարքն որ էին յամուրս աշխարհին և կամ ի հեռաւոր օտարութեան, իբրեւ տեսին զշինութիւն երկրին, մանաւանդ զեկեղեցւոյն հաստատութիւն, քաջալերեցան համարձակեցան և նոքա յանդիման լինել

արքային: Վասն որոյ և պատգամ յղեցին առ մարգպան աշխարհին, զի ի Դուռն ցուցցէ զբանս նախարարացն: Իսկ նա վաղվաղակի յարքունուստ զիր ողորմանաց և ուխտ հաստատութեան տայր տանել առ նոսա հրամանաւ արքունի: Բայց թէպէտ և զիտէին նորա զգառնութիւն տէրութեանն՝ թէ սուտ են յամենայնի, կամեցան չարչարակից լինել սրբոցն. զի եթէ մահ ևս առաջի կայցէ՝ ոչ ինչ զանգիտեսցեն երկիւղիւ:

Եւ զայս լուեալ թագաւորին, ոչ կապանօք՝ այլ արձակ ոտիւք և արձակ ձեռօք հրամայեաց առ ինքն կոչել: Ածին վաղվաղակի զկին և զորդիս, և զինչս իւրաքանչիւր ետուն ի ձեռս մարգպանին, և ինքեանք փութանակի գնացին ի ձմերոցն արքունի:

Եւ մինչ զեռ անդէն ի ձմերոցին էր թագաւորն, ատեան հարցափորձի ի մէջ նոցա հրամայէր լինել: Եւ նստաւ հագարապետն՝ զի լուիցէ կողմանցն երկոցունց: Եւ իբրև յերկարեցաւ ամբաստանութիւնն զաւուրս բազումս, պարտաւորեցաւ կողմ ուրացելոյն:

Քանզի ցուցանէին զթուղթսն՝ զոր տրուեալ էր Վասակայ ամենեցուն որ ընդ նմա յուխտ ապստամբութեանն. թուղթ մի ի Վրաց աշխարհէն, և թուղթ մի յԱղուանից աշ-

խարհէն. սոյնպէս և թուղթ մի յԱղձնիս, և հրովարտակ մի առ թագաւորն Յունաց, և թուղթ մի առ մեծ սպարապետն Անտիոքայ: Եւ ի բոլորեսին յայսոսիկ թուղթսն վաւերականն մատանի Վասակայ եղեալ էր: Սոյնպէս խառն էր նա և ի մահ մոգուցն ի Զարեհաւանի: Եւ զբազում բերդս՝ զոր հանին ի Պարսկաց, յայտ առնէին զնորա առ այն թուղթսն և զհրամանսն. քանզի նա էր մարգպան ի ժամանակին:

Որպէս և հրեշտակութեամբ իսկ զոր յղէր առ Յոյնս նախարար մի, որում անունն էր Ատոմ՝ յազգէն Գնունեաց, սա մատուցեալ յանդիմանէր զնա առաջի մեծի ատենին հրովարտակաւ իսկ զոր տուեալ էր նորա իւրով մատանեալ:

Նա և ի մէջ իսկ բերէր զամբաստանութիւն նորա Մուշկան Նիսաւաւուրա, և յայտ առնէր պատերազմակից ընկերօքն իւրովք, որ և յետ վճարելոյ պատերազմին բազում արիւն ետ հեղուլ Վասակ. թէ որպէս սուտ երդամաքք խաբէր և իջուցանէր յամրոցաց անտի. էր զոր կոտորէր, և էր զոր գերի տանէր զծառայս և զաղախնայս արքունի: Եւ ի վերայ այսր ամենայնի փասու, և զող

ևս գտանէր հարկի աշխարհին՝ որ յարքունիսն երթայր:

Նա և յուրացեալ ընկերացն նորա բազումք էին որ յայտ արարին զչարիս նորա՝ զոր գործեալ էր ընդ աշխարհն Հայոց: Եւ ի մնացեալ մոգացն և ի փշտիպանացն՝ որք ի կապանսն ապրեալ էին և ապա ածին յարքունիս, հարցին և ցնոսա վասն նորա և ասեն. «Դուքէք ինչ տեղեակ վասն չարութեան նորա»: Ետուն պատասխանի և ասեն. «Ամենայն անցք չարչարանաց որ անցին ընդ մեզ, և բազում հարուածք որ եղեն ի զօրսն արքունի, և աւեր և գերութիւն աշխարհին Հայոց, և կորուստ հարկացն արքունի, սկիզբն և առաջնորդ չարեաց այդ եղեալ»:

Եւ մինչդեռ այս ամենայն ամբաստանութիւն զնմանէ կուտէր զայնչափ բազում աւուրս, յառաջ մատեան և իւր ազգականքն, որ ևս յառաջագոյն դատախազ լեալ էին զնմանէ առաջի արքային, սկսան կարգաւ ցուցանել և յայտ առնել, որպէս զի բարեկամացեալ էր նա ընդ Հեռանայ Հոնի միաբանութեամբ Բաղասական արքային, ի ժամանակին՝ զի կոտորեաց Հեռանն այն զզօրսն Պարսից յԱղուանս, և ասպատակաւ եհաս

յերկիրն Յունաց, և բազում գերի և աւար խաղացոյց ի Հոռոմոց և ի Հայոց և ի Վրաց և յԱղուանից. որպէս զի ի վերայ իսկ եհաս խորհրդոցն ինքն իսկ թագաւորն, և սպան զԲաղասականն արքայ: Եւ վասակ մարգապան էր Հայոց ի ժամանակին, և թշնամեացն արքունի խորհրդակից գտաւ: Յուցին և յայտ արարին ազգականքն նորա, որպէս զի հմուտ և տեղեակ իսկ էին չար խորհրդոցն նորա. զամենայն ցուցանէին և յայտ առնէին առաջի թագաւորին. և զայլ ևս բազմագոյն խարդախութիւնսն, որ ստույթեամբ վարէր զկեանս իւր՝ ոչ միայն առ ընկերս, այլ և առ թագաւորն ինքնին գլխովին. զի ոչ երբէք արդարութեամբ վաստակեալ էր ի մանկութենէ:

Յայնմ ժամանակի հրաման ետ հազարապետն և ասէ. «Ածէք այսր և ի կապելոցն, որք են ի բանտի անդ»: Լուծին և ածին յերանելեացն զՍահակ եպիսկոպոս Ռըշտունեաց, և զսուրբն Յովսէփ և Ղևոնդ երէց:

Եւ իբրեւ մերկացան ամենայն բանք տեսին առաջի նոցա, ետ պատասխանի Սահակ եպիսկոպոսն և ասէ. «Որ յայտնի ուրացեալն են ի ճշմարիտն Աստուծոյ, ոչ զիտեն զինչ գործեն և կամ զինչ խօսին. քան-

զի խաւարեալ է խորհուրդք նոցա. զտեարս պաշտեն սուտ պատճառանօք, և ընդ ընկերս մտանեն յուխտ ստութեան: Եւ են նոքա դարանք սատանայի, զի նոքօք իսկ կատարէ զդառնութիւն կամացն իւրոց, որպէս երևի իսկ ի դոյն յայդ Վասակ: Քանզի մինչ ունէր զանուն քրիստոնէութեան, վերին երեսօք կարծէր ծածկել և թագուցանել զամենայն չարութիւն իւր առաջի ձերոյ անդէտ տէրութեանդ, և զամենայն նենգութիւնն իւր քրիստոնէութեամբն ծածկէր: Ուստի և ձեր իսկ կարծեցեալ՝ մեծապէս պատուեցէք զդա առաւել քան զարժանն իւր: Հաւատացէք դմա զաշխարհն Վրաց. հարցէք՝ եթէ զո՞ն իցեն զդմանէ: Ետուք դմա զտէրութիւնն Սիւնեաց. լուարո՞ւք յազգականաց այտի դորա, զի՞նչ պատմեն ըզդմանէ: Արարէք զդա մարգալան Հայոց. զոր նախնեացն ձերոց մեծաւ աշխատութեամբ գտեալ էր, դա ի միում ամի կորոյս զերկիրն ամենայն: Տեսեր, իբրև բարձաւ ի դմանէ պատուական անունն Աստուծոյ՝ զոր ունէր ստութեամբ, մերկ երևեցաւ ամենայն չարագործութիւն դորա: Զի եթէ առ Աստուածն իւր սուտ գտաւ, առ ո՞ որ ի մահկանացուաց աստի դա արդար գտանիցի:

«Արդ ամենայն ամբաստանութիւն՝ որ այժմ յայտնի եղեւ զդմանէ, ո՞չ ահա ձեր իսկ յառաջագոյն լուեալ էր. բայց յոր դէմն ծածկեցէքն՝ դուք ձեզէն իսկ քաջ զիտէք: Ինձ այսպէս թուի, եթէ սուտ յուսով դա զձեզ խնդացոյց: Այլ ոչ դուք և ոչ դա, և ոչ որ զկնի ձեր գալոցն է՝ զայն ի մեզ ոչ կարէ տեսանել: Արդ արարէք ընդ դա որպէս և կամիք. ցմեզ զի՞ հարցանէք»:

Զարմացաւ մեծ հազարապետն ընդ միտքս իւր, և ի խորհուրդս իւր քննէր զամենայն բանս ատենին: Քանզի հասեալ էր ի վերայ՝ եթէ յիրաւի դատապարտեցաւ այրն ըստ արժանի գործոցն իւրոց, եմուտ և եցոյց զամենայն բանս ատենին յարքունիս: Եւ իբրև լուաւ թագաւորն և ստուգեաց ի հազարապետէն զառնն պարտաւորութիւն, բարկացաւ յոյժ և ի խոր խոցեցաւ. բայց միայն երկայնմտութեամբ կամեցաւ հասուցանել զնա ի մեծ անարգութիւն: Լուռ եկաց աւուրս երկոտասան, մինչ ի գլուխ չոգաւ փուրսիշ ամբաստանութեանն:

Եւ եղեւ յաւուր միոջ մեծի զամենայն երևելի և զպատուականն հրամայէր յընթրիս կոչել: Կոչեցին և զուրացեալն. և նա ըստ առաջին կարգի օրինացն արքունի արկանէր

զպատուական հանդերձն զոր ունէր ի թագաւորէն. կապէր և զպատիւ վարսին և ըզխոյրն ոսկեղէն գնէր ի վերայ, և զկռանակուռ ձոյլ ոսկի կամարն ընդելուզեալ մարգարտով և աւամբք պատուականօք ընդ մէջ իւր ածէր, և զգլխոսն յականջան, և զգուժարտակն ի պարանոցին, զսամոյրսն զթիկամբն, և զամենայն օրէնս պատուոյն զանձամբ արկեալ՝ երթայր յարքունիս. շքեղ և երեկի քան զամենեսեան երեկէր բազմութեանն:

Իսկ նախարարքն որք կամօք ի Հայոց չոգան՝ անձամբ տուեալ զանձինս ի փորձութիւնն, և սուրբքն որ յառաջագոյն հասեալ էին, կապանօք ունէին զամենեսեան առ Դրանն արքունի: Իբրեւ տեսին զնա զարդարեալ և շքեղացեալ, և բազմամբոխ գնդաւ գայր յարքունիս, ի միտս իւրեանց սկսան այսպանել և ասել. «Ուր անմիտ վաճառական, զանմահ և զանանց պատիւ ետուր, և զանցաւորդ գնեցեր, զոր և զայդ ևս ընդ մօտոյ աւուրս կորուսանելոց ես»:

Եհաս և նստաւ ի ներքին դահլիճսն, որ էր հրապարակ մեծամեծացն: Սրդ եկն ել սենեկապանն յարքունուստ, հարցանէր ցնա և ասէ. «Սրբայ յղեաց առ քեզ, յորմէ՞

գտեալ է քո զայդ ամենայն պատուական պատիւդ, ասա վազվազակի, վասն որոյ արդար վաստակոյ»։ Եւ յուշ առնէր նմա զամենայն բանս ատենին յորում դատաւարտեցաւն. նա և զոր ոչ ևս անդ խօսեցաւ՝ զայն ևս յայտնէր նմա։ Զի ոչ ըստ կարգի ունէր նա զտէրութիւնն Սիւնեաց աշխարհին, այլ նենդութեամբ և քսութեամբ ետ սպանանել զհօրեղբայր իւր զՎաղինակ, և յինքն տաւ զտէրութիւնն՝ իբրեւ քրտիկեար յարքունիս։ Նա և այլ ևս բազում բանիւք դատաւարտեցին զնա, որում ամենայն աւազանին վկայ գային։ Պատանձեցաւ ամենեկին, և չգտաւ բան ճշմարիտ ի բերան նորա։ Իբրեւ կրկնեցին և երեքկնեցին ցուցանելով ի ներքս յարքունիսն, հատաւ վճիռ մահու ի վերայ նորա։

Սրդ եկն ել դահճապետն, և մատեաւ առաջի ամենայն մեծամեծացն, մերկեաց ի նմանէ զպատիւն զոր ունէր յարքունուստ, և զգեցոյց նմա հանդերձ մահապարտի։ Կապեցին զոտս և զձեռս, և կանանցաբար նստուցին ի ձի մատակ տարան և ետուն յայն զընդան՝ ուր կային մահապարտք ամենայն։

Իսկ նախարարքն Հայոց և սուրբ եպիս-

կոպոսքն հանդերձ երիցամբքն, թէպէտ և էին ի մեծի պատուհասի, ոչինչ յիշէին զհեղութիւնսն որ անցեալ էր ընդ նոսա, և կամ որ այլ ևս ակնկալութիւն էր գալ ի վերայ. այլ զարմացեալ էին ընդ մեծ յայտնութիւնն որ եղև յԱստուծոյ: Միւթարէին զմիմեանս և ասէին. «Քաջութեամբ պատե-
րազմեցաք, առաւել ևս համբերութեամբ ճգնեսցուք: Լուեալ է մեր ի սուրբ հարցն մերոց՝ եթէ գլուխ ամենայն առաքինութեան համբերութիւն է, և իմաստութիւն երկնա-
ւոր՝ կատարեալ աստուածապաշտութիւն. և զայս ոչ ոք կարէ գտանել առանց չարչա-
րանաց: Իսկ չարչարանքն յորժամ ընդեր-
կարանայ ի վերայ՝ յայնժամ բազմանայ վարձ հատուցմանց պարգևին: Ապա թէ այդ այդ-
պէս է, զայս միայն աղաչեսցուք զԱստուած՝ զի համբերել կարասցուք ամենայն փորձու-
թեանց. և Տէր ինքնին արասցէ հնարս մե-
րում փրկութեան:

«Լուեալ է մեր զդատաստան քառասուն զինուորացն Քրիստոսի, որք բազում հարուա-
ծըս տանջանաց ընկալան: Մինն ի նոցանէ փութացաւ ի բաղանիսն, և վրիպեաց ի պսակէն. իսկ երեսուն և ինն համբերու-
թեամբ կատարեցան, և հասին այնմ աւե-

տեացն, որում ցանկացեալն էին: Իսկ մեր ընկերակիցն աւանիկ՝ որ յառաջագոյն որոշե-
ցաւ ի մէնջ, ահա եղև զործակից սատանայի: Մինչ դեռ ողիքն ի մարմնին են՝ ընկալաւ զառհաւատչեայ գեհենին տանջանաց, որ ոչ միայն սրբոց է ողբալի, այլ և ամենայն դազանաբարոյ մարդկան»:

Զայս ասէին, և բազում արտասուս ի վերայ կորուսելոյն հեղուին. և անդէն զերգս հոգե-
ւորս ի բերան առեալ ասէին. «Բարի է յուսալ ի Տէր քան յուսալ ի մարդիկ. բարի է յու-
սալ ի Տէր քան յուսալ յիշխանս. ամե-
նայն ազինք շրջեցան զինեւ, և ան-
ուամբ Տեառն յաղթեցի նոցա»: Քաջա-
լերէին զմիմեանս և ասէին. «Զայս գի-
տելով, եղբարք, մի՛ երկիցուք յանաս-
տուած ազգէս հեթանոսաց, որ քան զմե-
ղուս վատթարագոյն ևս են ի զայրանալն իւրեանց, զի և նոցա ցասումն ի սատակումն անձանց իւրեանց լիցի, այլ մեք զանուն Տեառն կարգասցուք և վանեսցուք զամե-
նեսեան»:

Իսկ ուրացեալն Վասակ հայէր ի միաբա-
նութիւն սուրբ կապելոցն, որք մեծաւ խըն-
դութեամբ ընդունէին զչարչարանսն, և զուարթագոյն և պայծառք երևէին որպէս

յառաջագոյն յարքունիան, հայէր և կարօտէր, և ոչ ոք խառնեաց զնա ի նոսա, այլ ուրոյն նովին կապանօք պահէին: Եւ օր ըստ օրէ բերէին իբրեւ զգէշ ընկենուին ի մեծ հրապարակին, ձաղէին և այպանէին, և տեսիլ ամենայն կարաւանին զնա առնէին: Կողոպտեցին հանին և ոչ ինչ թողին զոր ընդ իւրն ունէր. այնպէս ձաղեցին աղքատութեամբ, մինչ հաց մուրանային և բերէին նմա իւր ծառայքն: Եւ այնպէս սաստիկ արկին զպարտերս հարկաց աշխարհին ի վերայ տան նորա, որ մինչև զհարց և զհաւուց և զիւր արարս և զգարգս կանանց ևս եղ ի վերայ, և ետ և տուժեցաւ, և ոչ կարաց հատուցանել զպարտան արքունի: Եւ յայն տեղի հասուցին՝ մինչև հարցանել նմա «Եթէ կայցե՞ ինչ գանձ ի գերեզմանս նախնեացն մերոց»: Եւ եթէ գտեալ էր նորա, հանէր և տայր ընդ իւր և ընդ ընտանեացն տուգանս. որպէս զի բազում մարդիկ իսկ չողան ի տուժի:

Եւ իբրեւ այսպէս յամենայն կողմանց հարեալ վաթթարացաւ, անկաւ յախտս դժընդակս անդէն ի կապանսն: Ջեռաւ փոր նորա, և հարան և տրորեցան գողք նորա, և քամեալ մզեցաւ թանձրամութիւն նորա: Ե-

ռացին որդունք ընդ աչս նորա, և ի վայր սորեցին ընդ ոնդունս նորա. խցան լսելիք նորա, և ծակոտեցան չարաչար շրթունք նորա. լուծան ջիւք բազկաց նորա, և յետ կոյս կորացան կրկունք ոտից նորա: Բղխեաց ի նմանէ հոտ մահու, և փախստական եղեն ի նմանէ ձեռնասուռն ծառայք նորա: Լեզուն միայն կայր կենդանի ի բերան նորա, և ոչ գտաւ խոստովանութիւն ի շրթունս նորա: Ճաշակեաց զմահ հեղձամղձուկ, և էջ ի դրժոխս անհնարին դառնութեամբ: Ոտնհար եղեն նմա ամենայն սիրելիք նորա, և ոչ յագեցան սաստիկ հարուածովք ամենայն թշնամիք նորա:

Եւ այն որ կամէրն թաղաւոր լինել մատնութեամբ՝ Հայոց աշխարհին, և ոչ գերեզմանի նորա տեղի երևեցաւ ի նմին. քանզի իբրեւ զշուն մեռաւ և իբրեւ զէշ քաշեցաւ:

Ոչ յիշեցաւ անուն նորա ի մէջ սրբոց, և ոչ մատեաւ յիշատակ նորա առաջի սուրբ սեղանոյն յեկեղեցւոյն: Ոչ ինչ եթող չարիս՝ զոր ոչ գործեաց ի կեանս իւր, և ոչ ինչ մնաց ի մեծամեծ չարեաց՝ որ ոչ անցին ընդ նա ի մահուան նորա:

Գրեցաւ յիշատակարանս այս վասն նո-

րա, առ ի կշտամբուսն յանդիմանութեան
մեղաց նորա. զի ամենայն՝ որ զայս լուեալ
գիտասցէ, նշովս ի հետ արկցէ, և մի՛ լիցի
ցանկացող գործոց նորա:

ԱՒԱՐՏԵՑԱՆ

Ե Ի Թ Ն Յ Ե Ղ Ա Ն Ա Կ Ի Ն

Ա Ր Տ Ա Ք Ո Յ

Ե Ի Թ Ն Յ Ե Ղ Ա Ն Ա Կ Ի Ն

Ո Ր Գ Ե Ր Ո Ր Գ

ՎԱՍՆ ԶԱՐԶԱՐԱՆԱՅ

ՍՈՒՐԲ ՔԱՀԱՆԱՅԻՑՆ ԵՒ ՆԱՀԱՏԱԿՈՒԹԵԱՆ

Արդ ի վեշտասաներորդի ամի տէրու-
թեան նորին թագաւորի՝ դարձեալ
անդրէն խաղայր գնայր յաշխարհն Քուշա-
նաց մեծաւ սրտմտութեամբ ի գործ պա-
տերազմի: Եւ գնացեալ ի Վրկանէ, և ելեալ
յԱպար աշխարհ, նովին կապանօք գնախա-
րարսն և զքահանայսն հրամայեաց պահել ի
դղեակ քաղաքի ի Նիւշապուհ. և զերկուս
յերանելի կապելոցն ընդ իւր խաղացոյց: Ահ
արկանէր ամենայն քրիստոնէութեան ընդ
որ անցանէր:

Իբրեւ զայն տեսանէր Հոն մի, որ էր

յազգէ թագաւորացն ի Խալանդրաց աշխարհէն, Բէլ անուն, և ի ծածուկ խոնարհէր առ քրիստոնեայան, և սիրով յօժարութեամբ ուսանէր ի նոցանէ զճշմարտութիւնն, և կամօք իւրովք նուաճեալ էր ընդ իշխանութեամբ թագաւորին, և կարի յոյժ դառնանայր ի միտս իւր յորժամ տեսանէր չարչարեալ զսուրբսն: Եւ իբրեւ այլ ոչ ինչ էր ձեռնհաս, փախստական անկանէր առ արքայն Քուշանաց: Երթայր և պատմէր նմա զամենայն անցս չարչարանացն, զոր անցոյց թագաւորն ընդ աշխարհն Հայոց. տեղեակ ևս առնէր զնա վասն խրամատութեանն պահակին Հոնաց. ցուցանէր և զերկպառակութիւն զօրացն, որ բազում ազգք բաժանեցան ի սիրոյ թագաւորին. ազգէր նմա և զարտունջ զԱրեաց աշխարհին:

Զայս իբրեւ լուաւ թագաւորն Քուշանաց, ոչ ինչ երկմտութեամբ թերանայր յառնէն, և ոչ կարծիք լրտեսի անկանէին ի սիրտս նորա: Քանզի սակաւ մի յառաջագոյն նորա լուեալ էր, դարձեալ իբրեւ ստուգեաց ի Բելայ զայն ևս եթէ խաղացեալ գայ ի վերայ աշխարհին Քուշանաց, փութացաւ վաղվաղակի զօր ժողովէր, զունդ կազմէր՝ ելանել նմա ընդ առաջ հօր ձեռամբ: Զի թէպէտ

և ոչ կարէր յանդիման տալ պատերազմ ընդդէմ նորա, այլ ի վերջայս թեւոցն անկեալ՝ բազում հարուածս հասուցանէր ի վերայ զօրացն արքունի: Եւ այնպէս նեղեալ շտապէր՝ զի անձուկ լաշկարաւ վատախտաբակ արարեալ՝ այսրէն դարձուցանէր, և ինքն ասպատակաւ զհետ մտեալ աւերէր զբազում գաւառս արքունի, և ողջանդամ անդրէն յերկիրն իւր դառնայր:

Եւ թագաւորն իբրեւ ետես եթէ անարգանօք և վատթարութեամբ դարձեալ եմ ի պատերազմէս, զիջաւ փոքր մի ի հալարտութենէն, և զխոաց եթէ յերկպառակութենէ զօրացն եղեն չարիքն ամենայն: Եւ առ մղձկել սրտին՝ չգիտէր թէ յո՞ թափէր զթոյնս դառնութեանն: Իսկ մեծ հազարապետն յոյժ էր յերկիւղի, քանզի ինքն էր պատճառք ամենայն չարեացն որ գործեցան:

Սկսաւ բանս ի բերան զնել մոզպետին և մոզացն, որք մատուցեալ յանդիման ասէին ցթագաւորն. «Արքայ քաջ, մեք ի դէնէ իսկ զխոեմք, զի ոչ ոք ի մարդկանէ կարէ կալ առաջի քոյոյ մեծի զօրութեանդ. այլ վասն քրիստոնէից — որ են ընդդէմ օրինաց մերոց — բարկացեալ են մեզ աստուածքն, զի մինչև ցայսօր կենդանի պահեցեր զնոսա»:

Եւ յիշեցուցանէին ևս նմա, որպէս նորա ի բանտի անդ անիծանէին զքեզ: Եւ բազում և այլ հայհոյութիւնս խօսէին գարբոցն, և զօր հանապազ գնոսա յաչաց հանէին, և զմիտս թագաւորին ածէին ի ցասումն բարկութեան. մինչև փութացաւ վաղվաղակի հեղուլ զարիւն անմեղացն:

Ետ հրաման վասն երկուցն որ անդէն ի կարաւանին առ իւրն էին—Սամուէլ և Աբրահամ—զի գաղտ կորուսցեն գնոսա: Իսկ որք էին ի դղեկ քաղաքին, հեռի էին ի կարաւանէն իբրեւ օթիւք հնգետասան: Հրամայեաց համբարակապետին, որում անունն էր Դենշապուհ, զի յառաջ քան զնա երթիցէ ի քաղաքն, ուր էին սուրբ քահանայքն Տեառն, և չարաչար տանջանօք իշխեսցէ դատել և հարցանել, և սրով վախճանել:

Այլ գնոսա մոգապետին յառաջագոյն—որում յանձն արարեալ էր—բազում անգամ աւելի քան զհրամանն արքունի չարչարեալ էր. քանզի իշխան դէնպետ էր Ապար աշխարհին, և առաւել ջերմագոյն էր ի մոգութեանն. քան զբազում պիտունսն ևս տեղեակ էր զբարեշտական օրինացն: Նա և զոր մեծ պարծանս համարէին ըստ իւրեանց մոլորութեանն կարգին, Համակդեն անուն

էր. գիտէր և զԱմպարտքաշն, ուսեալ էր և զԲողոյայիտն, ունէր և զՊալհաւիկն և ըզՊարսկադենն: Քանզի այս հինգ կեշաք են որ գրաւեալ ունին զամենայն օրէնս մոգութեանն. բայց արտաքոյ սոցա է մեւս ևս այլ վեցերորդ, զոր Պետմոզն կոչեն:

Թուէր իմն անձին՝ եթէ կատարեալ իցէ ամենայն գիտութեամբ. հայէր ընդ երանելիսն, եթէ առ տգիտութեան մոլորեալ են ի մեծ գիտութենէս մերմէ: Եդ սնտի կարծիս ի մտի՝ անդադար չարչարել գնոսա, զի թերեւ առ չժուժալ մարմնոյն հեղութեանց՝ լուայց ի նոցանէ բանս ինչ ողորանաց: Վասն որոյ զատ և որոշեաց ի նախարարացն զքահանայսն, և հեռացոյց ի նոցանէ բացագոյն, և արկ գնոսա ի ներքնատուն մի գէճ խաւարչտին: Եւ հրամայէր վեց առն երկու քաշկէնս ժամէ ի ժամ, և դորակ և կէս ջուր. և ամենեկին ոչ զորք թողոյր մօտ երթալ ի դուրս բանտին:

Եւ իբրեւ աւուրս քառասուն այսու հեղէր գնոսա, և ոչ լուաւ ի նոցանէ բան թուլութեան, այլ իմն ած զմտաւ, որպէս թէ ոք յիւրոց ծառայիցն գաղտ եզիտ ինչ ի նոցանէ և ի ծածուկ տայցէ նոցա կերակուր: Ինքն երթեալ կնքէր գերդ և զգուռն

բանդին, և զկարգեալ ռոճիկն տայր յիւր հաւատարիման տանել նոցա. և արար զայս աւուրս հնգետասան:

Սակայն և այնպէս երանելիքն ոչ ինչ շտապեալ տագնապեցան. այլ մեծաւ համբերութեամբ տանէին զճգնութիւնն, և անդադար սաղմոսիւք կային ի հանապազորդ պաշտամանն. և ի կատարել աղօթիցն զուարթագին գոհանալով, սակաւիկ մի հանգչէին ի գետնախշտի յանկողինսն:

Իսկ պահապանքն որ ի վերայ կապելոցն կային՝ յոյժ էին զարմացեալ ընդ առողջութիւն անհիւանդութեան նոցա, իբրեւ լսէին զանդադար հնչումն ձայնիցն: Վասն այնորիկ պատմեցին յականջս մոգպետին և ասեն. «Ոչ են արքն այն լոկ առանց մեծի զօրութեան. զի եթէ պղնձի մարմինք ունէին նոքա, արդ լուծեալ էր ի գէճ խոնաւոյ անտի: Բազում ժամանակք են մեր՝ զի յանձն է մեզ պահպանութիւն բանտիս. ոչ յիշեմք՝ եթէ ի կապելոց ոք ամսօրեայ ժամանակ կեցեալ իցէ ի տանդ յայդմիկ: Արդ մեք ասեմք քեզ. եթէ առեր հրաման մահու նոցա և սպանանես՝ դու գիտես. ապա թէ ոչ, պահել յանձն արարաւ քեզ և ոչ դատել զնոսա՝ չարաչար վտանգ է կապելոցն: Նա և

մեք զահի հարեալ եմք և յոյժ երկնչիմք, յորժամ տեսանեմք զսոյնպիսի անհնարին նեղութիւնս»:

Եւ իբրեւ զայս լուաւ մոգպետն, յարուցեալ ինքնին երթայր ի մէջ գիշերին յերդ բանտին: Եւ հայեցեալ ի ներքս ընդ մուտ գիշերոյն, այն ինչ լինէր նոցա ի պաշտամանէն հանգչել, և տեսանէր զանձն իւրաքանչիւր կապելոցն՝ զի իբրեւ զկանթեղ անշիջանելի վառեալ բորբոքէր: Զահի մեծի հարաւ, և ասէր ընդ միտս իւր. «Զինչ է այս մեծ սքանչելիքս. աստուածք մեր ուրեմն եկեալ իջեալ են ի բանտս, և նոցա վառաւորութիւնն լուցեալ բորբոքի: Եւ եթէ նոքա առ սոսա ոչ մերձեանն, մարդոյ լոկոյ անհնարին է զայսպիսի պայծառութիւն լուսոյ զգենուլ: Իմ այսպէս լուեալ էր վասն կեշտիս այսօրիկ՝ եթէ առ յոյժ յիմարութեանն մոլորեալ են, և ստութեամբ կերպարանին ի յաչս տգէտ մարդկան. թերևս և այս տեսիլ այնպէս ինչ երևեցաւ ինձ»:

Եւ ոչ կարէր համօրէն կալ ի վերայ իրացն երևման: Եւ մինչդեռ յայսմ մտաց խորհրդի էր, դարձեալ սուրբքն յիւրաքանչիւր խշտեկացն կանգնեցան կացին ի սովորական պաշտամանն: Յայնժամ ճշմարտեալ

գլխաց մոզպեան, եթէ ոչ այլ ընդ այլոյ տեսանէր՝ որ երեւցաւն նմա, այլ ի նոցունց յանձանց փայլէր լուսաւորութիւնն: Յայնժամ կրկին անգամ զահի հարաւ և ասէ. «Ո՞ւմ ի կապելոցն եղեւ այսալիսի յայտնութիւն. ես և ոչ զմի ոք ոչ գիտեմ, և ոչ լուեալ է իմ ի հարցն յառաջնոց»: Եւ քանզի անհնարին շարժեցաւ ի մեծ սքանչելեացն, և դողացին ամենայն մարմինքն, և թլմբբեալ կիսամեռ լինէր ի վերայ տանեացն մինչև յառաւօտն. և ի ծագել լուսոյն իբրև զբազմօրեայ հիւանդ յարուցեալ երթայր ի վանս իւր, այլ և ոչ ումեք իշխեաց ամենեկին պատմել զոր ինչ ետեսն:

Կոչեաց առ իւր զպահապանսն և ասէ ցնոսա. «Երթայք հանէք զկապեալսն ի վերնատուն մի ցամաքագոյն, և անդ պահեցէք զնոսա զգուշութեամբ, որպէս և ասացէքն»: Մի ոմն ի դահճաց անտի իբրև լուաւ զհրամանս մոզպետին, փութով ընթացեալ երթայր, իբրև մեծ իմն աւետիս տանէր նոցա: «Հրամայեաց ձեզ, ասէ, ելանել ի ցամաք վերնատուն մի. արիք վաղվաղակի, և մի հեղգայք, քանզի և մեք իսկ պաղատեցաք վասն ձերոյ տառապանացդ»:

Իսկ սուրբն Յովսէփ հեզաբար սկսաւ

խօսել ընդ դահճապետին և ասէ. «Երթ և ասա ցլիմար առաջնորդն ձեր. չէ լուեալ քո վասն հանդերձեալ գալստեան Տեառն մերոյ և կամ վասն մերոյ հրաշակերտ շինուածոցն՝ որք մեզ կան պահին ի սկզբբանէ պատրաստութեամբ, վասն որոյ դիւրաւ համբերեմք մեծի նեղութեանս առ սէր այնր յուսոյ զոր տեսանեմք: Դու բարւոք արարեր, զի արգահատեցեր մեծի նեղութեանս մարմնոյ. այլ ոչինչ եմք ձանձրացեալք իբրև զանաստուած ոք՝ որ չիք այլ ինչ յոյս ի միտս նորա քան որ երևինս: Այլ մեք առ սէր Քրիստոսին մերոյ՝ ընդ այս յոյժ եմք խնդացեալ. և կատարեալ պարգևս զսա իսկ համարիմք, զի ժամանակեայ վշտօքս զանժամանակ երանութիւնսն ժառանգեսցուք:

«Եթէ շինուածոց իցեմք ցանկացեալք, ունիմք շինուածս յերկինս առանց մարմնաւոր ձեռագործի, որ ոչ երևին ձեր արքունիքդ առ նոքօք: Նոյնպէս և հանդերձից և փառաց և անախտ կերակրոց. զոր եթէ ոք կամեսցի ասել ձեզ, չհանդարտէ լսել ձեր տկարութիւնդ. վասն զի կուրութեան հնութեամբն չտեսանէք և ոչ լսէք և ոչ իմանայք, յայն սակս զմեզ զուր և անիրաւ և առանց յանցանաց անողորմս դատիք: Այլ մեր

Թագաւորն առաւ է և բարերար, և բաց է դուռն արքայութեան նորա. եթէ կամեսցի որդի լինել՝ դիմեսցէ համարձակ. ի դարձելոց յապաշխարութիւն չնախանձի և ոչ ընդ ումեք երբէք:

«Բայց վասն դիւրութեանս որ դու հրամայեցեր առնել մեզ, էր մեր իշխանութիւն անդրէն յաշխարհին մերում չանկանել մեզ ի ձեռս Թագաւորիդ. որպէս և այլքն՝ զի ապրեցան յայսպիսի փորձանաց. այլ որպէս կամօք և յօժարութեամբ եկաք, իբրև թէ զխտէաք զվիշտս վտանգիս, ոչ ինչ զանգիտէաք յայսպիսի ճգանց, սոյնպէս և կամիմք՝ զի և այլ ևս ծանրացուցես ի վերայ մեր, մինչև քո չարութիւն կամացդ յագեսցի ի մեզ: Զի թէ Աստուածն մեր, որ է արարիչ երկնի և երկրի և ամենայն երևելեաց և աներևութից, և առ սէր իւրոյ բարերարութեանն խոնարհեցաւ առ ազգս մարդկան, և զգեցաւ մարմին չարչարելի, և անց ընդ ամենայն հանդէս առաքինութեան, և կատարեաց զամենայն գործ տնտեսութեան, ի կամս իւր մատնեցաւ ի ձեռս խաչահանուացն, մահու մեռաւ և եղաւ ի գերեզմանի, և զօրութեամբ աստուածութեանն իւրոյ յարուցեալ երևեցաւ աշակերտացն և այլոց բազմաց:

և վերացաւ առ Հայր իւր յերկինս, և նրաւ ընդ աջմէ հայրենի աթոռոյն, և շնորհեաց մեզ զօրութիւն երկնաւոր, զի ըստ նորա անմահութեանն՝ և մեք մերով մահկանացու մարմնովս կարիցեմք չարչարակից լինել անմահ մեծութեանն, և նա ոչ ևս իբրև զմահկանացու համարի զմեր մահն, այլ իբրև անմահակից հատուցանէ մեզ զվարձս վաստակոց մերոց: Արդ փոքր համարիմք մեք զչարչարանս զայս առ սէր փոխարինին զոր էարկ առ ազգս մարդկան»:

Իբրև լուաւ զայս ամենայն բանս մոգպետն ի դահճապետէ անտի, խռովեցաւ, պղտորեցաւ ի միտս իւր, և հատաւ քուն յաչաց նորա զբազում գիշերս: Իսկ յաւուր միով յերեկունս պահուն յարուցեալ երթայր առ նոսա միայնիկ լռիկ, և ոչ զորք առնոյր ընդ իւր ի սպասաւորացն: Եւ իբրև եհաս ի դուրս տանն, հայէր ընդ ծակ մի ի ներքս և տեսանէր ըստ առաջին տեսլեանն. բայց նոքա ի քուն կային խաղաղիկ: Հեզաբար կարգաց յանուանէ զեպիսկոպոսն, քանզի քաջ իսկ գիտէր պարսկերէն: Եկն ի դուրս և հարցանէր. «Ո՞վ ես դու:—Ես ինքն իսկ եմ, ասէ. կամիմ ի ներքս մտանել և տեսանել զձեզ»:

Եւ իբրև եմուտ ի մէջ սրբոցն, ոչ

ևս երևէր նմա այլ նշանն. և պատմեաց նոցա գերկիցս երևումն սքանչելեացն: Ետ պատասխանի Ղևոնդ երէցն և ասէ. «Աստուած, որ ասաց ի խաւարի լոյս ծագել, որ և ծագեաց և լուսաւորեաց իմաստութեամբ զաներևոյթ արարածս, նոյն զօրութիւն և այսօր ծագեաց ի խաւարեալ միտս քո, և բացան աչք կուրացեալ ոգւոյդ, և տեսեր զանշիշանելի լոյս շնորհացն Աստուծոյ. փութա, մի հեղգար. գուցէ դարձեալ կուրացեալ ընդ խաւար գնայցես»:

Եւ զայս իբրև ասաց, յոտն կացին ամենեքեան ասելով ի քառասներորդ երկրորդ սաղմոսէն. «Առաքեա, Տէր, զլոյս քո և զճշմարտութիւն քո, զի նոքա առաջնորդեացեն և ածցեն զմեզ ի լեառն սուրբ և ի յարկս քո: Արդարեւ ճշմարտիւ, Տէր, առաջնորդեցեր և ածեր զմոլորեալս զայս յանանց ուրախութիւնդ և յանմերժելի հանգիստդ: Ահա նմանեալ է օրս այս սուրբ չարչարանացն քոց. որպէս ապրեցուցեր զմահապարտ աւագակն յերկրորդ մահուանէն, և նովաւ բացեր զաղխեալ դուռն Ագենայ, այսպէս գտեր և զայս կորուսեալս. որ էր պատճառք մահու բազմաց, արդ արարեր զսա պատճառք կենաց մեզ և անձին իւրում: Գոհա-

նամք զքէն, Տէր, զոհանամք և ձայնակիցք լինիմք սուրբ մարգարէին. Մի մեզ Տէր, մի մեզ, այլ անուան քո տուր փառս վասն ողորմութեան և ճշմարտութեան քո. զի մի երբէք ասացեն ի հեթանոսս, թէ ո՞ր է Աստուած նոցա. որպէս և այսօր իսկ յայտնի եղև զօրութիւն քո մեծ ի մէջ ապարասն խաւարագգեստ ազգիս»:

Իսկ որ ձրին եգիտ զաստուածատուր շնորհան, սկսաւ և նա առանձինն ասել. «Տէր լոյս իմ և կեանք իմ, ես յումմէ՞ երկեայց. Տէր ապաւէն կենաց իմոց, ես յումմէ՞ դողացայց: Քանզի գիտեմ ճշմարտիւ՝ եթէ բազում են այսուհետև թշնամիք իմ, և կամին մերձեալ և ուտել զմարմինս իմ. այլ դու, Տէր ամենայնի, եկիր վասն ամենեցուն կենաց, զի դարձցին և կեցցեն առաջի քոյոյ մարդասիրութեանդ: Մի որոշեր զիս ի սուրբ գառանցս յորս խառնեցայ, զի մի՛ ըստ քո փարախդ արտաքս ելեալ՝ չար գազան դարձեալ բեկանիցէ զիս: Մի հայիր, Տէր, ի բազմամեայ ամբարշտութիւնս իմ, զի մի՛ մոլորեալ ի ճշմարիտ կենացդ՝ զբազումս անդրէն ի կորուստ աշակերտիցեմ, այլ որոց եղէ պատճառք մահու՝ նոցին եղէց և պատճառք կենաց: Սատանայ՝ որ ինեւ խորխ-

տացեալ պարծէր ի մէջ մեծի կորստակահացս, ինե կորացեալ ամաչեսցէ ի մէջ իւրոց աշակերտացն»:

Եւ զայս իբրեւ ասացին, նմին իսկ ետուն կատարել զաղօթան, և դադարեցին նովաւ հանդերձ մինչև ի սահն երրորդ, և այնպէս խաղաղացեալ կացին ի քուն ամենեքեան մինչև ի ժամ առաւօտուն:

Իսկ նորա յոսն կացեալ, և ի քուն ոչ մտանէր, այլ զձեռն իւր ի վեր համբարձեալ՝ կայր յաղօթս: Եւ մինչդեռ ընդ երդ պշուցեալ հայէր յերկինս, յանկարծակի տունն լի եղև լուսով. և երևեցան նմա սանդուղք լուսեղէնք՝ որ կանգնեալ էր յերկրէ ի յերկինս. և գունդք գունդք զօրաց ելանէին ի վեր. և էր ամենեցուն տեսիլն նոր և չքնաղ և ահաւոր և սքանչելի իբրեւ զտեսիլ հրեշտակի: Ունէր և զթիւ համարոյ ի միտս իւր զիւրաքանչիւր գնդիցն զոր տեսանէր. էր որ զհազարի, էր որ զերեսուն և վեցից, էր որ զերկերիւրոց և զերեքտասանից: Եւ այնպէս մօտագոյնս մերձենայր, մինչև ճանաչել նմա զերիս ի նոցանէ, զՎարդան և զԱրտակ և զԽորէն: Եւ ունէին ինն պսակ ի ձեռին. խօսէին ընդ միմեանս և ասէին. «Ահա եկն եհաս ժամ, զի և սոքա խառնես»:

ցին ի գունդս մեր. քանզի և մեք սոցա իսկ մնայաք, և առհաւատչեայ պատիւ սոցա բերաք: Եւ որում ոչ ևս մնայաք՝ եկն երևեցաւ և խառնեցաւ, և եղև իբրեւ զմի ի զինուորացն Քրիստոսի»:

Այս երկցս անգամ երևեցաւ չքնաղ տեսիլս առն երանելոյ: Զարթոյց զսուրբան ի քնոյ անտի, և պատմեաց նոցա զամենայն տեսիլն կարգաւ:

Իսկ նոքա յարուցեալ կացին յաղօթս և ասէին. «Տէր Տէր մեր, զի՛ սքանչելի է առն քո յամենայն երկրի. համբարձաւ մեծ վայելչութիւն քո ի վերոյ քան զերկինս. ի բերանոց մանկանց տղայոց ստնդիացաց հաստատեցեր զօրհնութիւն, զի եղծցի թըշնամին և հակառակորդն: Զի ոչ ևս է այսուհետև ասել, եթէ «Տեսից զերկինս զգործս մատանց քոց», այլ թէ տեսից զքեզ Տէր երկնի և երկրի. որպէս երևեցար իսկ այսօր ի ձեռն սուրբ զօրականացն քոց հեռաւոր օտարիս, որ անցեալ էր ըստ ակնկալութիւն կենաց իւրոց:

«Ահա դու, Տէր, ողորմութեամբ քով պսակեցեր զսիրելիս քո, և զթութեամբ քով ելեր ի խնդիր կորուսելոյս, դարձուցեր և խառնեցեր ի դասս ընտրելոց քոց: Ոչ միայն

ետես սա զերկինս՝ զգործս մատանց քոց, այլ ետես զերկինս և զբնակիչս նորա, և մինչդեռ է յերկրիս՝ խառնեցաւ ի գունդս բիւրաւոր հրեշտակաց քոց: Ետես և զողիս արդարոց կատարելոց, ետես և զնմանութիւն փառաց աներևոյթ պատրաստութեանցն, ետես և ի ձեռին նոցա զանշուշտ ռաբունայն՝ որ հանդերձեալ պահի ի ձեռն ճարտարապետին: Երանի՛ սմա վասն սուրբ տեսլեանս, և երանի՛ է մեզ վասն սորա մերձաւորութեանս առ մեզ. քանզի հաստատեալ գիտացաք սովաւ, եթէ որում այսպիսի սքանչելիք յայտնին՝ մեծ մասն ընկալաւ սա յանսպառ քոց բարութեանցդ: Անսպառ են պարգևքն քո, Տէր, և առանց խնդրելոյ տաս ում և կամիս քոյով յորդ և աննախանձ առատութեամբդ: Եւ եթէ որ ոչն խնդրեն՝ չարգելուս ի նոցանէ, բաց մեզ, Տէր, զգուն ողորմութեան քո, որ ի մանկութենէ մերմէ ցանկացեալ եմք բարեմասնութեան սրբոց քոց: Զնորագիւտ դաստակերտս քո բարեխօս առնեմք վասն անձանց մերոց. մի՛ ընկղմեսցի նաւ հաւատոց մերոց ի մէջ ալէկոծեալ ծովու մեղաց»:

Եւ այսպէս յերկար կատարելով զաղօթսն, յորդ և առատ արտասուս հեղուին ի վերայ

անձանց իւրեանց: Գութ ողորանաց արկանէին առաջի բարերարին՝ զի լսելի լիցի ձայն պաղատանաց նոցա, և հաստատուն կացցեն ի վիշտս ճգանցն, զի մի՛ զրկեսցին ի ցանկալի պսակացն զոր ունէին սուրբքն ի ձեռս իւրեանց, որպէս և աղգեցաւ իսկ նոցա ի Հոգւոյն սրբոյ՝ զի մերձեալ էր ժամանակ կոչման նոցա. որպէս զի երթիցեն և աներկեւղ դադարեսցին ի կասկածելի ակնկալութենէն. որում համբերէին բազում տառապանօք, զի առհաւատչէիւ փոքու հասցեն երկնաւոր մեծութեանն, որում ի վաղնջուց իսկ էին ցանկացեալք:

Եւ քանզի ինքն իսկ մոգպետն իշխան էր աշխարհին, և նմա յանձն արարեալ էր զկապեալսն քաղաքին, վասն այնորիկ և համարձակութեամբ ընդ առաւօտն հանեալ տանէր յապարանսն իւր: Լուանայր և սրբէր զնոսա ի չարչարանաց բանտին, առնոյր զջուր լուացման սրբոցն և արկանէր զիւր մարմնովն: Ուղղէր ի տան իւրում աւագան, և ընդունէր ի նոցանէ զսուրբ մկրտութիւնն, հաղորդէր ի կենդանարար մարմինն և ի քաւիչ արիւնն Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի: Բարձր բարբառով աղաղակէր և աւեր. «Մկրտութիւնս այս լիցի ինձ ի լուա-

ցումն մեղաց իմոց, և ի ծնունդս նորոգութեան վերստին Հոգւոյն սրբոյ, և ճաշակումն անմահ խորհրդոյս ի ժառանգութիւն երկնաւոր որդէգրութեանն»։ Դնէր և ըստ մարմնոյ առաջի նոցա սեղան կերակրոյ, և մխիթարութեան բաժակ մատուցանէր նոցա, և միաբանէր ընդ նոսա հացին օրհնութեան։

Այլ թէպէտ և ինքն եհաս յերկնաւոր բարիսն, և աներկեւղ էր ի մարդկանս հարուածոց, սակայն վասն ընտանեացն յոյժ ունէր կասկած, զի մի՛ իբրեւ փնասակարք մատնեցին յիրս արքունի։ Վասն այնորիկ ի ծածուկ կոչէր ի գիշերի և գնախարարսն՝ որ ի նմին քաղաքի էին ի կապանս, և առնէր ծախս մեծամեծս։ Եւ էին ամենեքեան ի մեծի խնդութեան վասն սքանչելեացն որ երևեցաւ նոցա։ Ոչ յիշէին ամենևին եթէ վիշաք ինչ անցեալ էին ընդ նոսա։

Բայց ի ժամ բազմականացն կարծիք իմն եղեն ի միտս սրբոցն վասն երիցու միոյ՝ որ էր ընդ նոսա ի սուրբ կապանսն. զի ի մէջ շինական մարդկան կեցեալ էր, և տգիտագոյն ևս էր ի գրոց մխիթարութենէ։ Հրամայեցին ունել զգլուխ բազմականին. ետ պատասխանի երանելին և ասէ. «Զի՞նչ է այդ զոր զուքդ գործէք. և կամ յինէն զի՞

թաքուցանէք զծածուկս խորհրդոցդ։ Ես քան զկրսերս ձեր խոնարհագոյն եմ, և քան զեւս փոքունս յաշակերտաց ձերոց տգիտագոյն եմ. զիսմըդ կարացից այդմ տանել։ Այս իսկ մե՛ծ էր ինձ, զի սուրբ կապանաց ձերոց հաղորդեալ եմ այսօր։ Եթէ արժանի համարիք ձերում սեղանոյդ, կալարուք դուք զիւրաքանչիւր տեղի բազմականիդ, և հրամայեցէք ինձ զիմ տեղին»։ Եւ բռնադատեաց մեծ եպիսկոպոսն Յովսէփ միաբանութեամբ ամենայն սրբոցն, և ի վերոյ քան զամենեսեան բազմեցուցին զնա։

Եւ իբրեւ բոլորեցաւ ակումբ բազմականին, և հաղորդեցան ամենեքեան ի կերակուրն զուարթութեամբ, յոտն եկաց սուրբն Յովսէփ, և սկսաւ զուրախութեան նուագն մատուցանել և ասել այսպէս.

«Ուրախ լերուք ամենեքեան ի Քրիստոս. քանզի վաղիւ այս ժամ իցէ՝ ահա մոռացեալ իցէ մեր զամենայն նեղութիւնս և չարչարանս զոր կրեցաք։ Եւ փոխանակ սակաւ աշխատութեանս մերոյ՝ բազմապատիկ հանգիստ ընդունելոց եմք, և փոխանակ խաւարային արգելանի բանտիս՝ մտանելոց եմք յերկնից քաղաքն լուսաւոր, որոյ քաղաքի քաղաքապետ ինքն Քրիստոս է, և

հանդիսապեստ ասպարիսին՝ յորում նախ ինքն առաքինացաւ առնելով զնշան յաղթութեան: Եւ այսօր նոյն Տէր է որ յաջողէ մեզ զնոյն նշան ընդունելով ի փրկութիւն անձանց մերոց և ի պարծանս մեծափառ սուրբ եկեղեցւոյ: Եւ զոր օրինակ տեսէք դուք զեղբայրս զայս ի գլուխ բազմականիս մերոյ՝ սոյնպէս սա նախ ընդունելոց է վաղիւ զպսակն ի ձեռն կատարմանն իւրոյ: Զի ահաւասիկ եկն եհաս և մերձեցաւ առ մեզ թշնամին կենաց մերոց և պսակիչ սուրբ չարչարանաց ծառայիցս Քրիստոսի»:

Զայս իբրեւ ասաց, լուաւ ի նմանէ բանս պնդութեան, որով յոյժ մխիթարեցան ամենեքեան:

Ասէ. «Ի սուրբ աղօթից ձերոց այդպէս արասցէ ինձ Քրիստոս, և կատարեսցէ զելս վախճանին իմոյ յաշխարհէս ըստ բանի քում: Եւ ահա ընդ ասելդ քո ազգումն եղև հոգւոյս իմոյ, և յիշեցի ես զմարդասիրութիւնն Քրիստոսի, որոյ և զալուստ իսկ նորա յաշխարհս վասն մեր մեղացն եղև: Գթասցի իս որպէս և յաւազակն ի ժամ խաչին. զոր օրինակ նովաւ զգրուես փակեալ զրախտին եբաց, և յառաջեցաւ լինել կարապետ այնոցիկ՝ որ անդրէն ի նոյն տեղի դառնալոց

էին յուրախութիւն, արասցէ և զիս այսօր Տէր Յիսուս Քրիստոս սպասաւոր ձերում մեծաշուք զնդիդ:

«Աւանիկ վասն միոյ մեղաւորի որ դառնայ յապաշխարութիւն՝ անվախճան լինի ուրախութիւն հրեշտակաց յերկինս. որպէս զի գիտեն իսկ զկամս Տեառն իւրեանց: Քանզի վասն միոյ կորուսելոյ ոչխարին եկն ի խնդիր, վասն այնորիկ և նոքա խնդակիցք լինին վասն միոյ դարձելոյ յապաշխարութիւն: Թերեւս վասն իմ եկեալ էր մեծ զօրավարն Հայոց բազում սուրբ ընկերակցօքն իւրովք. զպսակն վասն ձեր բերեալ էր, այլ զուրախութեան աւետիսն հասարակաց տայր: Եւ առաւել ևս ընդ իս էին զարմացեալ. զի ոչ ճանաչէին զիս ի կեանս իւրեանց, ահա ի սուրբ մահն իւրեանց՝ կամէին զի և ես մասն ընկալայց ընդ երանելիսն:

«Ազաչեմ զձեզ, տեսիք իմ և հարք, աղօթս արարէք ի վերայ անարժանութեանս իմոյ, զի արժանի եղէց մեծի աւետեացն հասանել՝ որ յանսուտ ձերոց բերանոցդ բարբառեցաւ ի լսելիս իմ: Արդ փութամ տեսանել զօրն, և յաւուր անդ զժամն եկեալ հասեալ ի վերայ մեր:

«Ե՞րբ իցէ զի ելից ի թանձրադանդալ

ձանձրալի մարմնոյս այսորիկ. երբ իցէ զի տեսից զքեզ Տէր Յիսուս. երբ իցէ զի տգիտութիւնս իմ հասցէ ի կատարեալ գիտութիւն: Օգնեա ինձ, Տէր, օգնեա ինձ, և կարկառեա զամենագօր աջդ յօգնականութիւն. զի ըստ խոստման բանիցս իմոց և գործք արդեամբք կատարեսցին ի վերայ իմ. և փառաւոր լիցի յիս ի մեղաւորս անուն Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի»:

Զայս իբրև ասաց երանելին՝ յոսն կացին ի բաղմականացն անդ, գոհանային ասելով. «Փառք քեզ, Տէր, փառք քեզ թագաւոր, զի ետուր մեզ կերակուր ուրախութեան. լցո զմեզ Հոգւովդ սրբով, զի գտցուք առաջի քո հաճոյք և մի՛ ամաչեցեալք, զի դու հատուցանես իւրաքանչիւր ըստ գործս իւր»:

Ի նմին ժամու եղև խորհուրդ մեծ ի մէջ նոցա, թէ զի՞նչ օրինակաւ կարացեն ապրեցողցանել զմոգալեան, զի մի՛ լուեալ յարբունիսն՝ իբրև զհօւր բորբոքեսցի ի վերայ մնացելոցն: Իբրև ոչ ինչ կարացին ի ժամուն վճարել, միաբանութեամբ աղօթս արարեալ՝ յԱստուած ապաստան առնէին զկեանս առնն հաւատացելոյ:

Իսկ նախարարքն հրաժարեցին ի սրբոցն

յորդառատ արտասուօք, և ողբալից ուրախութեամբ անկեալ յոտս նոցա աղաչէին մեծաւ պաղատանօք՝ յանձն առնել զնոսա Հոգւոյն սրբոյ. «Զի մի ոք ի մէնջ, ասեն, թուլացեալ և ելեալ արտաքս ի հաւասար միաբանութենէս, կերակուր լիցի չարաբարոյ գազանին»:

Իսկ երանելիքն միաբան քաջալերէին զնոսա և ասէին. «Զօրացարուք, եղբարք, ի Տէր. միսիթարեցարուք ի մարդասիրութիւնն Աստուծոյ, որ ոչ թողու զձեզ ո՞րքս, և ոչ ի բացէ առնէ զողորմութիւնն իւր ի մէնջ հաւատով ի Քրիստոս. բազում բարեխօսիւքն զոր ունիմք առ նա, ոչ շիջանի վառումն կանթեղաց ձերոց, և ոչ ուրախ լինի խաւարասէր թշնամին կենաց ձերոց: Այլ նոյն Տէր է որ զօրացոյց զառաջին նահատակսն՝ խառնելով զնոսա ի գունդս հրեշտակաց իւրոց. նոցուն սուրբ ոգիք և ամենայն դասք արդարոց հասցեն ձեզ յօգնականութիւն համբերութեան, զի ընդ նոսին նոցունց պսակացն արժանի լինիջիք»:

Զայս խօսէին ընդ նոսա, և զգիշերն ամենայն սաղմոսիւք ի զլուխ տանէին. իսկ ի ժամ առաւօտուն ասէին ամենեքեան. «Ծագեա, Տէր, զողորմութիւնս քո՝ ոյք

ճանաչեն զքեզ, զարդարութիւնս քո՝ ոյք ուղիղ են սրտիւք: Մի եկեսցէ ի վերայ մեր ոտն ամբարտաւանից, և ձեռք մեղաւորաց մի՛ դողացուցեն զմեզ: Անդ անկցին ամենեքեան որ գործեն զանօրէնութիւն, մերժեցան, և այլ մի՛ կարասցեն հաստատել»:

Եւ անդէն վաղվաղակի հասին դահիճքն ի դուռն բանտին, մտին ի ներքս և տեսին՝ զի որ յառաջ մոզպեան էր, և նմա իսկ յանձն արարեալ էր պահել զնոսա, նստէր ի մէջ նոցա և լսէր ի նոցանէ, նա և քաջալերէր ևս զնոսա չերկնչել ի մահուանէ: Իբրեւ տեսին զմեծ սքանչելիսն դահիճքն՝ յոյժ զարմացան ընդ իրան, այլ ոչ ինչ իշխէին հարցանել ցնա. բայց չորան և պատմեցին Դենշապհոյ, որում յանձն արարեալ էր զչարչարանս սրբոցն:

Իսկ նա իբրեւ լուաւ ի դահճացն արքունի, զահի մեծի հարաւ ի միտս իւր, թէ գուցէ և ինքն անձամբ ի ներքս լիցի, քանզի և ծանօթագոյն ևս էր առնն: Հրամայեաց հանել ի բանտէ անտի զամենեանեան կապանօքն, և հեռացուցանէր ի քաղաքէ անտի երկոտասան պարսիկ հրասախաւ: Եւ ի ծածուկ խօսէր ընդ մոզպետին՝ եթէ զինչ պատմեաւ իցեն զառանցանաց նորա: Եւ պա-

տասխանի այլն և ասէ ցնա. «Մի խօսիր ընդ իս ի ծածուկ, և մի՛ լսեր զխորհուրդս լուսոյ ի մէջ խաւարի, զի բացան աչք իմ արդ, քանզի տեսի զլոյսն երկնաւոր: Եթէ կամիս լինել խորհրդակից կենաց, հարց ցիս յանդիման, և պատմեմ քեզ. զի տեսի զմեծամեծսն Աստուծոյ»:

Եւ իբրեւ լուաւ ի նմանէ զամենայն, և ստուգեաց ևս վասն իւրոյ միաբանութեանն, եթէ ոչ քակտի ի սրբոցն հաւանութենէ, ոչ իշխեաց ձեռն արկանել ի նա, թէպէտ և ունէր հրաման յարքունուստ: Այլ փութացաւ, և ինքն երթեալ պատմէր թագաւորին ի ծածուկ զամենայն որպէս զիարդ լուաւ ի նմանէ:

Եւ պատասխանի թագաւորն և ասէ ցԴենշապուհ. «Մի՛ ոք ամենեւին լուիցէ զայդ ի քէն, մանաւանդ վասն տեսլեանն մեծի որ երեւալ է նմա. զի մի՛ տգէտ մարդիկ երկմտեալ՝ բաժանեացին ի մեր հաստատուն օրինացս: Մինչ մեք զայլս կամէաք հնազանդեցուցանել՝ թերեւ զոգիս գտցեն, իբրեւ նոցա ոչ ինչ կարացաք առնել, մեր որ վարդապետ օրինացդ էին՝ զինի նոցա մոլորութեանն խոտորեցան»:

«Եւ և այն եւս չար է մեզ քան զա-

մենայն, զի ոչ դուզնաքեայ ոք խոտորեցաւ ի նոցա օրէնսն, այլ այր մի Համակդեն, երևելի ընդ ամենայն վերին աշխարհս: Եթէ փայքարիմք ընդ նմա, նա տեղեկագոյն է քան զամենայն վարդապետս աշխարհիս. դուցէ ի հիմանէ խարխարեալ աւերէ զօրէնս մեր: Եւ եթէ դատիմք զնա ընդ այլ չարագործսն. նա և այնպէս հռչակեալ ելանէ համբաւ քրիստոնէութեան նորա, և մեծ անարգանք զկնի դենիս ձգին: Եւ եթէ սրով ևս վախճանեսցի, բազում են քրիստոնեայք ի կարաւանիս, ընդ ամենայն երկիր ցանեալ ցրուեսցեն զոսկերս նոցա: Սակաւիկ ինչ էին մեզ անարգանք առ ամենայն մարդիկս, ուր մեծարեալ պատուէին ոսկերք նածրացւոցդ. իսկ եթէ մոգացդ և մոգպետաց զնոյն պատիւ կրեսցեն, մեք մեզէն լինիցիմք քակտիչք օրինացն մերոց:

«Այլ այժմ իմ է քեզ երդումս տուեալ յանմահ դիսն. նախ զգառնացեալ ծերն կոչեա առաջի քո. եթէ հաւանեսցի սիրով, և զղջացեալ ապաշաւեսցէ զկախարդութիւնս նոցա, մեծարեսջիր զնա սիրով՝ պատուով ըստ առաջին կարգին. և մի՛ ոք զիտացէ զթշնամանս նորա ամենեւին: Ապա թէ ոչ հաւանեսցի, և ոչ կամեսցի անսալ բանից

իմոց, յարուսջիր ի վերայ նորա բազում ամբաստանս յաշխարհէ անտի, զի վնասակար գտցի յիրս արքունի. և աշխարհաւ փուրսիչն ի վերայ յարուսջիր, և շօթակ արասջիր յայնկոյս քան զկուրան և զՄակուրան. և անդ ընկեցեալ զնա ի վիրապ մի, և ընկալցի զմահ թշուառութեան: Եւ զայլադենսն փութանակի կարճեա ի կենաց աշխարհիս, զի մի՛ դղրդեսցեն զօրէնս մերոյ աշխարհիս: Զի եթէ զճարտար մոգպետն այնպէս արագ աշակերտեցին, տգէտ մարդիկ զիսորդ կարասցեն կալ առաջի նոցա պատիր խաբէութեանն»:

Արդ ել նստաւ Դենշապուհ արտաքոյ բանակին յատենի, որպէս ասացաք, հեռի երկոտասան հրասախաւ: Հարցանէր ցմոգպետն և ասէր. «Իշխանութիւն առի վասն քո, ոչ միայն բանիւ հարցանել, այլ և ամենայն հարուածովք տանջանաց: Մինչչև ձեռն արկեալ է իմ ի քեզ, ընկալ զմեծարանս և արհամարհեա զանարգանս, և խնայեա ի պատուական ալիսդ: Թող անդր ի բաց զքրիստոնէութիւնդ՝ զոր ոչ ունէիր ի բնէ, և դարձիր անդրէն ի մոգութիւնն, որպէս զի վարդապետ էիր բազմաց»:

Եւ պատասխանի երանելին և ասէ.

«Աղաչեմ՝ զքեզ, տէր, որ յառաջ իբրև ըզհարազատ եղբայր համարեալ էիր յաչս իմ, և այսօր թշնամի կատարեալ մի՛ ըստ առաջին սիրոյն զթար դու յիս, այլ կատարեալ ի վերայ իմ զկամս չարութեան թագաւորին ձերոյ. և որպէս առեր իշխանութիւն ի վերայ իմ՝ դատեալ զիս»:

Յայնժամ իբրև ետես Դենշապուհ՝ եթէ առ ոչինչ զսպառնալիսն արքունի համարեցաւ, և ոչ ողորանացն երեսս ինչ արար, և քան ի ծածուկ՝ յայտնի ևս կամէր զի խօսեսցի, կատարեաց ի վերայ սորա ըստ խրատուն արքունի: Եւ գաղտագողի ընկեցաւ ի հեռաւոր օտարութիւն. որպէս զխարդ և ուսաւ ի վարդապետէն՝ և արար:

Եւ հրամայեաց ևս Դենշապհոյ երկուս ևս ընկերակիցս օգնականս յաւագ գործակալացն. զՋնիկանն, որ էր մարգպետ արքունի, և զՄովան հանդերձապետ՝ ի ձեռանէ Մովպետան մովպետի:

Արդ երկոքեան սորա իւրաքանչիւր ըսպասաւորօք առին զսուրբսն յայնմ անապատէ, և փոխեցան նոյնչափ ևս հեռագոյն ի մեւս ևս դժնդակ տեղի ի նմին գիշերի: Եւ զոք ի կարաւանէ անտի ոչ թողին տեսանել, ոչ ի Հայոց և ոչ յամենայն քրիստո-

նէից, և ոչ բնաւ յարտաքին հեթանոսաց: Եւ սպասաւորքն որ էին ի վերայ կապելոյն անդէն ի քաղաքին, հրամայեցին պահել զգուշութեամբ, զի զհետս նոցա մի՛ ոք գիտասցէ՝ ընդ որ տանիցեն ի մահու տեղի, մի՛ նոքա և մի՛ ամենեկին ոք ի մարդկանէ:

Բայց այր մի Խուժիկ անուն ի զօրացն արքունի—որ ի ծածուկ ունէր զքրիստոնէութիւնն, և վիճակեալ էր ի դասս դահճացն, և կայր ի սպասու օրապահացն հանդերձ գործիական տանջանարանօքն, եկն եմուտ ի մէջ գիշերին և խառնեցաւ ի դասս նախարարացն: Առաջին դասն ի միջնոյն կարծէր զնա, և միջինն երրորդին, և երեքեանն միմեանց համարէին զնա. և ոչ ոք ի նոցանէ եհարց՝ եթէ «Դու ո՞վ ես ընդ մեզ», ոչ ի տերանցն և ոչ ի սպասաւորացն:

Իբրև հասին ի տեղի անապատին՝ որ ամենեկին անբոյս էր ի դալարւոյ, և այնպէս էր ապառաժ դժնեայ՝ զի և ոչ նստելոյ անգամ տեղի դտաւ անդ նոցա, իջին հեռագոյն նախարարքն երեքեան, և հրամայեցին դահճացն իւրեանց կապել զոտս և զձեռս նոցա: Եւ արկին պարանս երկայնս յոտս նոցա, և երկու երկու լծեցան և առին ի քարշ: Եւ այնպէս ձգեցին և ճողքեցին

ընդ ապառաժ տեղիսն քարշերտի, զի ամենին խայծ ոչ մնաց ի մարմինս երանելեացն: Եւ ապա լուծին և ածին ի մի տեղի:

Եւ թուէր իմն նոցա այսպէս՝ եթէ կակղեցաք զխստութիւն նոցա, և հնազանդեցուցաք զբիրտ ապստամբութիւն նոցա. և արդ զինչ և խօսիցիմք՝ անսայցեն բանից մերոց, և առնիցեն զկամս թագաւորին, և ապրեալ լիցին յանհնարին տանջանացն: Եւ զայն ոչ կարացին քաջ իմանալ՝ եթէ իբրեւ զքաջ զինուորս վառեցին զնոսա, և ի հրահանգս կրթութեան վարժեցին զնոսա, և իբրեւ զգազանս վայրենիս արիւնախանձս ուսուցին զնոսա: Եւ եթէ ունէին սակաւ ինչ կատկած յառաջագոյն, հայեցեալ նոցա ի չարաչար վէրս մարմնոյն իւրեանց՝ զառաջին երկեւղն ի բաց մերժեցին: Սկսան իբրեւ արբեալք անզգայք զմիմեամբք ելանել ի բանից պատասխանիս, և փութային իբր ծարաւիք յաղբելը՝ եթէ ո՞նախ վաղ զիւր արիւնն հեղցէ յերկիր:

Եւ մինչդեռ յայսմ պատրաստութեան էին սուրբքն, խօսել սկսաւ ընդ նոսա Դենշապուհ և ասէ. «Արքայ յղեաց զիս առ ձեզ, ամենայն աւեր աշխարհին Հայոց, ասէ, և կոտորածք զօրացն՝ որ հասին ի վերայ, ի

ձէնջ եղեն փառքն ամենայն. և բազում նախարարք՝ որ այժմ կան կապանօք չարչարեալ, վասն ձերոյ յամառութեանդ եղև այդ ամենայն: Այլ և արդ եթէ կամիք ինձ լսել՝ ասեմ ձեզ, որպէս եղերուք պատճառք ամենայն չարչարանաց մահուն՝ այսօր լերուք պատճառք կենաց ձերոց: Եւ նախարարքն՝ որ կան ի կապանս, ի ձեռն ձեր է իշխանութիւն արձակել զնոսա. և աւեր աշխարհին ձերոյ ձեւք շինի, և բազումք որ վարեալ են ի գերութիւն՝ անդրէն դառնան:

«Ահա դուք ձերոյին աչօքդ տեսէք այսօր, եթէ զորպիսի այր տոհմիկ, զոր թագաւորն ինքնին յականէ յանուանէ ճանաչէր վասն մեծի գիտութեան օրինացս մերոց, և կատարեալ էր յամենայն ի դենիս և ամենայն մեծամեծաց սիրելի, և զրէթէ բոլոր աշխարհս կախեալ էր զմանէ. և վասն զի անարգեաց զդենի մագդեզն, և պատրեցաւ ի ձեր տխմար գիտութիւնդ, ոչինչ խնայեաց թագաւորն ի մեծ պատիւ նորա, այլ իբրեւ զգերի մի զանաշխարհիկ շիօթակ արարի զնա յայնչափ օտարութիւն հեռաւոր, զի ընդ երթալն իսկ ոչ ժամանէ ի տեղի պատուհասին իւրոյ:

«Արդ եթէ ի բուն դայեկութիւնն վասն

պատուական օրինացն ոչ խնայեաց ի նա, որչափ ևս առաւել ի ձեզ յօտարաշխարհիկսդ, որ մահապարտ իսկ էք յիրս արքունի: Եւ չիք ինչ ձեզ այլ հնար կենաց, բայց եթէ երկիր պագանիցէք արեգական, և կատարիցէք զկամս թագաւորին, որպէս և ուսոյց զմեզ մեծն Զրադաշտ: Եւ եթէ զայդ առնէք՝ ոչ միայն արձակիք ի կապանացդ և ապրիք ի մահուանէ, այլ և մեծամեծ պարգեւօք յուղարկիք յաշխարհն ձեր»:

Յառաջ մատուցեալ Ղեոնդ երէց և թարգման կացոյց զՍահակ եպիսկոպոս. «Զիմրդ լուիցուք, ասէ, երկդիմի հրամանացդ քոց. ահա զերկրպագութիւնդ նախ ետուր արեգական, և զկատարումն երկրպագութեան ի կամս թագաւորին ձգեցեր. մեծարեցեր զարեգակն՝ յառաջ ձայնելով զանուն նորա, և մեծացուցեր զթագաւորն աւելի քան զարեգակն. և յայտ արարեր՝ եթէ առանց կամաց իւրոց սպասաւորէ արեգակնն արարածոց, իսկ թագաւորն ի կամս ազատութեանն իւրոյ՝ զոր կամի աստուածացուցանէ, և զոր կամի ծառայեցուցանէ. և ինքն ի ճշմարտութեանն վերայ չեւ է հասեալ: Մի խօսիր ընդ մեզ իբրեւ ընդ սղայս, զի հասակաւ կատարեալս եմք, և զիտութեան ոչ եմք

անտեղեակ: Ուստի սկսար դու, այտի տաց քեզ պատասխանի:

«Ապաքէն զմեզ եղիր պատճառս աւերածոյ աշխարհին մերոյ և հարուածոց զօրացն արքունի. մեր օրէնքն զմեզ այդպէս ոչ ուսուցանեն, այլ յոյժ պատուել հրամայեն զերկրաւոր թագաւորս, և սիրել զնոսա յամենայն զօրութենէ մերմէ, ոչ իբրեւ զմարդ որ դուզնաքեայ ի մարդկանէ, այլ իբրեւ Աստուծոյ ճշմարտի կալ ի ծառայութեան. և եթէ զրկիմք ի նոցանէ, փոխանակ ընդ երկրաւորիս զերկնիցն խոստացաւ մեզ զարքայութիւն: Եւ ոչ միայն զարքանեկութիւն հպատակութեան պարտիմք հարկանել նոցա, այլ և մահու չափ զանձինս ի վերայ դնել սիրոյ թագաւորին: Եւ որպէս յերկրի ոչ ունիմք իշխանութիւն փոխանակել զնա ընդ այլում տեառն, նոյնպէս և յերկինս չունիմք իշխանութիւն փոխանակել զճշմարիտ Աստուծոյ մեր ընդ այլում, որ չիք Աստուած բաց ի նմանէ:

«Բայց ասեմ քեզ՝ որում սակաւիկ մի տեղեկագոյն ես: Ո՞վ ի քաջ զօրականէն զկնի մտանիցէ ի պատերազմ. և եթէ զայս արասցէ, ոչ քաջ անուանի նա, այլ յոյժ վատ: Եւ կամ ո՞ յիմաստուն վաճառականաց զսլա-

տուական մարգարիտն փոխանակիցէ ընդ անարգ թրուշայի, բայց եթէ յիմարեալ իցէ տգիտութեամբ, որպէս և ձեր մոլորութեան առաջնորդքդ:

«Միայն գտեր զմեզ ի բազում յառաքինեացն մերոց, և կամիս գողութեամբ աւերել զամուրս խորհրդոց մերոց. չեմք մեք միայն՝ որպէս և դուդ կարծես. չիք տեղի ունայն, ուր չիցէ Քրիստոս թագաւորն մեր. բայց միայն այնոքիկ են թափուր ի նմանէ՝ որ իբրև զքեզ և զչարադև իշխանն քո, որք ուրացեալ էք ի նմանէ: Զի և զինուորք աշխարհին մերոյ—որ աշակերտեալքն էին մեւք ի Քրիստոս—առ ոտն հարին զահագին հրամանս թագաւորին ձերոյ, և զմեծամեծ պարգևս առ ոչինչ համարեցան, և զհայրենի տէրութիւնն ի բաց կողոպտեցան, չինայեցին ի կին և յորդիս և ի գանձս մարմնաւորս կենաց աշխարհիս: Նա և ոչ զարիւնն իւրեանց ածէին զմտաւ ինչ վասն սիրոյն Քրիստոսի, այլ զերկրպագուս արեգականն—որ ձեր վարդապետք էին—չարաչար հարուածովք սատակեցին զնոսա, և մեծամեծ չարիս հասուցին ի վերայ զօրացն ձերոց, և բազումք ի նոցանէ անկանէին ի նմին պատերազմի, և այլք մատնեցան ի պէս

պէս փորձութիւնս, և կէսքն ընկեցան ի հեռաւոր օտարութիւն, և ևս բազմագոյնք վարեցան ի գերութիւն: Եւ ամենեքին նորա յառաջեցին քան զմեզ յարքայութիւնն Աստուծոյ, և խառնեալ են ի գունդս վերին հրեշտակացն, և ցնծան ի պատրաստեալ յուրախութիւնս, յոր հասեալ խառնեցաւ երանելի այրն զոր դու ասես շկօթակ արարի: Երանի տամ նմա, և երանի երկրին՝ ընդ որ նայն անցանիցէ, և տեղւոյն՝ ուր նայն վախճանեսցի. ոչ միայն զարքունեօք ձերովք անցանէ պատուականութեամբ, այլ և զերկնից լուսաւորօքդ՝ որում դուքդ երկիրպագանէք»:

Եւ պատասխանի Մովսէս հանդերձապետ և ասէ ցնոսա. «Աստուածքն բարերար են, և երկայնմտութեամբ ջանան ընդ ազգի մարդկան, զի զխտասցեն և ծանիցեն զիւրեանց փոքրկութիւնն և զնոցա մեծութիւն, և վայելեսցեն ի պարգևս աշխարհիս, զոր տուեալ է յիշխանութիւն ի ձեռս թագաւորի, և ի բերանոյ նոցա ելանեն հրաման մահու և կենաց: Եւ ձեզ ոչ է իշխանութիւն այդպէս ընդգիմանալ կամաց նոցա և ոչ առնուլ յանձն զերկրպագութիւն արեգական, որ ճառագայթիւք իւրովք լուսաւորէ զամենայն

տիեզերս, և ջերմութեամբ իւրով հասուցանէ զկերակուր մարդկան և անասնոց. և վասն հասարակաբաշխ առատութեանն և անաչառ մատակարարութեանն անուանեցաւ Միհր աստուած, զի չիք ի նմա նենգութիւն և անիմաստութիւն. Վասն որոյ և մեք երկայնամիտ լինիմք ի վերայ տգիտութեան ձերոյ. քանզի չեմք մարդատեսացք իբրև զգազանս շողողակերս և արիւնարբուս: Խընայեցէք յանձինս ձեր, և մի՛ խառնէք զմեզ ակամայ յարիւնդ ձեր: Թողէք անդր գառաջին յանցանս ձեր, և գառաջիկայ իրս ուղղեցէք, զի և այլոցն վասն ձեր լիցի ողորմութիւն ի մեծ թագաւորէն»:

Առ այս ետ պատասխանի Սահակ եպիսկոպոս և ասէ. «Իբրև ուսեալ և յոյժ խրատեալ՝ զգեղեցիկ հոգ յանձին ունիս շինութեան աշխարհի և փառաց թագաւորին. բայց զայս կարի տգիտաբար ուսուցանես, զի աստուածս բազումս խոստովանիս և զմի կամս ոչ ասես ամենեցուն: Եթէ վեհքն առ միմեանս մարտուցեալ են՝ մեք խոնարհագոյնք քան զնոսա զիմրդ կարասցուք հաւանել բանից քոց: Միաբանեա զջուր և զկրակ, զի ուսցուք ի նոցանէ զխաղաղութիւն. կոչեա զարեգակն ի տուն որպէս կրակ, և եթէ

նմա ոչ մարթի վալ՝ զի մի՛ աշխարհ ի խաւարի մնացէ, յդեա զդա առ նա, զի ուսցի ի նմանէ զանկարօտութիւնն:

«Եւ եթէ մի է բնութիւն աստուածոցն քոց, հաւասարեսցեն առ միմեանս զուգութեամբ. լիցի անկերակուր կրակ իբրև գարեգալն, և մի՛ խափանեսցին ծառայքն արքունի ի ծախս ոռճկաց սորա: Արդ մինդ անյագ ուտէ, և հանապաղ մեռանի. և մինն որ չուտէ, առանց օգոյն նուազի լոյս ձառագայթից իւրոց. ցրտանայ ձմեռայնի, և սառուցանէ զամենայն բոյսս դաւար խոտոյ. տօթանայ յամարայնի, և հրակէզ առնէ զամենայն կենդանիս: Եւ որ ինքն յար ի փոփոխման կայ, ոչ կարէ հաստատուն կեանս ումեք շնորհել: Եւ քեզ ոչ կարեմ մեղադիր լինել, որոյ ոչ տեսեալ է զմեծ թագաւորն, պատուաւորացն մատուցանէ զերկրպագութիւն. իսկ եթէ որ զայս ի հմուտ գիտնոցն արասցէ, վաղվաղակի մահ ի վերայ հրամայեն:

«Այլ վասն արեգական, եթէ կամիցիս ուսանել, զճշմարիտն ասացից քեզ: Մասն է նա աշխարհիս արարածոց, ի բազում մասանց մի մասն որոշեալ է. կէսքն ի վերոյ են քան զնա, և կէսքն ի ներքոյ նորա: Ոչ է նա առանձին սուրբ յստակ լուսով, այլ ի

ձեռն օգոյն հրամանաւն Աստուծոյ տարածանէ զճառագայթս իւր, և հրային մասամբ ջեռուցանէ զամենայն գոյացեալս ի ներքոյ իւրոյ կայանին: Իսկ վերինքն ոչ ինչ մասն ունին ի նորա ճառագայթիցն. քանզի իբրեւ յաման ինչ արկեալ է զլոյսն ի գունդ նորա, և ի վայր կոյս հեղու բերանացեալ՝ առ ի պէտս ներքնոցս վայելչութեան: Եւ զոր օրինակ նաւ մի թուցեալ ի վերայ ծովային ջուրցն բազմութեան, անգլխութեամբ գնայ զուղևորութիւնն ի ձեռն հմուտ և ճարտար նաւապետին, այսպէս և արեգակն ի ձեռն կառավարին իւրոյ ունի զփոփոխմունս շրջանին իւրոյ տարևոր ժամանակին:

«Եւ որպէս այլ մասունք աշխարհիս հաստատեալ են վասն մեր կենացն, և գնա իբրեւ զմի յայլոց մասանց տուեալ է մեզ յառաջնորդութիւն լուսոյ, որպէս զլուսին և զաստեղս և զօգս յարածուիս և զամպս անձրևաբերս. նոյնպէս և յերկրիս մասանց զծով և զգետս և զաղբերս և զամենայն պիտանացու ջուրս, նոյնպէս և զցամաքայինս ամենայն պիտոյիւք իւրովք: Աստուած՝ և զմի ոք ի սոցանէ չէ արժան անուանել. և եթէ ժպրհիցի ոք ասել՝ զանձն տգիտաբար կորուսանէ, և աստուած անունն մե-

ծարելով գնոսա՝ նորա ոչ ինչ օգտեցան: Միոյ իշխանութեան երկու թագաւորք ոչ լինին. և եթէ մարդ զայդ քեզ յանձն ոչ առնու, քանի ևս հեռի է յԱստուծոյ բնութենէն՝ այդպիսի կարգ չփոթեալ:

«Արդ եթէ կամիս ուսանել զճշմարիտն, քաղցրացո զգաւնութիւն սրտիդ, և բաց զաչս մտացդ, և մի՛ յարթնութեան կուրութեամբ ընդ խաւար գնայցես. որ անկեալ ես ի խորխորատ. և զամենեսեան կամիս առ քեզ ձգել: Եւ եթէ քոյքն գնա զկնի մոլար վարդապետութեանդ՝ որ ոչ տեսանեն և ոչ իմանան, մի՛ և զմեզ կարծեր դոյնօրինակ. քանզի բաց են աչք մտաց մերոց և սրատեսիլ եմք: Մարմնոյս աչօք զարարածս տեսանեմք, և իմանամք զսա յայլմէ արարեալ. և ամենեքեան են ընդ ապականութեամբ: Իսկ արարիչն ամենեցուն աներևոյթ է ի մարմնաւոր աչաց, այլ մտաց իմանի զօրութիւն նորա:

«Եւ վասն զի ետես զմեզ ի մեծի տգիտութեան, և ողորմեցաւ մերում անուսումնութեանն, յորում և մեք իբրեւ զձեզդ երբեմն զերևելիսս կարծէաք արարիչ և զործէաք զամենայն անառակութիւնս, վասն այնորիկ առ սէր իւր եկն մարմնացաւ ի

մարդկանէ, և ուսոյց մեզ զաներևոյթ ատուածութիւնն իւր: Այն զի բարձրացոյց զինքն ի խաչն կախադանի, և զի մարդիկ զհետ լուսաւորացդ մոլորեցան, մերկեաց յարեգակնէ զլոյս ճառագայթիցն իւրոց, զի եղիցի խաւար սպասաւոր մարդկութեան նորա. զի որ իբրեւ զձեզ անարժանք իցեն, մի՛ տեսցեն զկեանս իւրեանց ի մեծի անարգութեան: Որպէս և այսօր, որ ոչ խոստովանի զխաչելեալն Աստուած՝ նոյն խաւար մածեալ է զոգւով և մարմնով նորա. որպէս և դու իսկ այսօր ի նմին խաւարի կաս, և զմեզ դեռ ևս չարչարես: Պատրաստ եմք ըստ օրինակի Տեառն մերոյ մեռանել. որպէս զիարդ և կամիս կատարեա զկամս դառնութեան քո»:

Յայնժամ իբրեւ հայեցաւ ի նոսա անօրէնն Դենշապուհ, և ետես ի մեծի ուրախութեան զուարթագին զամենեսեան, զիտաց եթէ ոչ գնան առ նոսա բանք սպառնալեաց և ողորանաց: Հրամայեաց զմի ոմն ի կրսեւագունիցն յառաջ մատուցանել, երէց մի Արշէն անուն, վասն որոյ յառաջ կասկածն իսկ եղև սրբոցն: Կապեցին զոտան և զձեռան, և մեծաւ ուժով պրկեցին, մինչև ճարճատիւն

հատաւ ամենայն ջղացն. և այնպէս կայր մեծ ժամս յանհնարին պրկոցն:

Երաց սուրբն զբերան իւր և ասէ. «Ահա շրջեցան զինև շունք բազումք, և ժողովք չարաց պաշարեցին զիս. ծակեցին զոտս իմ և զձեռս իմ, և փոխանակ բերանոյ իմոյ աղաղակեցին ամենայն ոսկերք իմ: Լուր ինձ, Տէր, և լուր ձայնի իմում, և ընկալ զոգի իմ ի ժողովս սուրբ զօրականին քո, որ երեւցաւ նորակերտ դաստակերտին քոյ: Ես որ կրսերս եմ յամենեսեան, ողորմութիւն քո գթացեալ յառաջեցոյց զիս»:

Եւ զայս իբրեւ ասաց, ոչ ևս կարէր բանալ զբերանն յանհնարին պրկոցաց գելաւանին: Եւ անդէն վաղվաղակի դահիճքն հրաման առեալ յերից նախարարացն՝ սրով հատանել զպարանոց երանելոյն, և ընկեցին զմարմինն ի խորխորատ մի ցամաք:

Եւ անդէն ի տեղւոյն սկսաւ խօսել Դենշապուհ ընդ եպիսկոպոսին և ասէ. «Յորժամ եկի ես յաշխարհն Հայոց՝ զտարի մի և վեց ամիս եհաս շրջել ինձ անդ. ոչ յիշեմ ես ամենեին՝ եթէ բան մի տրտունջ յումեքէ լուայ վասն քո, նոյնպէս և առաւել վասն Յովսեփայ. զի դա իսկ էր իշխան ամենայն քրիստոնէից, և հաւատարիմ յա-

մենայն իրս արքունի: Նա և որ մարգարան աշխարհին լեալ էր յառաջ քան զիմ երթալն՝ մեծապէս գոհ էր զառնէս զայսմանէ. և ես ինձէն աչօք իմովք տեսի, զի որպէս հայր հաստատուն համարեալ էր ամենայն աշխարհին, և անաչառութեամբ սիրէր զմեծաւեծս և զփոքունս:

«Արդ փոխանակ ընդ ձեր՝ ես աղաչեմ զձեզ. խնայեցէք ի պատուական անձինս ձեր, և մի մասնիք ի մահ չարչարանաց ըստ առաջնոյն կարգի, զոր տեսէք աչօք ձերովք: Քանզի թէ ի դոյն միտս յամառութեան կայք, և իմ եղեալ է ի մտի իմում բազում չարչարանօք կարճել զձեզ ի կենաց ձերոց: Ես գիտեմ, զի ի հրապոյր առնդ այդորիկ ելեալ էք դուք. քանզի ինքն ախտացեալ է մարմնով, և ձեռնարկութեամբ բժշկաց չիք գտեալ առողջութիւն. և հիւանդոտ կենօք ձանձրացեալ է, և փափագէ ի մահ քան ի կեանս»:

Առ այս ետ պատասխանի սուրբն Յովսէփ և ասէ. «Գովութիւնդ՝ զոր ետուր դու նախ եպիսկոպոսիդ և ապա ինձ, յիրաւի արարեր և ըստ կարգի պատուեցեր վասն ալեացդ. այդպէս իսկ արժան է: Այլ ճշմարիտ ծառայից Աստուծոյ ոչ է օրէն դիմա-

դարձ լինել երկրաւոր իշխանաց, և ոչ զոք ի ժողովրդոց տրտունջ առնել վասն մարմնաւոր զօջաքաղութեան. այլ ցածութեամբ և հեղութեամբ ուսուցանել զպատուիրանս Աստուծոյ, և առանց խարդախ իմաստութեան խաղաղասէր լինել առ ամենեւեան, և անաչառ վարդապետութեամբ առ մի Տէրն արարածոց առաջնորդել բոլորեցունց:

«Այլ վասն առնս այսորիկ հրապուրանաց՝ զոր ասացեր, և զայդ ոչ ստեցեր, այլ կարի զճշմարիտն ասացեր: Զի ոչ իբրեւ զօտար ոք հրապուրէ զմեզ, և ոչ իբրեւ զպատրոդ ոք խաբեբայ մոլորեցուցանէ զմեզ, այլ յոյժ սիրէ: Քանզի մի է մայր մեր եկեղեցի՝ որ երկնեացն զմեզ, և մի է հայր մեր սուրբ Հոգին՝ որ ծնաւ զմեզ. զիմօրդ համահարք և միոյ մօր որդիք երկպառակք լինիցին, և ոչ միաբանք: Որ քեզ թուին՝ թէ հրապոյրք իցեն, մեր ի տուէ և ի գիշերի դոյն խորհուրդ էր՝ զի անքակ ունիցիմք զկենաց միաբանութիւնս: Իսկ եթէ ու ձանձրացեալ իցէ ելանել յախտալից մարմնոյս, առաւել ևս մեք ամենեքեան. զի չիք ոք ամենեկն ի ծնունդս կանանց՝ որ ունիցի զմարմինս առանց ցաւոց չարչարանաց»:

Ետ պատասխանի Դենշապուհ և ասէ.

«Զայդ ոչ զիտէք, որչափ երկայնամիտ լինիմ ես ի վերայ ձեր. այս ոչ հրամանաւ արքունի է այսչափ երկայնաբան լինել ընդ ձեզ պայքարաւ, այլ յիմմէ քաղցրութենէ թողացուցի ձեզ. զի չեմ իբրեւ զձեզ անագորոյն, զի անձանց ատելի էք և այլոց թրշնամիք: Իմ զի աղ և հաց կերեալ է յաշխարհին ձերում, գութ և սէր ունիմ ընդ աշխարհն ձեր»:

Ետ պատասխանի Ղևոնդ երէց և ասէ. «Որ առ արտաքինսն գութ և սէր ունի, զպատուիրանսն Աստուծոյ կատարէ, այլ պարտի և յիւր ոգիսն խնայել. զի չեմք անձանց տեսրք, այլ է որ համարս խնդրէ ի մէնջ և վասն արտաքնոց և վասն ներքնոց: Այլ որ ասացեր՝ յինէն անսամ ձեզ և ոչ հրամանաւ թագաւորին, եթէ դուք սովոր էք անցանել զհրամանաւ թագաւորին ձերոյ, զայդ բարիոք առնէք, զի աւերիչ աշխարհի է և սատակիչ անմեղ մարդկան, բարեկամ սատանայի և թշնամի Աստուծոյ: Այլ մեք ոչ կարեմք անցանել զհրամանաւ մերոյ թագաւորին, և ոչ զանանց կեանսն մեր կարեմք փոխանակել ընդ ապականացու պատրանս աշխարհիս:

«Այլ վասն իմ զի ասացեր՝ չգտեալ

զառողջութիւն ի բժշկաց, սիրէ զմահ քան զկեանս, այդ բանք ոչ այնոցիկ են որ տեսանեն զամենայն չարչարանս աշխարհիս: Աղէ ցածո գրեզ սակաւիկ մի ի զայրագին սրտմտութենէդ, և եկ զհետ ճշմարիտ բանից իմոց, և հայեաց կարգաւ ընդ իրս աշխարհիս: Ո՞ք ի մահկանացուացս ունի կեանս անտրտունջս. ոչ ահա ամենայն լի են ախտիւք, է որ ի ներքոյ և է որ արտաքոյ. ցուրտ և տօթ, քաղց և ծարաւ և ամենայն աղքատութիւն կարօտութեան: Արտաքոյ՝ անիրաւութիւն, յափշտակութիւն, գէճ պղծութիւն անառակ յարձակմամբ. ի ներքոյ՝ ամբարշտութիւն, ուրացութիւն, տգիտութիւն, անգարձ մոլորութիւն ի կամաւոր ազատութենէն:

«Բայց դու որ զբժիշկս խոտեալ անարգեցեր, թէ չիք իմ ի նոցանէ գտեալ զառողջութիւն, չեն ինչ զարմանք. վասն զի մարդիկ են նոքա. է ցաւ որում գտանեն հնարս առողջութեան, և է որ ապստամբէ ի հնարից նոցա. վասն զի ամենեքեան եմք մահկանացուք, այն որ բժշկէն և որ բժշկին: Այլ երանի թէ և դուք ըստ բժշկական արուեստին բերէիք զնմանութիւն. զի ոչ փոքր է ճշմարտութիւն նոցա բժշկութեանն:

Քանզի յորժամ տեսանեն նոքա զոք հիւանդացեալ, ոչ յապաղեն երթալ առ նոսա, այլ փութացեալ հնարին մատուցանել զառողջութիւն: Մանաւանդ եթէ յարքունիս մի ոք ի սիրելեաց թագաւորին ախտանայցէ, և հասեալ ի մեծ հրապարակն՝ տեսանիցէ ըզբազմութիւն պատուաւորացն և զառողջութիւն գեղեցիկ երիտասարդացն, և ևս ի ներքս մատուցեալ ի սրահսն արքունի, և անդ տեսանիցէ զամենայն սպասաւորացն զչքնաղ և զսքանչելի տեսիլն, ոչ ինչ զարմանայ ընդ հրաշակերտ տեսիլն: Նա և եթէ զահոյք ականակապք իցեն և համակ ոսկեղէնք՝ յորոց վերայ հիւանդն անկեալ դնիցի, չէ ինչ նմա փոյթ զայնմ ամենայնէ. այլ ի բաց հրամայէ առնուլ զոսկեհուռ վերարկուն, և ձեռն ի ներքս տարեալ՝ զննէ զամենայն մարմինն, եթէ ջերմ իցէ բնութիւնն, և եթէ սիրտն ի տեղւոջն հանդաժող կայցէ, և կամ թէ լեարդն կակժող իցէ, և կամ թէ շարժք երակացն յարմար իցեն. և ըստ նմին զգարման բժշկութեանն առնիցէ՝ շնորհելով նմա զառողջութիւն:

«Իսկ արդ եթէ մարդկային բժշկութիւնն այսպիսի գիտէ քամահել զամենայնիւ, և միայն զիւր արուեստն յառաջ մատուցեալ՝

զգործն կատարէ, սրչափ ևս առաւել ձեզ արժան էր, որ զբոլոր աշխարհս ունիք յիշխանութեան մեծի, հոգ յանձին տանել՝ նախ զհոգիսդ բժշկել յամենայն ախտալից մոլորութեանց աշխարհիս, և մարմնովք իսկ կային ամենեքեան ձեզ ի ծառայութեան: Արդ այժմ զի զուք տգիտացարուք, և զանմահ հոգիսդ մահկանացու արարէք յանշնջ հուր գեհենին, մարմնովդ՝ եթէ կամիք և եթէ ոչ կամիք՝ ախտացեալ էք յախտաւորութիւն անառողջութեան: և զմեզ նախատէք մարմնոյ ցաւովք, որ ոչ ի կամս մերոյ ազատութեան է, այլ որպէս գիպեցաւ ի բնութեանս մարմնոյ իւրաքանչիւր մարդոյ:

«Եւ Քրիստոս ճշմարիտ Աստուած կենդանաբար՝ ի կամս իւրոյ բարերարութեան եղև բժիշկ հոգւոց և մարմնոց. և նախ ինքն ի ցաւս չարչարանաց իւրոց բժշկեաց զամենայն ազգս մարդկան: Եւ ևս խանդադատագոյն ղթացեալ, վերստին ծննդեամբն ծնեալ զմեզ յառողջութիւն՝ անցաւ և անվէրս, և ի ծածուկ հարուածոց զհին ծակոտուածսն վիշապին ողջացոյց, և արար զմեզ անսպիս և անարատ հոգւով և մարմնով, զի իցեմք բանակակից հրեշտակաց և զօրք երկնաւոր թագաւորին մերոյ: Եւ քո զայս

ոչ գիտացեալ, և ոչ վայելեալ յերկնաւոր պարգևան Աստուծոյ, և ոչ ևս այլ կամիս ուսանել ի մէնջ. այլ և զմեզ ևս վրիպեցուցանել կամիս, որում չիք հնար, և մի՛ այլ լիցի, և ոչ կարես իսկ առնել:

«Այլ վասն իմոյ ախտալից մարմնոյս ասացից քեզ կարճառօտս: Խնդամ և ուրախ եմ յորժամ տեսանեմ զմարմինս իմ չարչարեալ. գիտեմ զի զօրանայ յիս առողջութիւն հոգւոյս իմոյ: Մանաւանդ զի ունիմ ինձ զբաւական զմեծ. վարդապետն հեթանոսաց, որ ի ցաւս մարմնոյ անձին մխիթարէր, և ի կռիւմն սատանայական մարմնոյ պարծէր, և ասէր. «Զի եթէ տնկակիցք եղաք նմանութեան մահու նորա, որչափ ևս առաւել լիցուք հաղորդք յարութեան նորա»: Այլ դու որ ունիս իշխանութիւն ի վերայ մեր, դատեա զմեզ ըստ չարութեան կամաց քոց: Զեմք ինչ զանգիտելոց յահագին յահաւոր սպառնալեացդ քոց, և ոչ երկիւղած ի դառն մահուանէն՝ զոր ածելոց ես ի վերայ մեր»:

Յայնժամ մեկուսացոյց սակաւիկ մի գերանելիսն ի միմեանց, և միայն ասէ ցտուրբ եպիսկոպոսն. «Գովութիւն զոր ետու քեզ յառաջ, ոչ իմացար պատիւ անձին քոյ: Յի-

շեցուցանեմ քեզ զչարիսն զոր գործեցեր դու, զի անձամբ զանձն քո արասցես մահապարտ: Արդարեւ դ՞ու աւերեցեր զատրուշանն յՌշտունիս, և կամ՝ զկրակն դ՞ու սպաներ. նա և որպէս լուայ և ստուգեցի, թէ և զմոզան դու չարչարեցեր, և զսպաս պաշտամանն դու տարար. արդ եթէ արդարեւ դու առեր, պատմեա ինձ»:

Եւ պատասխանի սուրբն և ասէ. «Ա՞րդ կամիս ուսանել զայդ յինէն՝ եթէ յառաջագոյն գիտէիր»:

Դենշապուհ ասէ. «Այլ է համբաւ, և այլ է ճշմարտութիւն»:

Եպիսկոպոսն ասէ. «Որպէս կարծեսդ՝ ասա ինձ»:

Դենշապուհ ասէ. «Իմ լուեալ էր՝ եթէ զամենայն փեսան յՌշտունիս դու արարեր»:

Եպիսկոպոսն ասէ. «Եւ զի այդպէս հաւատեալ ի վերայ հասեր, կրկին զի՞ հարցանես»:

Դենշապուհ ասէ. «Զճշմարիտն ի քէն կամիմ ուսանել»:

Եպիսկոպոսն ասէ. «Ոչ զօգուտ կենաց քոց կամիս ուսանել յինէն, այլ արեան իմոյ ցանկան միտք քո»:

Դենշապուհ ասէ. «Զեմ՝ զազան արիւ-

նախանձ, այլ վրէժխնդիր եմ աստուածոցն անարգութեան»:

Եպիսկոպոսն ասէ. «Ձտարերս համերս աստուածս անուանես, և զպատկերակիցս քո մարդիկ խողխողել կամիս. տալոց հատուցանելոց ես վրէժ թագաւորաւն քով յանկաշառ ատենին Աստուծոյ: Եւ զոր քո չար կամօքդ կամիս լսել յինէն, զայդ ես ասեմ քեզ: Ձտունն արդարեւ ես աւերեցի, և զմոգսն չարչարեցի գանիւ, և զկահ պղծութեան որ ի տանն էր՝ ի ծոփն ես ընկեցի: Այլ զկրակ զկարէ սպանանել. քանզի ամենիմաստ արարիչն արարածոց հոգ խնամոյ տարեալ յառաջագոյն՝ անմահս հաստատեաց զբնութիւն չորից նիւթոցս: Աղէ սպան դու զօդ՝ եթէ կարես, և կամ ապականես զհող՝ զի մի՛ բուսուցէ զգալարի, փողոտեա զգետ՝ զի մեռցի: Եթէ զայդ երեսին կարես առնել, ապա և զկրակ կարես սպանանել:

«Ապա եթէ ճարտարապետն մեր միաբանեաց զչորից տարերացդ զանքակութիւն, ահա և գտանի բնութիւն հրոյ ի քարինս և յերկաթս և յամենայն տարերս գննելիս, ընդէ՞ր ստութեամբ զրպարտես զիս՝ թէ դու զկրակ սպաներ: Աղէ դու սպան զջերմութիւն արեգական, զի ունի նա մասն հրոյ,

և կամ տուր հրաման՝ զի մի՛ թափեսցի հուր յերկաթոյ: Մեռանի այն որ շնչէն և շարժի և գնայ և ուտէ և ըմպէ. երբ տեսեր դու զկրակ գնայուն կամ խօսուն կամ զիտուն: Արդ զոր կենդանի քո չէ տեսեալ՝ մեռեալ խոստովանիս: Քանի անթողի է ամբարշտութիւնդ ձեր քան զամենայն հեթանոսաց, որ զիտնագոյնք են քան զձեզ. որ թէպէտ և ի ճշմարիտն Աստուծոյ մոլորեալ են, զանխօս տարերս աստուած ոչ խոստովանին: Արդ եթէ դու անգիտութեամբ կորնչելի ասես զբնութիւն հրոյ, ոչ առնուն քեզ յանձն արարածքս. քանզի խառն է դա յամենեցունց»:

Դենշապուն ասէ. «Ոչ ինչ մտանեմ ես ընդ քեզ ի պայքար քննութեան վասն բնութեան արարածոցս. այլ խոստովանեա ինձ, եթէ դու անցուցեր զկրակն՝ եթէ ոչ»:

Պատասխանի ետ երանելին և ասէ. «Որովհետեւ ոչ կամեցար լինել աշակերտ ճշմարտութեանն, ասացից զկամս հօրն քո սատանայի: Ես ինձէն մտի ի կրակատունն ձեր, և տեսի զի կային պաշտօնեայք ամբարշտութեանն սնտալ կարծեացն ձերոց. և կրակարանն լի հրով առաջի նոցա բորբոքեալ այրէր: Հարցի ցնոսս բանիւ և ոչ գանիւ, թէ զի՞նչ համարիք ի միտս ձեր

զկրակ պաշտամանս այսորիկ: Ետուն պատասխանի և ասեն, Մեք ինչ ոչ գիտեմք. բայց այսչափ ինչ իմանամք, զի սովորութիւն է նախնեացն և հրաման բուն թագաւորին:

«Ասեմ դարձեալ ցնոսա. Եւ զբնութիւն կրակիդ զի՞նչ իմանայք. արարի՞չ կարծէք, թէ արարած: Ասեն միաբան ամենեքեան. Արարիչ մեք զդա ոչ գիտեմք, նաև ոչ հանգուցիչ աշխատելոց: Զեռք մեր փապարեալ են ի կացնի, և ողունք մեր տեռեալ են ի փայտակրի. աչք մեր զիջացեալ են արտասուօք ի կծութենէ ծխոյ դորա, և երեսք մեր մրտտեալ են ի խոնաւութեանց թանձրութենէ նորին ծխոյ: Եթէ շատ մատուցանեմք նմա զկերակուն, յոյժ քաղցնու. և եթէ բնաւ չտամք, ամենեին անցանէ. և եթէ մօտ երթամք և երկիր պազանեմք, կիզու գմեզ. և եթէ ոչ երթամք մօտ ամենեին, մոխիր լինի: Մեր այդպէս հասեալ է ի վերայ բնութեան դորա:

«Ասեմ դարձեալ ցնոսա. Իսկ լուեալ է ձեր՝ եթէ ոչ ուսուցեալ է ձեզ զայդալիսի մոլորութիւն: Ետուն պատասխանի և ասեն. Զի՞ ի լսելոյ հարցանես գմեզ, այլ հայեաց ընդ առաջիկայ իրադ. զի օրէնսդիրքն մեր

հոգւովք մտաց միայն կուրացեալ են, այլ թագաւորն մեր մարմնով միով ակամբն կոյր է, այլ ոգւոյն բնաւ չիք իսկ աչք:

«Վասն այնորիկ և ես իբրև լուայ զայս ի մոգուցն, յոյժ ողորմեցայ. զի տգիտութեամբ զարդարն խօսեցան: Սակաւիկ մի չարչարեցի ցնոսա գանիւ, և նոցուն իսկ ետու զկրակն ի ջուրն ընկենուլ, և ասացի այսպէս. Աստուածք որ զերկինս և զերկիր ոչ արարին՝ կորիցեն ի ներքոյ երկնից. և ապա զմոզսն ի բաց արձակեցի»:

Զայս ամենայն իբրև լուաւ Դենշապուհ ի բերանոյ սուրբ եպիսկոպոսին, անհնարին զանի հարաւ ի թշնամանաց թագաւորին և յանարգանաց զենին: Վասն որոյ և երկեալ իսկ մատուցանել զնա ի տանջանս հարուածոց, թէ գուցէ այլ ևս մեծ անարգանս զթագաւորէն տացէ ասել յատենին, և ի նա ձգիցին կարծիք թշնամանացն, զի երկայնամտութեամբ պայքարեցաւ ընդ նոսա:

Եւ քանզի սուսեր ընդ մէջ ածեալ նրստէր յատենի ահ արկանելով սրբոցն, գոչեաց իբրև զառեւծ զայրազին, և հանեալ զսուսերն՝ զազանաբար յարձակեցաւ ի վերայ երանելեացն, և եհար եպիսկոպոսին զաջ ուսն, թիկամբն հետ և զձեռն ի վայր

ընկէց: Եւ նորա յահեակ կողմն յերկիր անկեալ, և դարձեալ անդրէն պատսպարէր, առնոյր զաջ ձեռն ի վեր. աղաղակեաց մեծաձայն և ասէ. «Ընկալ, Տէր, զկամաւոր պատարագս՝ որ ինձէն զիս քեզ մատուցի բոլորովիմ, և խառնեա զիս ի գունդս սուրբ զինուորացն քոց»:

Դարձեալ քաջալերէր զընկերակիցսն իւր և ասէր. «Հնապա առաքինիք, եհառ ժամ կատարման մերոյ. խցէք զաչս մարմնոյ վայր մի, և այժմ տեսանէք զյոյսն մեր Քրիստոս»:

Եւ թաւալելով ընդ արիւնն անձինն իւրոյ ասէր. «Օրհնեցից զՏէր յամենայն ժամ, հանապազ օրհնութիւն նորա ի բերան իմ: Ի տէր պարծեսցի անձն իմ, լուիցեն հեզք և ուրախ եղիցին»:

Եւ ասելով զսաղմոսս զայս կատարէր մինչև ցայս տեղի. «Բազում նեղութիւնք են արդարոց. յամենայն փրկէ գնոսա Տէր և պահէ զամենայն ոսկերս նոցա»:

Եւ մինչդեռ կայր յուժի մարմնոյն սաղաւիկ մի, իւրովք աչօք իսկ հայեցեալ՝ տեսանէր յերկնից եկեալ գունդս բազում հրեշտակաց և վեց պսակ ի ձեռին հրեշտակապետին: Դարձեալ և լսէր ևս բարբառ ի վերուստ, որ ասէր. «Քաջալերեցարուք,

սիրելիք իմ. զի ահա մոռացայք զվշտալի կեանսդ, և հասէք երանելի պսակացդ՝ որ ձերով ճարտարութեամբդ կազմեցէք. առէք դիք յիւրաքանչիւր զլուս: Զի նիւթ պատրաստական ի ձէնջ հիւթեցաւ, իսկ ճշմարտութիւն գործոյդ յամենասուրբ ձեռացն Քրիստոսի կազմեցաւ. զոր ի սպասաւորաց այտի իսկ ընկալեալ՝ ընդ Ստեփանոսի լինիք պսակակից»:

Նա և զայն ևս քաջապէս տեսանէր, զի դեռ ևս շողայր սուրն ի վերայ պարանոցի երանելեացն:

Զոր իբրև ետես սուրբն Ղևոնդ, եթէ ոչ ևս զմի մի կամին հարցանել և դատել, այլ միանգամայն հրաման եղև մահու, ասէ ցերանելին Յովսէփ. «Մատիր, յառաջեա ընդդէմ սրոյն, զի դու աստիճանաւ ի վեր ես քան զամենեսեան»:

Եւ զայս իբրև ասաց, կարգեցան կացին մի ըստ միողջ. և առ ձեալ տազնապի ստիպելոյ դահճացն՝ միանգամայն հատին ընկեցին զպարանոցս երանելեացն առաջի սուրբ եպիսկոպոսին. և նորա ընդ հանել ոգւոցն աղաղակեաց և ասէ. «Տէր Յիսուս, ընկալ զոգիս մեր ամենեցուն, և խառնեա զմեզ ի գունդս սիրելեացն քոց»:

Եւ միանգամայն կատարեցան ամենեքեան ի նմին տեղւոջ:

Եւ եթէ զմոգպետն ես՝ որ հաւատաց
ի Քրիստոս՝ կամիցիս ընդ նոսա ի համար
արկանել, թուով են եւթն. թող գերկուան
եւ որ ի Վարդէան կատարեցան, և մեւս
եպիսկոպոսն ԹԱԹԻԿ անուն յասորեստանի:
Բայց անդէն ի տեղւոջն վեցեքին, որոց
անուանքն են այսոքիկ.

ՍԱՀԱԿ եպիսկոպոս յՈՂՏՈՒՆԵԱՅ.

Սուրբն ՅՈՎՍԷՓ ի Վայոց ձորոյ՝ ի գեղ-
ջէ Հոդոցմանց.

ՂԵՒՈՆԴ ԵՐԷՅ ի Վանանդայ՝ ի գեղջէ
Իջաւանից.

ՄՈՒՇԷ ԵՐԷՅ յԱղբակոյ.

ԱՐՇԷՆ ԵՐԷՅ ի Բագրեւանդայ՝ ի գեղջէ
յԵՂԵՂԵԿԱՅ.

ՔԱԶԱԶ սարկաւագ՝ ուստի եպիսկոպոսն
էր ՈՂՏՈՒՆԵԱՅ:

Իսկ երանելի ՄՈԳՊԵՏՆ ի Նիւշապուհ
քաղաքէ.

ՍՍՄՈՒԷԼ ԵՐԷՅ յԱյրարատոյ՝ ի գեղջէ
յԱրածոյ.

ԱՐՐԱՀԱՄ սարկաւագ ի նմին գեղջէ:

Արդ զվեց զայս սուրբս յանապատին՝
ուր կատարեցին, Դենշապուհ, մոգպետն և
Ջնիկանն և մայպետն անդէն ի տեղւոջն
պահապանս ընտրեցին յիւրաքանչիւր սպա-

սաւորացն, և պահել հրամայեցին զմարմինս
երանելեացն ցաւուրս տասն կամ եւս եւեթի,
մինչև կարաւան արքունի անցեալ գնայցէ.
զի մի՝ այլադենքն եկեալ բառնայցեն զոս-
կերս դոցա, և բաշխեալ սփռեսցեն ընդ
աշխարհս ամենայն, յոր և մարդիկ եւս ա-
ռաւել յորդորեալ մոլորիցին զկնի նաժա-
րացւոց աղանդին:

Իսկ ԽՈՒԺԻԿՆ, զոր յառաջագոյն ասա-
ցաք, զինու հանդերձ մնայր անդէն ընդ
պահապանսն որպէս զմի ի նոցանէ, այր լի
իմաստութեամբ և կատարեալ աստուածային
գիտութեամբ, սպասէր և դէտակն ունէր՝
եթէ որով օրինակաւ հնարս գտցէ զոսկերս
սրբոցն զողանալ ի նոցանէ:

Եւ իբրեւ աւուրք երեք անցին ի վերայ,
արհաւիրք մեծ անկանէին ի վերայ ամե-
նեցուն, և իբրեւ թմբբեալ և կիսամեռք ան-
յարիրք անկեալ դնէին գերիս աւուրսն: Իսկ
ի չորրորդում աւուրն՝ երկուք ի պահապա-
նացն չարաչար լիկեցան ի դիւէ: Դարձեալ
հասարակ գիշերաւ չափ՝ ձայնք անդդ հըն-
չէին, և թնդիւնք որոտածայնք ի ներքուստ՝
որպէս դղրդումն գետնաշարժի. երկիրն դո-
ղայր ի ներքոյ նոցա, և շողիւնք սուսերաց
փայլատակունս արձակէին շուրջ գնորօք:

Եւ զամենեւեան զգիակունսն կանգնեալ տեսանէին, և զնոյն բանս ատենին անազինս բարբառէին ի լսելիս նոցա. մինչև խուճապել նոցա ընդ միմեանս, զեռ ևս զիրեարս սատակէին: Եւ այսպէս տազնապեալք և ցնորեալք, մինչև այր զընկեր ի փախուստ չգիտէր ընդ որ երթայր: Եւ եկեալ պատմէին մեծաւ զարմացմամբ զամենայն անցս չարչարանացն զոր կրեցին:

Ի խորհուրդ մտին նախարարքն երեքեան, և սկսան զարմանալով ասել ցմիմեանս. «Ձի՛նչ գործեսցուք, զի՛նչ արասցուք վասն անքնին աղանդոյն քրիստոնէից. քանզի մինչդեռ կենդանի էին, զարմանալի էր կեանք նոցա. ընչատեացք էին իբրև զանկարօտս, սրբասէրք էին իբրև զանմարմինս, անաչառք էին իբրև զարդարազատս, աներկեւղք էին իբրև զանմահս: Եթէ զայս ամենայն ասեմք իբրև զտգիտաց և իբրև զյանդգնելոց, իսկ զայն զի՛ առնիցեմք՝ զի ցաւոտք ամենայն ի կարաւանի աստ նորօք առողջանան: Եւ կամ որ մեծս է քան զայդ ամենայն, ոյր ուրուք զի կանգնեալ երևեցաւ ի կենդանեաց, կամ բարբառ բանից որ լուաւ ինմանէ:

«Ձի սուտ չեն մեր սպասաւորքն. մեր մեղէն իսկ հասեալ է ի վերայ ստուգութեան

սոցա: Եւ եթէ կամեցեալ էր սոցա մարմնաւոր ինչ ազանութիւն ի ներքս խառնել, սակաւ մի ակնարկէին քրիստոնէից ի կարաւանիս, զկշիռ իւրաքանչիւր մարմնոց նոցա ոսկի առնուին: Դարձեալ և արքդ, որ ի դիւէ չարչարեցան, զի յայնժամ ցաւոտք չէին՝ և մեք գիտեմք. յայտ է եթէ այսօր նշան մեծ երևեցաւ: Եթէ լուռ լինիմք այսպէս, մեզ և անձանց մերոց կասկած իսկ է. և եթէ տանիմք զդոսա առաջի թազաւորին, լսելով նորա ի դոցանէ զայդ ամենայն մեծամեծ սքանչելիս, գուցէ և օրինացս մերոց քակտումն ինչ հասանիցէ»:

Եւ պատասխանի մոզպետն և ասէ ցնոսա. «Ո՛չ զիս ոստիկան արարին ի վերայ ձեր երկոցունցն, զի՛ այդչափ նեղեալ տազնապիք յանձինս ձեր. դուք զգործ ձեր կատարեցէք, և զհրամանն արքունի ի գլուխ տարայք: Արդ եթէ համբաւդ այդ յայտնեսցի, և հարցափորձ ինչ լինիցին առաջի արքային, այդ խնդիր մեր մոզաց է. դուք անհոգ լերուք, և մի՛ ինչ ածէք զմտաւ: Եւ եթէ զարհուրեցայք ինչ յողիս ձեր, վաղագոյն առաւօտուցն ի դարի-թիւր եկայք. զի վաղիւ անդ Մովսէստան մովսէս ուստ՝ յազէ. և նոյն հաճեալ հաւանեցուցէ զմիտս ձեր»:

Իսկ Խուժիկն իբրև լուաւ զայս ամե-
նայն, և զիտաց՝ եթէ փոյթ ինչ ոչ է նո-
ցա յայնմհետէ սուրբ սպանելոցն, փութա-
ցաւ վազվազակի էառ տասն այր, որոց
զչափ զիտէր զքրիստոնէութեանն, և հասեալ
ի տեղին՝ շէն եզիտ զամենեսեան: Եւ քանզի
կասկած ունէր տակաւին ի նոցուն ի դահ-
ճացն, դարձեալ փոխեցին անտի զսուրբան
յայլ տեղի բացադոյն իբրև երկու հրասա-
խօք: Եւ իբրև յանհոգս եղեն, սրբեցին կազ-
մեցին զոսկերս երանելեացն. բերին ի բա-
նակն և ունէին ի ծածուկ. և առ սակաւ
սակաւ յայտնեցին նախ զօրականին Հայոց,
և ապա բազում քրիստոնէիցն որ էին ի
կարաւանին: Եւ զառաջին պտուղ ընծային
մատուցանէին կապեալ նախարարացն. և
անդէն վազվազակի արձակեցան նոքա ի
կապանաց իւրեանց, և սպառնալիք մահուանն
անցին զնոքօք, և հրովարտակք թողութեան
առաքեցան յաշխարհն Հայոց:

Արդ երանելի այս Խուժիկս, որ արժանի
եղեւ ի ծածուկ սպասաւոր լինել սրբոցն,
որ ինչ ի մահուանէն և այսր ասացաւ՝ դա-
տակնիք վճռիս այսորիկ՝ սա երկրորդեաց
մեզ զամենայն կարգաւ. զչարաչար քար-
շուռն, և զհարց և զփորձ դատաւորացն, և

զիւրաքանչիւր անձանց սրբոցն զպատաս-
խանիսն, և զկատարումն մահուան նոցա,
և զահագին արհաւիրսն որ ի վերայ պահա-
պանացն անկաւ, և զհեծեծումն քննութեան՝
նախարարացն երեցունց, և զամփոփումն
սուրբ ոսկերաց նոցա ոչ խառն ի խուռն ի
մի վայր ժողովելով, այլ զմի մի ի նոցանէ
ուրոյն ի վեց տապանս ժողովէր, և զա-
նուանս իւրաքանչիւր ուսեալ և ի վերայ
տապանացն նշանակեալ էր: Եւ զկապանսն
երկաթիս ընդ իւրաքանչիւր ոսկերսն եղեալ
էր, քանզի դահճացն ի բաց ընկեցեալ էր.
որպէս և զհանդերձս զիւրաքանչիւր տապա-
նակի նշանակեալ էր:

Եւ կատարեցան սոքա վեցեքեան սուրբ
և ցանկալի մահուամբն իւրեանց որ օր
քսան և հինգ էր հրոտից ամսոյ՝ ի մեծ
անապատին յԱպար աշխարհի ի սահմանս
Նիւշապուհ քաղաքի:

Վ Ա Մ Ն

ԽՈՍՏՈՎԱՆՈՂԱՅՆ ՀԱՅՈՅ

ԽՈՐԵՆԱՅ ԵՒ ԱԲՐԱՀԱՄ ՈՒ

Իսկ աշակերտք երանելեացն ի կապանս կային ի ներքս ի քաղաքին. եկն դանձապետ մի արքունի և եհան զնոսա ի քաղաքէ անտի արտաքս:

Եհան ի նմին քաղաքէ ասորեստանեայս քրիստոնեայս արս հինգ, քանզի և նոքա ի կապանս էին վասն անուանն քրիստոսի. եհարց ցնոսա բանիւք, և ոչ հաւանեցան երկիր պագանել արեգական: Չարչարեաց զնոսա գանիւ, և նոքա ևս առաւել ի նոյն միտս պնդեցան. կտրեաց զնոցա ունչս և զականջս, և ետ տանել յԱսորեստան, զի կայցեն ի մշակութեան արքունի: Երթային մեծաւ յօժարութեամբ, իբրև այն՝ թէ մեծ պարգևս գտեալ ի թագաւորէն:

Արդ եկն դարձեալ նոյն դանձապետն առ աշակերտս սուրբ սպանելոցն, ընտրեաց երկուս ի նոցանէ որ համեստագոյնք էին, առեալ մեկուսի յայլոցն և ասէ ցնոսա. «Զի՞նչ անուանք են ձեր»:

Ետ պատասխանի մին և ասէ. «Առ ի ծնողաց ինձ Խորէն, և դմա Աբրահամ. իսկ ըստ շնորհատուր կարգիս՝ ծառայք Քրիստոսի եմք, և աշակերտք երանելեացն զոր սպանէք»:

Ետ պատասխանի դանձապետն և ասէ ցնոսա. «Իսկ արդ զի՞նչ գործ է ձեր, և կամ ընաւ ի՞նչ իսկ ածեալ է զձեզ այսր»:

Առ այս ետ պատասխանի Աբրահամ և ասէ ցնոսա. «Զայդ ձեզ ի վարդապետաց մերոց արժան էր ուսանել. զի ոչ դուզնաքեայք որ էին նոքա, այլ ունէին ստացուածս հայրենիս ըստ արժան բաւականին, ըստ նմին և սղասաւորս, էր որ իբրև ըզմեզ, և էր որ լաւագոյն քան զմեզ. որոց մնուցեալ և ուսուցեալն էր, ընդ նոսա եմք եկեալ: Քանզի և պատուէր իսկ ունիմք յաստուածատուր օրինացն մերոց՝ սիրել զնոսա իբրև զսուրբ ծնողս, և սպաս տանել նոցա իբրև հոգևոր տերանց»:

Յասեաւ դանձապետն և ասէ. «Իբրև

զանխրատ և զաներկիւղ ստամբակս խօսիս: Մինչդեռ ի խաղաղութեան և յաշխարհի էիք, բարիոք էր. յորժամ գրուան եղեն նորա յիրս արքունի և մահապարտ գտան ըստ գործոց իւրեանց, ձեզ չէր արժան ամենեկին մօտ երթալ առ նոսա: Ո՛չ տեսանէք ի մեծ կարաւանիս. յորժամ որ ի պատուաւորացն ի գիպանոջն արքունի լինիցի, սգոյ հանդերձ ազանի, և զատեալ որոշեալ ի բացէ նստի միայնիկ, և ամենեկին հուպ ոչ որ իշխէ երթալ առ նոսա: Եւ դու այգպէս իբրեւ զանյանցի աշակերտ պարծելով խօսիս»:

Առ այս ետ պատասխանի Պորէն և ասէ. «Ոչ ձեր կարգդ անիրաւ է և ոչ մերս ստութեամբ. նախարարն յանցաւոր՝ ուստի զպարզէն գտեալ էր, այնպէս պարտ էր նմա հպատակ լինել, զի ի պատուոյն վերայ և այլ ևս պարզեա մեծամեծս գտանէր ի նմանէ: Արդ փոխանակ զի զայն չարար, ձախողակի յետս ընդդէմքն պատահեաց նմա: Եւ մեր վարդապետքն եթէ առ Աստուած յանցուցեալ էին, և կամ առ թագաւորն մեղուցեալ ինչ էին, նոյն օրինակ և մեք առ նոսա առնէաք. ոչ յաշխարհի մօտ երթայաք, և ոչ ի տար աշխարհ այսր զհետ նոցա գնայաք: Բայց քանզի առ երկոսին կողմանսն արդա-

րութեամբ. կեցեալ են, և դուք զուր տարապարտուց սպանէք զնոսա, մեք արդ ևս առաւել սպասաւորեմք սուրբ ոսկերաց նոցա»:

Ասէ ցնա դահճապետն. «Ես յառաջագոյն իսկ ասացի՝ եթէ կարի ստամբակ ոմն ես դու. ահա յայտ եղեւ աւաղիկ, եթէ յամենայն փրաս նոցա խառն էք դուք»:

Աբրահամ ասէ. «Յո՞ր փրաս»:

Դահճապետն ասէ. «Առաջին ի մահ մոգուցն, ապա և յայլս ամենայն»:

Աբրահամ ասէ. «Այդ ոչ միայն ի մէնջ է, այլ ըստ կարգի և ձերոց օրինացդ. թագաւորք ձեզ տան հրաման, և դուք ի ձեռն ձերոց սպասաւորացդ գործէք»:

Դահճապետն ասէ. «Ի Միհր աստուած երդուեալ իմ. խստագոյն ևս խօսիս քան զվարդապետսն քո. յայտ է եթէ փրասակարագոյնք ևս էք դուք: Արդ ոչ է հնար ձեզ ապրել ի մահուանէ, բայց եթէ երկիր պագանէք արեգական, և կատարիցէք զկամս օրինաց մերոց»:

Պորէն ասէ. «Յայժմ իբրեւ զմարդ չարախօսէիր, և արդ իբրեւ զշուն անպիտան ընդ վայր հաջես: Եթէ գոյր արեգական աւանջք, դու տայիր նմա թշնամանս զնել.

արդ նա բնութեամբ անզգայ է, և դու չարութեամբ անզգայագոյն քան զնա: Յիմ տեսեր զմեզ պակասագոյն քան զհարսն մեր. մի՛ բանիւք զփորձ առնուլ կամիս զմեր, այլ հանդէս արա քում չարութեանդ և մեքում բարութեանս, և ամաչեցեալ գտանի հայրն քո սատանայ, ոչ միայն ի մէնջ՝ որ կատարելագոյնքս եմք, այլ և որ կարի փոքրիկն թուի քեզ՝ նա զիցէ վէրս սաստիկս յոգիս և մարմինս քո»:

Զայս իբրև լուաւ դահճապետն, սրբամտեալ բարկացաւ ի վերայ նոցա: Եւ քարշել չարագոյն քան զառաջինսն. և այնչափ սաստիկ քարշեցին, մինչև բազմաց կարծիք եղեն՝ թէ մեռան:

Իսկ իբրև ժամք երեք ի վերայ անցին, դարձեալ խօսել սկսան երկոքեանն և ասեն. «Փոքր համարիմք զանարգանս զայս և առ ոչինչ զցաւս մարմնոյս առ մեծ սէրն Աստուծոյ, որով կատարեցան հարքն մեր հոգևորք: Հնապս մի՛ զլար և մի՛ դադարեր, այլ զոր ինչ առ նոսայն արարեր՝ զնոյն և առ մեզ կատարեա: Եթէ չարագոյն թուին քեզ գործքն նոցա, կրկին և զմերս համարեսցիք. զի նոքա բանիւք հրամայէին, և մեր գործովք զարդիւնսն կատարէտք»:

Յայնժամ ևս առաւել զայրագնեցաւ ի վերայ նոցա, և հրամայեաց զմահու գան հարկանել: Եւ առ մի մի ի նոցանէ փոխեցաւ վեց վեց այր ի դահճացն: Եւ մինչդեռ կիսամեռք յերկիր անկեալ զնէին, հրամայեաց զերկոցունց ականջս մօտ կտրել: Եւ այնպէս բրեցին՝ որպէս թէ չիցէ լեալ ի տեղւոջն:

Զարթեան որպէս ի քնոյ ի սաստիկ հարուածոյն, սկսան աղաչելով պաղատանս մատուցանել, և ասեն. «Աղաչեմք զքեզ, քաջ զինուոր թագաւորին. կամ կատարեալ մեզ իբրև զհարսն մեր մահուամբ, և կամ արա զպատուհասդ ըստ օրինակի վերջնոցս: Զի անա լսելիք մեր առողջացան զանախտաւորութիւն երկնաւոր, իսկ հոտոտելիքս դեռ ևս աստէն ի տեղւոջ կան յանցս չարչարանաց. մի՛ կիսապարգև առնեք զմեզ յերկնից բարութենէն: Սրբեցեք զմարմինս մեր քարշելով, և զլսելիս մեր կտրելով. որքեա և զոնգունս մեր հատանելով. քանզի որչափ տգեղս առնես զմեզ երկրաւորաւս, դեղեցկագոյնս առնես զմեզ երկնաւորաւս»:

Եւ պատասխանի հեղութեամբ դահճապետն և ասէ. «Եթէ և այլ յամեմ ես առ ձեզ մօտ կալով, կարծեմ՝ եթէ և աշակերտէք զիս ի ձեր յամառութիւնդ: Զի անա արդ և

գլխորհուրդս արքունի ի վեր հանեմ՝ ձեզ: Յայդ վայր եղև հրաման պատուհասիլ ձերոյ, և ի վերայ դորին պատուհասի՝ երթալ ձեզ յԱսորեստան, և լինել ձեզ մշակ յարքունիս. զի որ ընդ ձեզ հայեսցի՝ մի՛ ի դմին յամառութեան պնդեսցի ընդդէմ հրամանաց թագաւորին»:

Ասեն ցնա երանելիքն. «Դու գմեր երկիրս կիսագործ թողեր. մեք յարքունի երկիրն կէս մարմնովք մերովք ոչ վաստակեմք»:

Իբրև զայս լուաւ դահճապետն, աղաչեաց զգլխորդան որ տանէին գնոսա, և ասէ. «Միայն աստի դուք առէք զնացէք, և հասեալ յԱսորեստան՝ ուր կամ իւրեանց է և շրջեսցին»:

Այս են Հայոց խոստովանողք, որ ըզխեղութիւնն և զչարհարանսն խնդութեամբ ընկալան յանձինս իւրեանց: Եւ վասն զի վրիպեցին ի սուրբ մահուանէն, սգով և տրամութեամբ երթային զերկայնութիւն ճանապարհին: Ոչ ծանր թուէին նոցա կապանք ոտիցն և ձեռացն, իբրև զայն՝ թէ ընդէ՞ր ոչ եղաք արժանի հաւասարել ընդ քաջ նահատակսն:

Եւ իբրև տարան հասուցին գնոսա յերկիրն Բաբելոնացոց, ի գաւառ մի գոր Շա-

հուղն անուանեն, թէպէտ և էին յարքունի պատուհասին, սակայն և յայտ և զաղտ մեծապէս ընկալեալ եղեն ի բնակչաց աշխարհին: Սակայն երանելիքն և յայնմ յոյժ տրամագին էին, իբր այն՝ եթէ սակաւ վաստակեցաք և մեծապէս հանգչիմք. և հանապազ ի նմին զեղջի կային:

Եւ անդէն թեակովսէին տեսանել ըզսուրբ կապանսն նախարարացն, լինել ըսպասաւոր մարմնաւոր պիտոյից նոցա: Իմացուցին զայս մեծամեծաց աշխարհին, որք էին ի նմին սուրբ ուխտի քրիստոնէութեանն: Եւ հաւանեալ ամենեցուն մեծամեծաց և փոքունց՝ ազդ առնել ամենայն երկրին, զի հաճոյ թուեսցի ամենեցուն՝ ի ձեռն մարմնաւոր պիտոյիցն կցորդ լինել սուրբ կապելոցն ի հեռաւոր օտարութեանն:

Եւ այսպէս ամ յամէ ժողովէին՝ ըստ իւրաքանչիւր կարի մարդկանն, ոմն սակաւ և ոմն շատ, ոյր զինչ և ի ձեռս պատրաստութիւն լինէր, եթէ դրամոց և եթէ դահեկանաց, ժողովէին կազմէին տային յերանելիսն՝ տանել նոցա: Եւ այսպէս յարբանեկութեան կային՝ մինչև տասն ամս լցաւ սպասաւորութեանն:

Եւ վասն զի յոյժ խստագոյնս պահէին

ի ջերմոջ աշխարհին, և անդադար էին ի ճանապարհորդութեանն ընդ նոյն Շահուդ, ընդ Մեշոփն և ընդ Քաշկար և ընդ ամենայն Ասորեստան և խոտաստան, սաստիկ տապով հարեալ ի խորշակէ մեռանէր սուրբըն խորէն, և աւանդեալ լինէր ի բնակչաց աշխարհին ընդ սուրբ վկայսն:

Իսկ երանելին Աբրահամ կայր ի նմին առաքինութեան անդադար. և զամենայն տուրս հաւատացելոցն շրջէր ժողովէր և տանէր ի մեծ հեռաստանն, և ինքն մատակարարէր ըստ իւրաքանչիւր կարօտութեան: Եւ այնպէս յերկարեցաւ մինչև յերկոտասաներորդ ամս պատժաւորացն, մինչև աղաչել զնա միաբան ամենեցուն, զի հաւանեացի երթալ յաշխարհն Հայոց. զի ընդ մտանել նորա առ նոսա՝ ի նմա տեսցեն և զքաջ նահատակն որք կատարեցան սրով, ի նմա տեսցեն և զսուրբ կապանս չարչարանացն:

Եւ յորժամ մարտիրոսք և խոստովանողք և կապեալք նովաւ տեսանին, նովաւ օրհնի աշխարհն ամենայն, նովաւ օրհնին և տղայք նոցա յաճումն, նովաւ զգաստանան երիտասարդք նոցա ի սրբութիւն, նովաւ համեստանան ծերք նոցա յիմաստութիւն: Նովաւ ուսանին իշխանք նոցա զմարդասիրու-

թիւն, նովաւ անկանի դուր յԱստուծոյ ի սիրտ թաղաւորին՝ շինել և խաղաղութիւն առնել բոլոր աշխարհին: Նովաւ եկեղեցիքն պարծին իբրև քաջ և կատարեալ զինուոր, նովաւ վկայարանքն զարդարին, նովաւ և վկայքն ցնծացեալ բերկրին: Նովաւ և դաշտըն Աւարայրի պայծառացեալ ծաղկալից լինի, ոչ անձրեաբեր ամպոց, այլ ի սուրբ և յարիւնաբուխ վկայից ցանեալ և ցրուեալք սպիտակութիւնք սուրբ ոսկերացն: Յորժամ կոխեսցեն ամենավաստակ ոտք խոստովանողին զլայնատարած տեղիս պատերազմին, յորժամ կենդանի մարտիրոս ընդ նա շրջեցի, կենդանի առ կենդանիս երթեալ՝ ամենայն աշխարհին կրկին լինի կենդանութիւնն:

«Գիտեմք, ասեն, յորժամ տեսցեն զսա ամենայն միայնակեացք աշխարհին Հայոց, սովաւ յիշեսցեն զհոգեւոր գունդս պատերազմողացն, որ փոխանակ մեր, ասեն, ետուն զանձինս ի մահ, և հեղին զարիւնս իւրեանց ի հաշտութեան պատարագ Աստուծոյ: Սովաւ յիշին սուրբ քահանայքն, որք խողիւողեցան յօտարութեանս և ցածուցին զսրտմտութիւն բարկութեան թաղաւորին: Սովաւ թերևս զի զմեր կապանս յիշեսցեն, և աղօթս առնելով խնդրեսցեն յԱստուծոյ

զի գերէդարձ լիցի մեզ անդրէն ի հայրենի երկիրն մեր:

«Քանզի յոյժ անձկացեալ եմք՝ ոչ միայն ըստ մարմնոյ կարօտութեան, այլ առաւել տեսանել զսուրբ եկեղեցիսն մեր և զսրբասէր պաշտօնեայսն մեր, զոր ի նմա կարգեալ հաստատեցաք: Եւ եթէ միւսովս յաջողեսցէ մեզ Աստուած երթալ և ընդ զկարօտութիւն ֆնացելոցն, գիտեմք զի և մեզ բանայ Աստուած զգոռն ոգորմութեան իւրոյ՝ ընդ նոյն ճանապարհ երթալ, ընդ որ ոտք սրբոյս կարապետեն»:

Զայս խորհուրդ խորհելով աստուածահորհր հախարարացն, մեծաւ թախանձանօք ածէին զխոստովանողն ի հաւանութիւն: Եւ վասն զի ոչ էր սովոր երբէք բարւոյն ընդդէմ դառնալ, ըստ առաջին սովորութեան և յայսմ վայրի փութացաւ վաղվաղակի կատարել զհրամանն զմիաբան հաւանեցելոցն յաստուածային առաքելութիւնն: Եկն եմուտ յաշխարհն Հայոց:

Փութացան և ելին ընդ առաջ նորա վաղվաղակի արք և կանայք, մեծամեծք և փոքունք, և ամենայն բազմութիւն ազատաց և շինականաց: Անկանէին և փարէին զոտիւք և զձեռօք առաջի սրբոյն և ասէին.

«Օրհնեալ Տէր Աստուած ի բարձունս, որ առաքեաց մեզ հրեշտակ յերկնից՝ բերել մեզ աւետիս յարութեան, զի լինիցիմք ժառանգք արքայութեան: Զի ահա ի քեզ կերպարանեալ տեսանեմք զամենեսեան զհրաժարեալսն յուսով յարութեամբ, և զկապեալսն ակնկալութեամբ արձակելոյ: Ի քեզ տեսանեմք և զաշխարհիս շինութիւն խաղաղութեամբ. քի եկեղեցիքն մեր ցնծացեալ բերկրին, և քի սուրբ վկայքն մեր անդադար լիցին մեզ ի բարեխօսութիւն առ Աստուած: Օրհնեալ զմեզ, սուրբ հայր մեր, դու ես բերան հանգուցելոցն, խօսեաց ընդ մեզ յայտնի օրհնութեամբ, զի յոգիս մեր լուիցուք ի ծածուկ զօրհնութիւնս սրբոցն:

«Հորդեցեր ճանապարհ այնոցիկ՝ որ անձկացեալ էին գալ յերկիր իւրեանց. խնդրեա յԱստուծոյ զի ստէալ եկեսցեն ըզհետ սուրբ կարապետիդ: Եւ որպէս հորդեցեր զարգելեալ ճանապարհ երկրի, բաց և յերկինս զգոռն աղօթից մերոց, զի և մեր մեղաւորաց մտցեն պաղատանք առաջի Աստուծոյ ի բարեխօսութիւն նոցին կապելոց. և մինչդեռ եմք յելանելի մարմինս, որպէս տեսաք զքո երանելի սրբութիւնդ, տեսցուք և զսիրելի անձկալիսն մեր, որ ի բազում

ժամանակաց հարեալ և պաշարեալ եմք յոգիս և մարմինս մեր: Արդ հաւատամք յանսուտ յոյսն, զի որպէս լցեալ կատարեցաւ ի քեզ տեսիլս ի սուրբ սէր քո, այսպէս և ընդ մօտոյ ունիմք տեսանել զճշմարիտ վիպսն Քրիստոսի, որ հանապազ խանդակաթ եմք ի տեսիլս երկնաւոր գեղոյ նոցա»:

Բայց երանելի խոստովանողն, թէպէտ և այսպէս սիրով ընկալեալ եղև յամենայն աշխարհէն, ոչ ինչ կամեցաւ ամենեկին մերձենալ առ որ ըստ մարմնոյ կարօտութեան. այլ ընտրեաց իւր տեղի մի զատ յամենայն բազմամբոխ ժողովրդոց, և առաքինի եղբարբք երիւք կատարեաց զկեանս իւր մեծաւ ճգնութեամբ:

Չոր եթէ կամիցի որ ի կարգ արկանել, դժուարաւ կարասցէ ասել զվարս առաքինութեան նորա: Զի եթէ զտքնութիւնն ապիցես, իբրև զկանթեղ անշէջ կայր զամենայն գիշերս. և եթէ զսակաւապիտութիւնս կերակրոցն, համարեաց՝ եթէ զանկերակուր հրեշտակացն բերէր. զնմանութիւն: Եթէ զհեզութիւն ցածութեանն կամիցիս ասել, ոչ զոր ի կենդանեաց կարիցես գտանել նմանս. և եթէ զանընչասիրութիւնն կամիցիս ասել, դարձեալ զոր օրինակ չպատրի մե-

ռեալ ի կարասի, զնոյն օրինակ ճշմարտութեամբ և առ երանելին իմասջիր:

Անյազական ձայնիւ հանապազորդեալ էր ի պաշտաման, և անհատ աղօթիւք միշտ ընդ Աստուծոյ ի բարձունս խօսէր: Աղ եղև նա անհամելոց, և խթան ընդոստուցիչ ամենայն հեղգացելոց: Դսրովեցաւ նովաւ ազահութիւն, և կարի յոյժ ամաշեաց նովաւ շուայտութիւն որկորամոլութեան: Առողջութիւն եղև նա աշխարհիս Հայոց, և բազում վիրաւորք ի ծածուկ նովաւ գտին զառողջութիւն: Եղև նա վարդապետ կատարեալ վարդապետաց իւրոց, և սուրբ հայր խրատտու հարանց իւրոց: Ի լուր համբաւոյ նորա իմաստնացան տգէտք, և ի տեսիլ մերձաւորութեան նորա զգաստացան լկտիք: Բնակեալ էր ըստ մարմնոյ ի նեղ խցկան, և ահ սրբութեան նորա արկեալ էր զհեռաւորօք և զմերձաւորօք: Զարհուրեցան դեք և փախեան ի նմանէ, իջին հրեշտակք և բանակեալ էին զնովաւ:

Յոյնք երանի ետուն վասն նորա աշխարհին Հայոց, և բազում բարբարոսք փութացան տեսանել զնա մարմնով: Սիրելի եղև նա սիրելեացն Աստուծոյ, և զբազումս ի թշնամեաց ճշմարտութեանն ած ի հաւա-

նութիւն սուրբ սիրոյ: Սկիզբն արար առաքինութեանն անդստին ի տղայ տիոց իւրոց, և նովին առաքինութեամբ կատարեցաւ ի վախճան կենաց իւրոց: Որպէս ոչ խառնեցաւ ի կարգս սուրբ ամուսնութեան աշխարհիս, այսպէս չեմուտ ընդ մարմնաւոր պիտոյիւք ամենայն ապականացու իրաց աշխարհիս: Եւ եթէ պարտ է պարզաբար ասել, որպէս փոխանակեաց զպէտս մարմնոյ ընդ պիտանացու հոգեւոր իրաց, այսպէս փոխադրեալ եղև յերկրէ ի յերկինս:

ԱՆ ՈՒԱՆ Ք Ն Ա. Խ ԱՐԱՐԱՅՆ

Որք կամօք յօժարութեամբ վասն սիրոյն Քրիստոսի
հառն զանձինս ի կապանս արքունի:

Յազգէն Սիւնեաց երկու եղբարք ԲԱԲ-
ԳԷՆ և ԲԱԿՈՒՐ.

Յազգէն Արծրունեաց ՆԵՐՇԱՊՈՒՀ և
ՇԱԽԱՍՊ և ՇՆԳԻՆ և ՄԵՀՐՈՒԺԱՆ և ՊԱՐ-
ԳԵԻ և ՏԱՃԱՏ.

Յազգէն Մամիկոնէից ՀԱՄԱԶԱՍՊԵԱՆ
և ՀԱՄԱԶԱՍՊ և ԱՐՏԱԽԱԶԴ և ՄՈՒՇԵՂ.

Յազգէն Կամարականաց ԱՐՇԱԽԻՐ և
ԹԱԹ, ՎԱՐԶ, ՆԵՐՍԵՀ և ԱՇՈՏ.

Յազգէն Ամատունեաց ՎԱՀԱՆ և ԱՌԱՆ-
ԶԱՐ և ԱՌՆԱԿ.

Յազգէն Գնունեաց ԱՏՈՄ.

Յազգէն Դիմաքսենից ԹԱԹՈՒԼ և ՍԱ-
ՏՈՅ, երկու ևս այլովք ընկերօք.

Յազգէն Անձեացեաց ՇՄԱԽՈՆ և ԶՈՒԱ-
ՐԷՆ և ԱՌԱԽԱՆ.

Յազգէն Առաւելենից ՓԱՊԱԿ և ՎԱ-
ՐԱԶԴԷՆ և ԴԱՏ.

ՅԱրծրունեաց տոհմէն ԱՊՐՍՍԱՄ.

Ի տոհմէն Մանգակունեաց ՍԱՀԱԿ և
ՓԱՐՍՄԱՆ.

Յագգէն Տաշրացեաց ՎՐԷՆ.

ՅՌափսոնեան տանէն ԲԱԲԻԿ և ՅՈՀԱՆ:

Այս երեսուն և հինգ արք, են որ յաւագ
նախարարացն, և են որ ի կրօնաբանիցն,
սակայն ամենեքեան ըստ մարմնոյ են նա-
խարարագունք, իսկ ըստ հոգևոր առաքի-
նութեանն ամենեքեան երկնային քաղաքա-
ցիք: Եւ բազում ևս այլ ազատ մարդիկ.
են որ յարքունի տանէ, և են որ ի տանէ
նախարարացն իսկ նոցուն, նիզակակիցք և
մարտակիցք քաջ նահատակացն: Եւ ամե-
նեքին սոքա կամօք մատնեցան ի սուրբ
կապանս չարչարանացն:

Այլ մեք առ այժմ ոչ ընդ այս եմք զար-
մացեալ միայն՝ զի կամօք չոգան մտին ի
փորձութիւնն, այլ առաւել ընդ այն եմք
սքանչացեալ, զի մարդիկ փափուկ իբրև
գնոսա՝ ընդարձակասուն բնակիչք ձիւնեղէն
լերանց՝ եղեն բնակիչք խորշակաբեր դաշ-
տաց: Որ զօրէն ազատ էրէոյ շրջէին ի մէջ
ծաղկաբեր լերանց, ընկեցան ի բոցակէզ
աշխարհն արևելից կապեալ ոտիւք և կա-
պեալ ձեռօք: Հաց նեղութեան և ջուր կա-

բօտանաց, խաւարարդել ի տուէ և անլոյս ի
գիշերի, անվերարկուք և անանկողինք, գա-
զանաբար գեանախշտիք լինէին զինն ամ և
զվեց ամիս: Եւ այնպէս մեծաւ խնդութեամբ
տանէին զնեղութիւնն, զի ամենեկին ոչ ոք
տրտունջ հայհոյութեան ի բերանոյ նոցա
լուաւ, այլ յորդառատ գոհացողութիւն ըստ
նմանութեան բարեկեցիկ մարդկան, որ են
յաստուածաշատութեան:

Եւ մինչդեռ էին յայնպիսի նեղութեան,
կարծիք եղեն ի միտս թագաւորին՝ թէ առ
յոյժ վշտին ձանձրացեալ են դառնութեան
կենօքն իւրեանց: Յղեաց առ նոսա զմեծ
հազարապետն և ասէ. «Գոնեայ յայսմ հետէ
զգաստացայք յանձինս ձեր, և մի՛ կայք ի
նոյն յամառութեան. երկիր պագէք արեգա-
կան, և արձակիք ի չարաչար կապանացդ,
և ունիք անդրէն զիւրաքանչիւր հայրենի
կեանս ձեր»:

Ետուն պատասխանի երանելիքն և ասեն.
«Առ փոքր ինչ եկեալ հարցանես ցմեզ, եթէ
արդարև թագաւորն իսկ յղեաց զքեզ»: Եր-
դուաւ հազարապետն և ասէ. «Զիք այդր
բան աւելի կամ պակաս՝ որ ոչ ի բերանոյ
նորա ելեալ է»: Ասեն ցնա անդրէն. «Որք
միանգամ աշակերտեալ են ճշմարտութեանն,

ոչ երբէք փոխին ի նմանէ. այլ որ ենն՝ նոյն կան: Միթէ յայնժամ առ չիմանալ ինչ պնդեցաք, և այսօր նեղութիւնս իմաստնացոյց ինչ զմեզ. ոչ այնպէս: Այլ զղջումն մտաց մերոց այս է, եթէ ընդէր ընդ առաջինսն չկատարեցաք զկեանս մեր: Բայց արդ աղաչեմք զքեզ և քեւ զթագաւորն ձեր, մի՛ այլ վասն այդպիսի իրաց հարցանէք ցմեզ. այլ զինչ եղեալ է ի մօի ձերում վասն մեր՝ կատարեցէք»:

Իբրեւ լուաւ զայս մեծ հազարապետն, յոյժ գովեաց ի միտս իւր զպնդութիւն հաստատութեան նոցա, և յայմ հետէ սկսաւ արկանել սէր ընդ նոսա՝ իբրեւ ընդ սիրելիս Ասատուծոյ: Եւ բազում բանիւք ողորանօք ածէր զթագաւորն ի հաւանութիւն, զի թողութիւն արասցէ նոցա, ի կապանացն իւրեանց: Զի թէպէտ և փոխեցաւ նա ի գործոյ հազարապետութեանն արքունի, և ի բազում իրս գտաւ փնասակար, ինքն իսկ յանձն իւր կրթէր զաւեր աշխարհին Հայոց. վասն որոյ և մեծաւ անարգանօք յուղարկեցաւ ի տունն իւր, սակայն զկապելոցն ոչ երբէք չարախօս կամէր լինել մինչև ցօր վախճանի կենաց իւրոց:

Իսկ յերանելեացն բազումք ի նոցանէ որ

մանկագոյնքն էին՝ ուսան զգալութիւն հայրենի աշխարհին իւրեանց, և եղեւ նոցա այն կերակուր հոգևոր, որով զանձինս քաջալերէին և զընկերսն միխթարէին: Եւ այնպէս զմայլեցան ի միտս և յոգիս իւրեանց, զի և որ ծերագոյնքն էին ի նոցանէ՝ փափկացան մատաղացան մանկացան: Զի թէպէտ և դպրութեան ժամանակքն անցեալ էին, սակայն բազում սաղմոս ի բերան առեալ՝ հոգևոր երգակից լինէին մատաղերամ բազմութեան մանկաւոյն:

Եւ այնպէս բարձրացուցանէին զպաշտօնն սրբութեան, մինչև ոմանք ի դառն դանձացն՝ մեծապէս քաղցրութիւն անկանէր ընդ լսելիս նոցա, և որչափ ի ձեռս իւրեանց էր՝ արտաքոյ արքունի հրամանին դիւրութիւն առնէին նոցա, և սէր խնամոյ ունէին առ մենեսեան, և բազում անգամ զմարմնաւոր պէտս նոցա լնուին նոքա: Մանաւանդ զի նշանք ևս բժշկութեան յԱսատուծոյ յաջողեալ լինէր ի ձեռս նոցա. որպէս զի բազումք ի դիւահարաց սրբեցան ի նմին քաղաքի՝ ուր կապեալքն կային: Իբրեւ ոչ ոք զոյր առ նոսա քահանայ, զիմէին առ նոսա հիւանդք և ախտաժեռք քաղաքին, և ընդունէին ի նոցանէ զիւրաքանչիւր ցաւոց զառողջութիւն:

Նա և որ մեծ իշխանն էր աշխարհին, զոր և Հարեշղոմ Շապուհ անուանէին, և նմա իսկ յանձն էին ամենայն պատժաւորքն, մեծապէս գութ սիրոյ էարկ առ ամենեւեան: Զծերս ի նոցանէ առ հարս ունէր, և զմանկագոյնս ի նոցանէ իբրեւ զսիրելի որդիս գգուէր: Բազում անգամ գրեաց և եցոյց յարքունիս զվիշտս նեղութեան կապելոցն, և զառն առն իւրաքանչիւր զբարս ազնուակա-նութեանն ցուցանէր նոցա. առաջի մեծա-մեծացն տառապէր ջանայր ազգի ազգի հնա-րիւք, մինչև բազում բարեխօսիւք ածին ի հաւան զթագաւորն: Հրամայեաց լուծանել զկապանս նոցա, և բառնալ ի նոցանէ զսուգ պատուհասին, և ագանել նոցա հանդերձ զօրէն նախարարութեանն. կարգեաց նոցա ռոճիկ, և զպատրաստութիւն սպառազինու-թեանն հրամայեաց յարքունուստ: Գրեաց և յանձն արար մեծ սպարապետին, զի ընդ զօրս արքունի երթիցեն ի գործ պատերազմի: Եւ իբրեւ այս այսպէս կարգեցաւ, և կազմեցաւ նոր հրաման թագաւորին, ի բազում տեղիս՝ ուր և հասին՝ առաւելեալ գտան ի գործ արութեան, մինչև գովութեան հրո-վարտակ վասն նոցա ի Դուռն տային: Որ-պէս զի քաղցրացաւ իսկ մտաց թագաւորին,

հրամայեաց զամենեւեան ածել զառաջեաւ: Եկին և յանդիման եղեն Յաղկերտի արքայից արքային: Ետես զնոսա զուարթութեամբ, խօսեցաւ ընդ նոսա բանիւք խաղաղութեամբ, և խոստացաւ տալ նոցա զիւրաքանչիւր իշ-խանութիւն ըստ կարգի հայրենի պատուոյն, և արձակել զնոսա յաշխարհն օրինօք քրիս-տոնէութեանն, յորոյ վերայ և մեծապէս էին չարչարեալ:

Եւ մինչդեռ անդէն մեծաւ խնդութեամբ շրջէին ի կարաւանին առաջի թագաւորին, ի նմին ժամանակի հասանէր վախճան կե-նաց թագաւորին՝ յիննկտաներորդ ամի թագաւորութեանն իւրոյ: Եւ ընդ հակառակս ելեալ երկու որդիք նորա ի վերայ տէրու-թեանն կռուէին. սաստկանայր գործ զառ-նութեան պատերազմին զերկուս ամս:

Եւ մինչդեռ նոքա յայնմ խռովութեան էին, ապստամբեաց և Աղուանից արքայն. վասն զի քեռորդի էր նոցա, և ըստ կարգի հայրենի հաւատոցն՝ քրիստոնեայ էր յառաջ, և Յաղկերտ արքայից արքայ բռնի մոգ ա-րար: Եւ նորա գտեալ ժամանակ անձինն պարապոյ, հարկեցաւ զանձն ի մահ զնել-լաւ համարեցաւ մեռանել ի պատերազմի, քան ուրացութեամբ ունել զթագաւորու-

թիւնն: Վասն այսր ամենայնի յապաղումն եղև արձակելոյն նոցա յաշխարհն:

Իսկ կրտսեր որդւոյն Յազկերտի դայեակն, Ռահամ անուն ի Միհրան տոհմէն, թէպէտ և ետես զգունդն Արեաց ընդ երկուս բաժանեալ, սակայն կիսովն զազանաբար յարձակեցաւ ի վերայ երէց որդւոյ թագաւորին. հար, սատակեաց զգունդն, և ձերբակալ արարեալ զորդի թագաւորին՝ անդէն ի տեղւոջն հրամայէր սպանանել: Եւ զմնացեալ զօրսն ածէր հաւանեցուցանէր, և առնէր միաբանութիւն ամենայն Արեաց գնդին. և թագաւորեցուցանէր զիւր սանն, որուն անուն էր Պերոզ:

Զի թէպէտ և Արեաց աշխարհին առնէր մեծապէս խաղաղութիւն, սակայն Աղուանից արքայն ոչ կամէր նուաճել անդրէն ի ծառայութիւն. այլ խրամատեաց զպահակն Ճորայ, և անցոյց յայս կոյս զզօրսն Մասթթաց, միաբանեաց զմեծասան թագաւորս զԵտանորդեայսն, և ընդդէմ եկաց պատերազմաւ Արեաց գնդին, և բազում փնտս արար զօրացն արքունի: Թէպէտ և երկիցս և երիցս ետուն հրովարտակ աղաչանաց, ոչ ինչ կարացին ածել զայրն ի հաւանութիւն. այլ զրով և պատգամաւ յանդիմանէր զնոսա՝

վասն զուր աւերածի աշխարհին Հայոց: Յիշեցուցանէր նոցա զմահ նախարարացն և զչարչարանս կապելոցն: «Ի վերայ այնչափ սիրոյ և վաստակոց, փոխանակ կեանս առնելոյ՝ զարև հատէք, ասէր: Լաւ լիցի ինձ, ասէ, զնոցա չարչարանսն յանձն իմ առնուլ, քան թողուլ զքրիստոնէութիւնն»:

Եւ իբրև տեսին, թէ ոչ բռնութեամբ և ոչ սիրով կարացաք ածել ի հաւանութիւն, զանձս սաստիկս ետուն տանել յաշխարհն խայլանդրաց, բացին զդրունս Ալանաց և հանին գունդ բազում ի Հոնաց, և կռուեցան տարի մի ընդ Աղուանից արքայի: Թէպէտ և թօթափեցան և ցրուեցան զօրքն իւր ի նմանէ, սակայն զնա ոչ կարացին հաղանդել. այլ և հարուածք ևս մեծամեծք հասին ի վերայ նոցա, էր որ կռուով և էր որ ախտիւ չարչարանօք: Եւ յայնչափ ժամանակաց ընդ երկարել պաշարմանն, մեծ կէս աշխարհին աւերեցաւ, այլ ոչ որ ի նմանէ երկմտեալ բաժանեցաւ:

Յդեաց առ նա դարձեալ թագաւորն Պարսից. «Զքոյրդ իմ, ասէ, և զքեռորդիդ ի բաց տուր ածել, զի ի բնէ մոգք էին և դու քրիստոնեայ արարեր, և աշխարհդ քեզ լիցի»: Իսկ սքանչելի այրն ոչ ի տէրութեանն

վերայ կոուէր, այլ յաստուածնաշտու-
թեանն: Զմայրն և գկինն ետ տանել, և
գաշխարհն բովանդակ ի բաց եթող. և ինքն
զաւետարանն առ և յաշխարհէն ի բաց կա-
մէր. գնալ:

Զայս իբրև լուաւ թագաւորն կարի գեղջ
և ապաշաւ անկանէր ի միտս նորա, և զա-
մենայն փաստս իրացն զհարբն իւրով ար-
կանէր: Անտուա երդումն կնքէր և տայր
տանել առ նա, եթէ յաշխարհէդ միայն մի՛
գնար, և զինչ ասես առնեմ: Խնդրեաց ըզ-
մանկութեան սեպհականն, զոր հօր իւրոյ
շնորհեալ էր նմա ի տղայութեանն հազար
երդ. առ զայն ի թագաւորէն, և նստաւ ի
նմա միայնակեցօք հանդերձ: Եւ այնպէս
հանապազօրդեաց զինքն յաստուածային
պաշտամանն, զի և չիշէր ամենեկն թէ և
թագաւոր լեալ իցէ յառաջ:

Եւ այս ամենայն յերկար խռովութիւնք,
որ եղեն մինչև ի հինգերորդ ամս Պերդի
արքայից արքայի, պտտաւք եղեն չարձա-
կելոյ նախարարացն Հայոց. այլ ռոճկաւ և
խտաճար մտանել յարքունիս մեծապէս
առատացոյց քան զամաց սովորութիւնն:

Եւ ի նմին հինգերորդ ամին զբազմաց
նոցա անդրէն զկեանս շնորհեաց, և այլոցն

առ յոյսն խոստացաւ՝ յամն վեցերորդ մի-
անգամայն արձակել զամենեսեան կենօք
և պատուով:

Բայց ի տեղի այսր ինձ գարձեալ զալ պիտի:
Իսկ կանայք երանելի սուաքինեացն և
կապելոցն և անկելոցն ի պատերազմին՝ ընդ
ամենայն աշխարհն Հայոց համօրէն համա-
րել ես ոչ կարեմ. զի բազում այն են զոր
ոչ գիտեմ, քան թէ գիտիցեմ: Զի հինգ հա-
րիւրով չափ յականէ յանուանէ ճանաչեմ.
ոչ միայն որ աւագագոյնքն էին, այլ զբա-
զումս ի կրսերադունաց անտի:

Ամենեքեան միահամուռ գերկնաւոր նա-
խանձ բերելով, ոչ ինչ ընդհատ երեւեցան
յայնցանէ՝ որ ոչ ճաշակեցին զաշխարհ:
Քանզի եթէ աւագագոյնք էին, և եթէ ման-
կագոյնք, զմի առաքինութիւն հաւատոյ ըզ-
գեցան: Ոչ ինչ յիշեցին ամենեկն զանուն
փափկութեան մայրենի ազատութեանն՝ այլ
իբրև մարդք՝ որ վշտամբերք լեալ իցեն
անդատին ի շինական սովորութեանցն տան-
ջելով վարեալ զկեանս աշխարհիս, անդրա-
գոյնք ևս քան զնոսա յանձն առին զհամ-
բերութիւն վշտաց:

Ոչ միայն յոգիսն մխիթարեալ կացին
առ աներևոյթ զօրութիւն յուսոյն յաւիտե-

նից, այլ և մարմնոյ նեղութեամբք առաւել ևս բարձին զբեռն ծանրութեան: Զի թէպէտ և ունէին զիւրաքանչիւր ձեռնասուն սպասաւորս, ոչ ոք երևէր ի նոցանէ՝ թէ որ տիկինն իցէ և կամ որ նաժիշտն. մի հանդերձ էր հասարակաց, և միապէս գետնախշտիք երկոքեան: Ոչ ոք ումեք անկողնարկ լինէր. քանզի և չճանաչէին իսկ զխտեղէնսն ընտրել ի միմեանց. մի գոյն թխութեան փսիրայիցն, և մի գոյն սեւութեան սնարից բարձիցն:

Ոչ գոյր նոցա համեմ խահամոքք անուշարար առանձինն, և ոչ հացարարք որոշեալ ի պէտս սպասու ըստ ազատաց կարգի, այլ հասարակաց էր: Շաբաթամուտն ըստ կարգի միայնակեցաց, որ յանապատի բնակեալ են: Ոչ ոք ումեք ջուր ի ձեռս արկանէր, և ոչ կրտսերք աւագաց դաստառակս մատուցանէին. չանկաւ օշնան ի ձեռս փափկասուն կանանց, և ոչ մատուցաւ եւղ ի գուարթութիւն խրախութեան: Չեղան առաջի սուրբ սկտեղք, և ոչ անկան բաժակակալք յուրախութիւն. չեկաց ուրուք նոցա նուիրակ առ դուրս, և ոչ կոչեցան պատուականք յարանց ի տաճարս նոցա. չյիշեցան նոցա՝ թէ գուցէ ոք ամենեկին ի

բնակասնունդ դայեկաց և կամ բնաւ ի սիրելի հարազատաց:

Փոշոտեցան և ծխոտեցան սրահակք և սրսկապանք նորեկ հարսանց, և սարդիոտայնք ձգեցան ի սենեակս առագաստաց նոցա. կործանեցան բարձրագահք տաճարաց նոցա, և խանգարեցան սպասք երախանաց նոցա. անկան կործանեցան ապարանք նոցա, և տապալեալ աւերեցան ամուրք ապաստանի նոցա: Չորացան ազագեցան բուրաստանք ծաղկոցաց նոցա, և տաշտախիլ եղեն որթք գինեբեր այգեաց նոցա:

Աչօք իւրեանց տեսին զյափշտակութիւն արարող իւրեանց, և ականջօք իւրեանց լուան զչարչարանս վշտից սիրելեաց իւրեանց. առան գանձք իւրեանց յարքունիս, և ոչ մնացին ամենեկին զարդք երեսաց իւրեանց:

Տիկնայք փափկասունք Հայոց աշխարհին, որ զրգեալք և գգուեալք էին յիւրաքանչիւր բաստեռունս և ի գահաւորակս, հանապազ բոկ և հետի երթային ի տունս աղօթից, անձանձրոյթ խնդրեալ ուխտիւք՝ զի համբերել կարասցեն մեծի նեղութեանն: Որ ի մանկութենէ իւրեանց սնեալ էին ուղղովք գուարակաց և ամճովք էրէնց, խոտաբուտ կենօք իբրեւ զվայրենիս ընդունէին

զկերակուրն մեծաւ խնդութեամբ, և ոչ յիշէին ամենեւին զսովորական փափկութիւնն: Սեպեալ ներկան մորթք մարմնոյ նոցա, վասն զի ցերեկ արեակէզք էին և զամենայն զիշերան գեանաբեկք:

Սաղմոսք էին մշտնջենաւորք՝ մրմունջք ի բերանս նոցա, և մխիթարութիւնք կատարեալք ընթերցուածք մարգարէիցն: Միաբանեցին երկու երկու իբրեւ ամօլք հաւանք և հաւասարք՝ ուղիղ տանելով զակօսն արքայութեան, զի առանց վրիպելոյ հասցեն ի նաւահանգիստն խաղաղութեան:

Մոռացան զկանացի տկարութիւն, և եղեն արուք առաքինիք ի հոգեւոր պատեւազմին. մարտ եղեալ կռուեցան ընդ մեղան կարեւորս, հատին կտրեցին և ընկեցին զմահաբեր արմատս նորա: Միամտութեամբ յաղթեցին խորամանկութեան, և սուրբ սիրով լուացին զկապուտակ ներկուածս նախանձուն. հատին զարմատս ագահութեան, և չորացան մահաբեր պտուղք ոստոց նոցա: Խոնարհութեամբ կռիւեցին զամբարտաւանութիւն, և նովին խոնարհութեամբ հատին երկնաւոր բարձրութեան: Աղօթիւք բացին զփակեալ դրունս երկնից, և սուրբ խընդրուածովք իջուցին զհրեշտակս ի փրկութիւն:

լուան աւետիս ի հեռաստանէ, և փառաւորեցին զԱստուած ի բարձունս:

Այրիք որ ինոսա էին՝ եղեն վերստին հարստեք առաքինութեան, և բարձին յանձանց զնախատինս այրութեանն: Իսկ կանայք կապելոցն կամօք կապեցին զմարմնաւոր ցանկութիւնս, և եղեն կցորդ չարչարանաց սուրբ կապելոցն. ի կեանս իւրեանց նմանեցին քաջ նահատակացն մահուամբ, և ի հեռաստանէ եղեն վարդապետք մխիթարիչք բանտարգելեացն: Մատամբք իւրեանց վաստակեցին և կերակրեցան, և զկարգեալ ոռճիկ նոցա յարքունուստ՝ ամ յամէ թոշակ առնէին և տային տանել նոցա ի մխիթարութիւն: Մնարիւն ճիպուանց նմանեցին, որ երգոյն քաղցրութեամբ առանց կերակրանաց կեան, և կենդանի են միայն զօդն ծծելով, զանմարմնոցն բերեն զնմանութիւն:

Բազում ձմերաց հալեցան սառնամանիք. եհաս զարուն և եկին նորեկ ծիծեռունք. տեսին և խնդացին կենցաղասէր մարդիկ, և նոքա ոչ երբէք կարացին տեսանել զանձկալիսն իւրեանց: Ծաղիկք գարնանայինք յիշատակեցին զպսակասէր ամուսինս նոցա, և աչք իւրեանց կարօտացան տեսանել զցանկալի գեղ երեսաց նոցա: Սպառեցան

բարակք որսականք, և խցեալ կուրացան
արշաւանք որսորդաց: Բնազրօք յիշատակե-
ցան նոքա, և ոչ մի տօնք տարեկանաց ոչ
ածին զնոսա ի հեռաստանէ. ի ճաշակատեղս
նոցա հայեցան և արտասուեցին, և յամենայն
յատեանս յիշեցին զանուանս նոցա: Բազում
արձանք կանգնեալ էին յանուն նոցա, և ա-
նուանք իւրաքանչիւր նշանակեալ ի նոսա:

Եւ իբրեւ այնպէս յամենայն կողմանց
ալէկոծ լինէին միտք նոցա, ոչ ինչ կասեալ
թուլացան յերկնաւոր առաքինութենէն: Ար-
տաքնոցն երևէին իբրեւ այրիք սգաւորք և
չարչարեալք, և յոգիս իւրեանց զարդարեալք
և մխիթարեալք երկնաւոր սիրով:

Ոչ ևս սովորեցին հարցանել զեկեալ ոք
ի հեռաստանէ, եթէ երբ լինիցի մեզ տեսա-
նել զսիրելիսն մեր. այլ այն էին իղձք ա-
ղօթից նոցա առ Աստուած եթէ որպէս
սկսանն՝ քաջութեամբ ի նմին կատարեսցին
լի երկնաւոր սիրով:

Եւ մեք և նոքա հասարակ ժառանգե-
ցուք զքաղաքամայրն բարեաց, և հասցուք
խոստացելոց սիրելեացն Աստուծոյ ի Քրիս-
տոս Յիսուս ի Տէր մեր:

ԳԻՆՆ Է 20 ԿՈՊ.

2606

2607

2608

2609

2610

2611

2013

